

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**KİMLİK DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE
TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS EMRE AKBAL

BURSA-2022

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**KİMLİK-DİŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE
TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS EMRE AKBAL

DANIŞMAN: PROF. DR. TAYYAR ARI

BURSA-2022

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Yunus Emre AKBAL

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim/Anasanat Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bilim/Sanat Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: X+139

Mezuniyet Tarihi:

Tez Danışman(lar)ı: Prof. Dr. Tayyar ARI

Kimlik Dış Politika İlişkisi Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası ilişkilerin uğradığı değişim, kimlik ve kültür gibi sosyal kavramların uluslararası ilişkiler analizlerinde yer edinmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Kimliklerin uluslararası ilişkiler disiplinine dahil oluşunda önemli katkıları bulunan Alexander Wendt, kimliklerin çıkarları belirlediğini öne sürmektedir. Çıkarların da dış politika üzerinde etkileri olduğu düşünüldüğünde kimlikler dış politik analizlerde göz ardı edilmemesi gereken bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye-İsrail ilişkileri de Filistin'de yaşananlardan ötürü kimliklerden etkilenmektedir. İsrail devletinin kuruluşuna giden süreçten günümüze kadar Müslüman ve Yahudi kimlik karşı karşıya gelmiştir. Bu süreç zarfında Filistinli Müslümanların yaşadıkları sıkıntılar, dünyanın pek çok noktasında bulunan Müslüman kimliği taşıyan bireyler açısından Filistin sorununu hassas bir konu haline getirmiştir. Nitekim İsrail devletinin kuruluşunun akabinde de İsrail'e karşı bir ön yargı oluşmasına sebep olmuştur. Halkın aidiyet duygusu hissettiği kimlik kaynaklı bir ön yargıya sahip olması, karar alıcılara baskı yapmalarını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ulusal menfaatler ve kimlikler arasında sıkışıp kalan Türkiye-İsrail ilişkileri zaman zaman normalleşme dönemlerine girerken zaman zaman da gerileme eğiliminde olmaktadır. İlişkilerin normalleşme dönemine girmesinde, iki ülkenin menfaatlerinin ortak olması ve bu ortak menfaatler durumunun karşılıklı bağımlılığı artırması gerçeği etkilidir. Ancak ortak menfaatlerin ortadan kalkması veyahut da alternatif müttefiklerin ortaya çıkması kimliksel sorunları gün yüzüne çıkarmaktadır. Bundan ötürü Türkiye-İsrail ilişkileri, İsrail'in kuruluşuna giden süreçten günümüze değin kriz, yumuşama ve normalleşme olarak adlandırılabilir bir döngü içerisinde.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Dış Politika, Türkiye-İsrail İlişkileri, Ortadoğu, Filistin

ABSTRACT

Name and Surname: Yunus Emre AKBAL

University: Bursa Uludag University

Institution: Institution of Social Science

Field: International Relations

Branch: International Relations

Degree Awarded: Master

Page Number: X+139

Degree Date:

Supervisor/s: Prof. Dr. Tayyar ARI

Turkey-Israel Relations in the Post-Cold War Period in the Context of Identity-Foreign Policy Relationship

The change in international relations with the end of the Cold War has brought about the fact that social concepts such as identity and culture have a place in international relations analysis. Alexander Wendt, who has made important contributions to the inclusion of identities in the discipline of international relations, argues that identities determine interests. Considering that interests also have effects on foreign policy, identities appear as a factor that should not be ignored in foreign policy analysis. Turkey-Israel relations are also affected by identities due to the experiences in Palestine. From the period leading up to the establishment of the state of Israel to the present day, Muslim and Jewish identities have come face to face. During this process, the problems experienced by Palestinian Muslims have made the Palestinian issue a sensitive issue for individuals with Muslim identity in many parts of the world. As a matter of fact, after the establishment of the state of Israel, it caused a prejudice against Israel. The fact that the public has an identity-based prejudice in which they feel a sense of belonging has brought about pressure on decision-makers. Therefore, Turkey-Israel relations, which are trapped between national interests and identities, tend to decline from time to time while entering normalization periods. The fact that the interests of the two countries are common and that this situation of common interests increases interdependence is effective in entering the normalization period of relations. However, the disappearance of common interests or the emergence of alternative allies brings identity problems to the light. Therefore, Turkey-Israel relations are in a cycle that can be called crisis, softening and normalization from the establishment of Israel to the present day.

Key Words: Identity, Foreign Policy, Turkey-Israel Relations, Middle East, Palestine

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönem Türkiye-İsrail ilişkileri kimlik-dış politika arasındaki bağlantı üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışmamızın her aşamasında, fikirleriyle bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Tayyar Arı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca gösterdikleri ilgi ve sabırdan ötürü babam İsmail Akbal'a, annem Hülya Akbal'a ve kardeşim Merve Akbal'a da teşekkür ederim.

YUNUS EMRE AKBAL

BURSA 2022

İÇİNDEKİLER

Özet.....	iv
Abstract.....	v
Önsöz.....	vi
İçindekiler.....	vii
Kısaltmalar.....	x
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1 Uluslararası İlişkilerin Gelişimi: Büyük Tartışmalar ve Konstrüktivizmin Doğuşu.....	4
1.1.1 Birinci Büyük Tartışma: Realizm-İdealizm.....	6
1.1.2 İkinci Büyük Tartışma: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık.....	7
1.1.3 Üçüncü Büyük Tartışma: Neorealizm-Neoliberalizm.....	8
1.1.4 Dördüncü Büyük Tartışma: Pozitivizm-Post Pozitivizm.....	9
1.2 Konstrüktivizmin Temel Varsayımları.....	11
1.2.1 Yapı-Aktör İlişkisi.....	13
1.2.2 Kimlik-Dış Politika ve Çıkar.....	17
1.2.3 Anarşi Kavramı.....	21
1.2.4 Egemenlik ve Güvenlik.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİKLERİN OLUŞUMU VE TARİHSEL ARKAPLAN

2.1 Kimlik Kavramı ve Ortadoğu’da Etkin Olarak Görülen Kimlik Türleri.....	25
2.1.1 Etnik Kimlik Kavramı.....	29
2.1.2 Dini Kimlik Kavramı.....	31
2.1.3 Türkiye-İsrail İlişkilerinde Etkili olan Etnik ve Dini Kimlikler.....	32
2.1.3.1 Türk Kimliği.....	32
2.1.3.2 Arap Kimliği.....	35

2.1.3.3 Müslüman Kimliği.....	36
2.1.3.4 Yahudi Kimliği.....	38
2.2 İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Giden Süreç.....	40
2.2.1 1897 Birinci Siyonist Kongresi.....	41
2.2.2 Balfour Deklarasyonu.....	44
2.2.3 Taksim Planı (1947).....	47
2.3 Soğuk Savaş Dönemi	50
2.3.1 İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Birinci Arap İsrail Savaşı.....	52
2.3.2 1956 Süveyş Krizi.....	54
2.3.3 1967 Altı Gün Savaşı.....	56
2.3.4 1973 Yom Kippur Savaşı.....	59
2.4 Kudüs'ün Önemi ve İlişkilerdeki Rolü.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1 Uluslararası Sistem ve Kimlik.....	66
3.1.1 Uluslararası Sistemin Gelişimi ve Kimlik.....	66
3.1.2 Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem.....	69
3.1.3 Türk Dış Politikası ve Kimlik.....	72
3.1.4 İsrail Dış Politikası ve Kimlik.....	77
3.2 Türkiye İsrail İlişkileri.....	81
3.2.1 Soğuk Savaş Sonrası Normalleşme Çabaları: 90'lı Yıllar.....	81
3.2.1.1 Ortadoğu'da Barış Süreci.....	83
3.2.1.2 ABD Faktörü.....	84
3.2.1.3 28 Şubat Süreci ve Etkileri.....	85
3.2.1.4 Siyasi İlişkiler.....	86
3.2.1.5 Askeri İlişkiler.....	89
3.2.1.6 Ekonomik İlişkiler.....	91
3.2.2 Sorunlar ve Süreçler: 2000'li Yıllar	92
3.2.2.1 Davos Krizi.....	97

3.2.2.2 Alçak Koltuk Krizi.....	100
3.2.2.3 Mavi Marmara.....	102
3.2.2.4 Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti ve Güvenlik.....	109
3.3 Yeniden Normalleşme Girişimleri.....	114
3.3.1 Isaac Herzog'un Ankara Ziyareti.....	115
3.3.2 Mevlüt Çavuşoğlu'nun İsrail Ziyareti.....	118
SONUÇ.....	119
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

IHH: İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Vakfı

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MEB: Münhasır Ekonomik Bölge

MC: Milletler Cemiyeti

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UAD: Uluslararası Adalet Divanı

UNEF: Birleşmiş Milletler Acil Durum Gücü

UNRWA: Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı

GİRİŞ

Kimlik olgusu toplumun en küçük yapı taşı olan bireyin kendini tanımlayabilmesi açısından oldukça değerlidir. Her birey yaşamının belirli bir aşamasında “Ben kimim?” sorusunu kendisine yöneltmektedir. Nitekim bu soruya verilen ortak cevaplar sonucunda kimlikler inşa edilmektedir.

Kimlikler bireyleri toplum olabilme konusunda birleştirici özelliğe sahip olduğu gibi farklılıklara yaptığı vurguyla ayrıştırabilmektedir. Bu durum toplum içerisinde farklı grupların oluşmasıyla gerçekleşmektedir. Zira aynı bölgede yaşayan insanlar kendilerine sordukları “Ben kimim?” sorusuna tek ve dolayısıyla ortak bir cevap verebileceği gibi farklı cevaplar vermeleri de muhtemeldir. Tek ve ortak cevabın görüldüğü bölgelerde kimlikler bu bölgede yaşayan insanları birleştirip bir toplum haline getirebilmekte ve başka gruplara karşı birlik olmalarını sağlayabilmektedir. Ancak tek ve ortak bir cevabın yerine iki veya daha fazla cevabın çıkıyor olması halinde toplumun küçük gruplara bölünmesi kuvvetle muhtemeldir. Böylesi bir durumda bu iki veya üzeri grubun bir arada ve sorunsuz bir şekilde yaşayabilmeleri oldukça güçtür. Nitekim bir arada ve sorunsuz bir yaşam sağlayamamaları durumunda ise kriz ve çatışmalar kaçınılmaz hale gelmektedir. Dolayısıyla kimlikler birleştirici bir özelliğe sahip olduğu gibi ayrıştırıcı bir özelliğe de sahiptirler.

Kimliklerin birleştirici veyahut da ayrıştırıcı yönünü ortaya çıkaran birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar kimlik türlerini oluşturmakla beraber, özellikle toplumun ciddi bir bölümünü oluşturan halk nezdinde düşünüldüğünde dini ve milli kimliklere bağlılığın diğer kimlik türlerine nazaran daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada cevabı aranan ilk soru “Bir inşa sürecinin sonucunda ortaya çıkan kimlikler karar vericinin kararları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olabilir mi?” şeklindedir. Bu soruya verilen cevabın olumlu olması durumunda Türkiye-İsrail ilişkileri üzerindeki etkileri, olumsuz olması durumunda ise kimlikler etkilemiyorsa hangi parametrelerin Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde etkilerinin bulunduğu çalışmanın temel araştırma noktasıdır. Ayrıca bu konu araştırılırken İsrail ile Filistin arasında yaşananlar ve etkileri de dikkate alınacaktır.

Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde kimliklerin etkilerinin bulunup bulunmadığı hususunda bir çalışma konusu seçmemizde Türkiye-İsrail ilişkilerinin daha sağlıklı analiz edilebilmesi ve iki ülke arası ilişkilerin farklı bir perspektiften ele alınması amaç edinilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönem Türkiye-İsrail ilişkilerinin kimlik-dış politika ilişkisi bağlamında analiz edilme gayreti içerisinde bulunan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan ilk bölümde Alexander Wendt'in öncülerinden olduğu konstrüktivizm, kimliklerin oluşumu ve Wendt'in düşünceleri eşliğinde kimlik-dış politika ilişkisi ele alınacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye-İsrail ilişkilerinin bugününü analiz edebilmemiz açısından Arap, Müslüman ve Yahudi kimlikleri hakkında da gerekli bilgilerin verileceği tarihsel arka plan ele alınacaktır.

Teorik çerçeve ve tarihsel arka plan ele alındıktan sonra geçilecek olan üçüncü bölümde Soğuk Savaş sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri ve bu ilişkiler içerisinde kimliğin konumu incelenecektir. Dolayısıyla çalışmanın ana bölümü üçüncü bölüm olmakla beraber araştırma sorularımızın cevabı da bu bölümde aranacaktır. Nitekim bu bölümde yaklaşık 32 senelik bir dönem ele alınacak olmakla beraber ilişkilerin uğradığı dalgalanmalar da gerekçeleriyle birlikte analiz edilecektir. Aynı zamanda bu bölüm hazırlanırken “Türkiye-İsrail ilişkileri İsrail ile Filistin arasında yaşanan sorunlardan etkilenmektedir.” ve “Türkiye-İsrail ilişkileri tarihsel arka planda yaşanmış olan gelişmelerden bağımsız düşünülemez.” şeklindeki iki hipotezin tutarlılığı araştırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası ilişkiler disiplininde yaşanan gelişmelerin incelenmesi hususunda yol gösterici olarak ifade edebileceğimiz bir işlevi üstlenmektedirler.¹ Zira yaşanan gelişmeleri sadece analiz etmekle kalmayıp, ilerleyen süreçte atılması gereken, veyahut da atılması gerektiği düşünülen adımlar hakkında fikir üretilmesini kolaylaştırmaktadırlar. Dolayısıyla teoriler, uluslararası ilişkiler disiplininde yaşanan gelişmelerin açıklanması ve akabinde ilerleyen sürecin doğru bir şekilde yönetilmesi bakımından oldukça önemlidirler.²

Nitekim çalışmanın bu bölümünde, çalışmanın ilerleyen bölümlerini daha sağlıklı analiz edebilme açısından uluslararası ilişkiler teorilerinden konstrüktivizm genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Bu noktada, ilk olarak konstrüktivizmin nasıl bir süreç sonucunda ortaya çıktığına değinilerek başlanılacaktır. Zira uluslararası ilişkiler disiplini tek bir teori ile ele alınamayacak yapıdadır. Dolayısıyla yeni teorilerin nasıl ortaya çıktığına kısaca değinmek süreci daha anlaşılır hale getirecektir. Dolayısıyla çalışmamızın bu bölümü konstrüktivizmin de ortaya çıkmasında etkisi bulunan, uluslararası ilişkilerdeki büyük tartışmalar ile başlayacak olup, konstrüktivizmin genel hatlarıyla ele alınmasının akabinde sonlanacaktır. Konstrüktivizmi ele alırken ise çalışmamızın da temelini oluşturan kimlik kavramı ile dış politika arasında olduğu kabul edilen bağlantı üzerinde durulacaktır.

¹Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (Bursa: Aktüel Yayınları, 2018), 9.

²Kenneth Waltz and George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, trans. Ersin Onulduran, (Ankara: A.Ü.S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982), 14.

1.1 Uluslararası İlişkilerin Gelişimi: Büyük Tartışmalar ve Konstrüktivizmin Doğuşu

Tarihsel süreç zarfında bir inceleme yapıldığında uluslararası ilişkiler disiplininin değişime ve gelişime açık bir disiplin olduğu söylenebilir. Bu durum disiplinin tek bir teori üzerinden ele alınmasını neredeyse imkansız hale getirmektedir. Başka bir ifadeyle toplum bilimlerinden biri olan uluslararası ilişkilerin yeniliklere açık oluşu, tek bir teori üzerinden analiz yapılmasının önünde bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir durumun yarattığı yetersizlik ise beraberinde yeni teorilere olan ihtiyacı getirmektedir.³

Uluslararası sistemin değişime ve gelişime açık oluşu, beraberinde yeni teorik yaklaşımlara olan ihtiyacı getirdiği gibi uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmelerin de hangi teorik yaklaşım üzerinden analiz edileceği konusunda tartışmaların ortaya çıkmasına vesile olmuştur.⁴ Ortaya çıkan bu tartışmaların geniş çaplı etkilere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim etkilerinin de katkısıyla, gerçekleşen bu tartışmalara büyük tartışmalar ismi verilmiştir.⁵

Tartışmalar, uluslararası ilişkilerin değişime ve gelişime açık yapısından dolayı farklı şekillerde sınıflandırılabilirler. Dolayısıyla literatürde birbirinden oldukça farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Örneğin uluslararası ilişkilerin büyük tartışmalarından pozitivism-post pozitivism tartışmasını Schmidt üçüncü büyük tartışma olarak ele alırken, Ola Weaver ise dördüncü büyük tartışma olarak kabul etmektedir.⁶

Bu çalışmada, uluslararası ilişkiler disiplinindeki büyük tartışmaları dört başlık altında almayı tercih edeceğimizi belirtmek isteriz. Zira bizim açımızdan üzerinde durulması gereken temel husus, konstrüktivizmin de akabinde ortaya çıktığı Soğuk Savaş'ın son dönemlerine tekabül eden ve rasyonalist teoriler ile eleştirel teoriler arası tartışma olarak da isimlendirilebilen pozitivism-post pozitivism tartışmasıdır.⁷ Ancak

³Tayyar Arı, *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, (Bursa: Dora, 2014), 1.

⁴Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkilerdeki Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar," *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, ed. Ramazan Gözen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 50.

⁵Cihan Daban, "Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmaların Yönteme Etkisi," *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, no. 27 (2017): 208-209.

⁶Yalvaç, "Uluslararası İlişkilerdeki Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar," 55.

⁷Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, (Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2017), 117.

uluslararası ilişkiler disiplininin gelişim sürecini daha sağlıklı analiz edebilme açısından dört büyük tartışmaya da kısaca değinmeyi ve süreçlerini analiz etmeyi tercih etmekteyiz.

Üzerinde ısrarla durmuş olduğumuz farklı bakış açılarının beraberinde getirdiği ilk fikir ayrılığının iki savaş arası dönem içerisinde, realizm ile idealizm arasında yaşandığını söyleyebiliriz. Nitekim farklı bakış açıları beraberinde farklı düşünceleri getirdiği gibi karşı tarafa kendi düşüncesini kabul ettirme durumu ise tartışmalara neden olmaktadır.⁸ Bu tartışmayı ikinci dünya savaşı sonrasındaki dönem içerisinde gelenekselciler ile davranışsalcılar arasında yaşanan tartışma takip etmiş ve günümüzdeki konumunu ise pozitivism ile post pozitivism arasında yaşanan tartışmaya bırakmıştır.⁹

Bahsedilen üç büyük tartışmanın yanı sıra Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru neorealistler ile neoliberaler arasında da bir tartışma ortamının bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Başka bir ifadeyle uluslararası ilişkiler disiplininin değişime ve gelişime açık yapısı, uluslararası sistemi tek bir teori üzerinden ele almayı çok da mümkün kılmamaktadır. Böylesi bir ortamda yeni teorilerin ortaya çıkması ve eski teorilere yönelik eleştirilerin oluşması kaçınılmazdır. Nitekim çalışmamızda, tüm süreci sağlıklı analiz edebilme açısından adeta bir gözlük vazifesi göreceğine inandığımız konstruktivizm de uluslararası sistemin bu yapısından istifade etmiş, Berlin duvarının yıkılması ve 11 Eylül saldırıları gibi klasik teorilerin açıklama konusunda sıkıntı yaşadığı gelişmelerin de etkisiyle ortaya çıkmıştır.¹⁰

Nihayetinde konstruktivizmi geniş bir şekilde ele almadan önce, uluslararası ilişkiler teorilerinin tarihsel süreç zarfında nasıl bir yol haritası izlediği ve bu süreci hangi etkenlerin tetiklediğine kısaca değinmekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplinindeki büyük tartışmalara değinerek konstruktivizmin nasıl bir süreç sonucunda ortaya çıktığını ele almak, uluslararası sistemin yapısını ve konstruktivizmi anlamamızı kolaylaştıracaktır.

⁸ Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, (New York: Pearson, 2012), 2.

⁹ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 37.

¹⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 116-117.

1.1.1 Birinci Büyük Tartışma: Realizm-İdealizm

Uluslararası ilişkiler disiplinindeki ilk büyük tartışma, uluslararası ilişkileri güç ve çıkar üzerinden açıklayan realistler ile daha barışçıl bir dünya düşüncesiyle iş birliği üzerinden açıklamaya çalışan idealistler arasında yaşanmıştır. Bu noktada ütopyacılar ile ütopyacı olmayanlar arasında yaşanan bir tartışma şeklinde benzetmeler de bulunmaktadır.¹¹ Zira uluslararası ilişkileri olduğu gibi kabul eden realistler bu noktada idealistleri eleştirmişler ve idealistlerin uluslararası ilişkilere yönelik, olması gerektiği şeklindeki bakış açısına karşı çıkmışlardır.¹²

İki dünya savaşı arasında (1919-1939) yaşanan bu tartışma da kalıcı bir dünya barışının sağlanacağına inanan Woodrow Wilson gibi liberal düşünceye sahip politikacılar, üst otorite görevini üstleneceğine inandığı, uluslararası bir örgüt kurulması fikrini desteklemiş ve bu şekilde kalıcı bir barışın sağlanacağına inanmıştır. Başka bir ifadeyle devletler arasındaki ilişkilerde olası krizlerin büyümesi önleme ve barışı sağlama adına bir üst otorite gerekliliği görüşü desteklenmiş ve liberal bir dünyanın bu şekilde inşa edileceğine inanılmıştır. Ancak süreç tahmin edildiği şekilde ilerlememiş ve nihayetinde ikinci dünya savaşı çıkmıştır. Bu noktada liberallerin düşüncelerinin gerçek hayatta tam karşılığının bulunamadığı ifade edilebilir. Nitekim realizmin net bir zafer elde ettiği şeklinde görüşler de ortaya çıkmıştır.¹³ Ancak bu durumun aksine ortada bir zaferin bulunmadığı şeklinde görüşlerin bulunduğunu da belirtmeliyiz.¹⁴ Bizim bakış açımıza göre ise uluslararası sistemin mevcut yani değişime açık yapısı düşünüldüğünde, bu tip tartışmalarda kesin zaferlerden bahsetmek çok da mümkün değildir. Zira ilerleyen süreç zarfında yaşanacak olası bir değişim, bugün zafer olarak görülen bir durumu tam tersi bir konuma getirebilme potansiyeline sahiptir.

Sonuç olarak uluslararası sistemi açıklama adına geliştirilmiş olan iki teori arasında bir tartışma yaşanmış ve teorilerinden birinin (idealizm) tezi istenilen sonucu verememiştir. Ancak bu durum yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere diğer teorik yaklaşım (realizm) açısından net bir zafer olarak nitelendirilmemelidir. Zira uluslararası ilişkilerin değişime açık yapısı bu duruma müsaade etmemektedir. Nitekim

¹¹Brian C. Schmidt, *International Relations And The First Great Debate*, (New York and London: Routledge, 2012), 21-22.

¹²Yalvaç, "Uluslararası İlişkilerdeki Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar," 50.

¹³Oliver Daddow, *International Relations Theory*, (London: SAGE Publications, 2009), 56.

¹⁴ Yalvaç, "Uluslararası İlişkilerdeki Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar," 50.

çalışmamızın da temelini oluşturan ve şu anda ortaya çıkışına doğru giden süreci ele aldığımız konstrüktivizm de uluslararası sistemin mevcut yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

1.1.2 İkinci Büyük Tartışma: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık

Uluslararası ilişkiler disiplinin de yaşanan teorik tartışmalar, ikinci dünya savaşı sonrasında da devam etmiş, hatta hız kazanmıştır. Zira Siyasi Tarih açısından dönüm noktaları olarak isimlendirilebilecek önemdeki gelişmeler, uluslararası ilişkilerin gelişimi açısından da benzer etkileri beraberinde getirmişlerdir. Dolayısıyla ikinci dünya savaşı, uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimi açısından kritik bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ikinci dünya savaşının akabinde oluşan zeminin de etkisiyle uluslararası ilişkiler disiplininde yeni bir tartışma ortaya çıkmıştır.¹⁵

Gelenekselci düşünce savunucuları ile davranışsalcılar arasında yaşanan bu tartışmanın hangi zaman diliminde gerçekleştiği konusunda farklı yaklaşımlar bulunsa da 1950'lerde başlayıp 1960'larda da devam ettiği yönünde görüşler ağır basmaktadır.¹⁶ Uluslararası ilişkiler disiplininde yapılan çalışmaların hangi metotlar üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda ortak bir payda da buluşamayan bu iki yaklaşımdan davranışsalcılar, uluslararası ilişkiler disiplininde doğa bilimlerindeki gibi deneysel yollara başvurulması gerektiğine inanmaktadırlar.¹⁷

Davranışsalcıların doğa bilimlerindeki yöntemlerden faydalanılması gerektiği yönündeki yaklaşımı gelenekselciler tarafından kabul görmemiştir. Zira gelenekselciler doğa bilimleri ile uluslararası ilişkiler arasında keskin farklılıkların bulunduğuna inanmaktadırlar.¹⁸ Bu farklılıkların ise ortak veya benzer yöntemler kullanılmasının önüne adeta bir set çektiği yönündeki görüşler ağır basmaktadır. Örneğin doğa bilimlerinde tahmin, çalışmanın gidişatı açısından tercih edilebilen bir seçenek olarak karşımıza çıkabilmekteyken, sosyal bilimler açısından böyle bir yöntemin kullanılma olasılığı gelenekselciler açısından mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla doğa

¹⁵Erdem Özlük, "Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 64, no. 3 (2009): 200.

¹⁶Schmidt, *International Relations and the First Debate*, 8.; Yalvaç, "Uluslararası İlişkilerdeki Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar," 51.

¹⁷Daddow, *International Relations Theory*, 56.

¹⁸Franke Wilmer, *The Social Construction of Man, the State, and War*, (New York: Routledge, 2002), 18.

bilimleri ile uluslararası ilişkiler arasında ortak bir payda bulma uğraşı gereksiz görülmektedir diyebiliriz.¹⁹

Sonuç olarak baktığımızda uluslararası ilişkiler disiplininde metodolojik temelde yaşanan bu tartışma, disiplinin birçok önemli ismini taraf tutma zorunluluğunda bırakmıştır.²⁰ Nitekim bu durum disiplinin geleceği üzerinde doğrudan veya dolaylı fark etmeksizin etkileri beraberinde getirmiştir.

1.1.3 Üçüncü Büyük Tartışma: Neorealizm-Neoliberalizm

Realizm, 1970’li yıllara gelindiğinde etkinliğini devam ettiriyor olmakla beraber uluslararası sistemin uğradığı değişimin de etkileriyle kendini yenileme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmıştır. Zira devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin eskiye nazaran daha iç içe geçmiş hale gelmesi, realizme yönelik eleştirilerin çoğalmasına neden olmuştur. Bu noktada Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından geliştirilen karşılıklı bağımlılık teorisi bir örnek olarak gösterilebilir. Başka bir ifadeyle, devletlerin birçok alanda çıkarlarının da etkisiyle birlikte hareket etme yaklaşımı içerisinde olması karşılıklı bağımlılığın artmasına sebep olmuştur diyebiliriz. Nitekim böyle bir değişim uluslararası sistemi klasik teorilerin mevcut durumlarıyla ele almayı daha zor hale getirmektedir. Dolayısıyla bir yenilenme gerekliliğinin ortaya çıktığı aşıkardır. Bu yenilenme ihtiyacı ise Kenneth Waltz tarafından 1979 yılında “Uluslararası Politika Teorisi” isimli çalışmasıyla giderilmeye çalışılmış ve neorealizm olarak isimlendirilen kuram ortaya çıkmıştır.²¹

Kenneth Waltz askeri gücün öneminin devam ettiğini vurgularken, uluslararası sistemin anarşik yapısının da etkisiyle, iş birliğine sadece hegemonyanın ortaya çıktığı durumlarda başvurulabileceğini belirtmiştir. Ancak bu duruma neoliballer karşı çıkmıştır. Neoliberalizmin önemli temsilcilerinden Roberth Keohane, “After Hegemony” adlı çalışmasında, Soğuk Savaş’ın son yıllarında Amerikan hegemonyası düşüş yaşamaktayken aktörlerin iş birliğine yönelişinde yükseliş olduğunu ve karşılıklı bağımlılığın artış gösterdiğini ifade etmiştir. Bu noktada neoliballer, neorealistlerin

¹⁹Özlük, “Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak,” 208.

²⁰Donald J. Puchala, *Theory and History in International Relations*, (New York: Routledge, 2003), 117.

²¹Christian Reus Smith, “Constructivism,” *Theories of International Relations*, ed. Scott Burchill, and Andrew Linklater (New York: Palgrave, 2005), 189.

anarşi yaklaşımı kabul etmekteyken, anarşinin iş birliği üzerinde herhangi bir etkisi olduğuna inanmamaktadırlar.²²

Sonuç olarak neorealistler ile neoliberaler bazı noktalarda benzer görüşleri savunurken birçok noktada da birbirlerine karşı çıkmışlardır. Amerikan sosyal bilimci David Allen Baldwin, iki teori arasındaki bu farklılıkları “Power and International Relations” adlı eserinde detaylı bir şekilde ele aldığını söyleyebiliriz. Özetlemek gerekirse; her iki yaklaşımda anarşinin varlığı kabul ediliyorken sonuçları bağlamında hemfikir olmadıklarını belirtebiliriz. Aynı zamanda iş birliğine olan inanç ve yaklaşım birbirinden farklıdır. Ayrıca neoralistler ulusal güvenliği öncelikli görüyorken neoliberalere göre ekonomi ön planda tutulmalıdır.²³

1.1.4 Dördüncü Büyük Tartışma: Pozitivizm-Post Pozitivizm

Uluslararası ilişkiler disiplininde yaşanan bir diğer tartışma da pozitivizm-post pozitivizm tartışmasıdır. 1980’li yıllarda başlayan bu tartışma kimi kaynaklara göre rasyonalist teoriler ile eleştirel teoriler arası tartışma olarak da kabul edilebilmektedir.²⁴ Pozitivizm-post pozitivizm tartışması aslında uluslararası ilişkiler disiplininde daha önce yaşanmış bulunan realizm-idealizm (1930-1940) ve gelenekselciler-davranışsalcılar (1960’lar) tartışmalarının devamı niteliğindedir diyebiliriz. Başka bir ifadeyle pozitivizm-post pozitivizm tartışması, tartışmalar üzerinden ilerleyen bir sürecin son aşaması olarak kabul edilebilir. Zira geçmişte yaşanmış olan realizm-idealizm ve gelenekselciler-davranışsalcılar tartışmaları, pozitivizm-post pozitivizm tartışmasının zeminini oluşturmaktadır.²⁵ Nitekim konstrüktivizm temelinde ele alacağımız bu çalışmanın realizm-idealizm tartışmasından başlatılmasının ana gerekçesi de bu durum olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bir yapının doğru şekilde inşa edilebilmesi açısından temelin sağlam olması gerektiğine inanmaktayız.

Temel konusunu bir kenara bırakıp pozitivizm-post pozitivizm tartışmasına dönmek gerekirse; pozitivizm, bilimi temel etken olarak kabul eden ve uluslararası ilişkiler disipliniyi tamamen bilim üzerinden ele almaya gayret eden bir yaklaşımdır. Nitekim

²²Arı, *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, 9-10.

²³David Allen Baldwin, *Power and International Relations: A Conceptual Approach*, (Princeton: Princeton University Press, 2016), 131-135.

²⁴Smith, “Constructivism,” 188.

²⁵Arı, *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, 12.

böylesi bir yaklaşımın karşılığı olan pozitivism kavramı ilk defa Saint Simon tarafından kullanılmıştır.²⁶

Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte oluşan ortamın mevcut uluslararası ilişkiler teorileriyle analiz edilmesi hususunda görülen yetersizlik eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu noktada post-pozitivistlere göre krizlerin analiz edilmesi sürecinde ülkelerin iç politik gündemlerinin ikincil planda tutulması bir yetersizlik olarak görülmüştür. Nitekim bu eksikliği gidermek adına Kenneth Waltz'ın başını çektiği çalışmalar yapılmıştır.²⁷

Post pozitivistlerin karşı çıktıkları noktalardan bir diğeri ise pozitivist çalışmaların ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kaynaklı olmasıdır. Zira çalışmaların tek bir noktadan çıkıyor olması tek bir perspektif üzerinden gerçekleştirildiği şeklinde algılanabilmektedir. Aynı zamanda böylesi bir senaryonun gerçekleşmesi durumunda pozitivismin, bir devletin dış politikasına hizmet ettiği şeklinde bir sonuca ulaşılabilir. Dolayısıyla post pozitivistler bu senaryonun gerçekleştiğine yönelik bir kanaate sahip olmuşlar ve bu durumun değiştirilmesi adına eleştirilerde bulunmuşlardır. Nitekim eleştirel yaklaşımın önemli temsilcilerinden Robert Cox'da bu noktaya değinmiş ve teorilerin daima bir hedefe veyahut da bir aktöre hizmet ettiğini belirtmiştir.²⁸

Sonuç olarak baktığımızda, uluslararası ilişkiler disiplini daima kendini güncelleme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır diyebiliriz. Zira tarih boyunca yaşanan gelişmeler, disiplin açısından bazı eksiklikleri ortaya çıkarmakta olup, giderilmesi gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bu durum mevcut teorik yaklaşımları yetersiz kılmakta ve bu yaklaşımların eleştirisi şeklinde yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İşte konstruktivizm de tam olarak böylesi bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Daha açık bir ifadeyle, iki savaş arası dönemde yaşanan realizm-idealizm tartışması 1960'lı yıllarda gelenekselciler-davranışsalcılar tartışması olarak varlığını sürdürmüş olup, Soğuk Savaş'ın sonları itibariyle ise pozitivism-post pozitivism tartışmasına dönüşmüştür. Nitekim konstruktivizmde post-pozitivist kimlik

²⁶Arı, *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, 12.

²⁷Nil S. Şatana, "Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem", *Uluslararası İlişkiler* 12, no. 46, (2015): 21.

²⁸Şatana, "Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem," 22.

adı altında kabul edilen eleştirel teorilerin oluşturduğu zeminin sağladığı fırsat ile ortaya çıkmıştır diyebiliriz.²⁹

1.2 Konstrüktivizm ve Temel Varsayımları

Uluslararası ilişkiler disiplininde, yaşanan gelişmeleri sağlıklı bir şekilde analiz edebilme açısından teorilere gereksinim duyulmaktadır. Nitekim bir önceki başlık altında ele aldığımız süreçten de anlaşıldığı üzere, ifade etmek istediğimiz teorik gereksinimi tek bir teorinin karşılayamadığı gözlemlenmektedir. Zira bugünün koşullarında yeterli görünen bir uluslararası ilişkiler teorisi yarın disiplinde yaşanan gelişmeleri analiz etme açısından yetersiz kalabilmektedir. Bu durum ise tek bir teori yerine, birbirlerinin yetersiz gördükleri noktalarını eleştiren birçok teorinin bulunduğu bir yapıyı oluşturmaktadır.³⁰

Uluslararası ilişkilerin değişime ve gelişime açık bu yapısı Soğuk Savaş'ın sonlanmasının akabinde mevcut teorilerin açıklamakta yetersiz kaldığı bir hale bürünmüştür. Böylesi bir ortam ise geniş başlıkta eleştirel teorinin içerisinde de ele alabileceğimiz konstrüktivizmin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Başka bir ifadeyle uluslararası ilişkiler disiplininde Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde neoliberal ve neorealist kuramlar başat konumda bulunuyorken Soğuk Savaş'ın sonlanmasının akabinde yaşanan gelişmelerle birlikte neorealist ve neoliberal kuramların yetersiz bulunmaya başlandığını söyleyebiliriz. Bu yetersizlik güncel koşulları analiz etme konusunda daha yeterli bir teori gerekliliğini beraberinde getirirken eleştirel teori(post-pozitivizm) çatısı altında birçok teorinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.³¹ Nitekim konstrüktivizm de bu çatı altında ortaya çıkmış olup, Alexander Wendt'in katkılarıyla ciddi bir gelişim gösterdiğini söyleyebiliriz.³²

Alexander Wendt yukarıda da değinmiş olduğumuz tartışma zemininin adlandırılması hususunda daha çok post-pozitivizm kavramını kullanmayı tercih ederken, post-pozitivizm adı altında birçok teorik yaklaşımının bulunduğuna dikkat çekmiştir. Hatta bu durumu bir aileye benzetip “teoriler ailesi” şeklinde bir isimlendirmeyi tercih ettiğini

²⁹ Arı, *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, 12.

³⁰ Sezgin Kaya, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63, no. 3, (2008): 84-85.

³¹ Smith, “Constructivism,” 194-195.

³² Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 501.

de söyleyebiliriz.³³ Bu noktada unutulmaması gereken bir diğer husus ise post-pozitivizm çatısı altında birçok teorik yaklaşımın bulunduğu gibi konstrüktivizmin de kendi içerisinde türlerinin bulunduğudır. Nitekim çalışmanın ilerleyen kısımlarında teori daha detaylı bir şekilde ele alınacak olmakla beraber, konstrüktivizmin birden fazla türünün bulunduğunu belirtmekte fayda olduğunu düşünmekteyiz.³⁴

Konstrüktivizmin birden fazla türünün bulunmasıyla beraber konstrüktivistlerin ciddi bir bölümü uluslararası ilişkilerin değişime uğrayan gerçekliklerine odaklanmaktadırlar. Bu yönleri itibariyle geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinden ayrıldıklarını da söyleyebiliriz. Zira geleneksel teoriler daha çok genellemeler üzerinden analiz yapmaya çalışırken Soğuk Savaş'ın sonlanması ve akabinde yaşananları açıklama hususunda yetersiz kalmıştır. Bu noktada konstrüktivizm ise uluslararası ilişkileri incelerken sosyal konuları da analize dahil ederek bir değişim gerçekleştirmiş ve kimlik kavramının önemini vurgulamıştır.³⁵

Özellikle 1990'lı yıllar itibariyle Alexander Wendt'in de katkılarıyla belirli bir noktaya gelen (sosyal) konstrüktivizmin uluslararası ilişkiler disiplinde yer edinmesinde Nicholas Onuf'un öncülük ettiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda konstrüktivizmin fikirsel altyapısında Immanuel Kant'ın da emeklerinin bulunduğunu söylemekte fayda vardır. Dolayısıyla Soğuk Savaşın sonları itibariyle Alexander Wendt'in katkıları sonucunda belirli bir gelişim gösteren konstrüktivizmin aslında geçmişe dayanan düşünsel bir altyapısının bulunduğu ortadadır. Nitekim Nicholas Onuf tarafından disiplinde yer edinmesi sağlanan konstrüktivizm, disiplinin Soğuk Savaş'ın sonları itibariyle uğradığı değişim ile birlikte yükselişe geçmiştir.³⁶

Genel hatlarıyla konstrüktivizm yukarıda ifade etmeye çalıştığımız sürecin akabinde uluslararası ilişkiler disiplinde yer edinmeye başlamıştır. Bu noktada genel bir çerçevesini çizmeye çalıştığımız konstrüktivizmi daha detaylı bir şekilde ele almamız gerektiği aşikardır. Dolayısıyla yapı-aktör, kimlik-çıkar ve dış politika gibi konstrüktivizmin temel yapı taşları olarak da ifade edebileceğimiz kavramların üzerinde durulacaktır. Nitekim kimlik ile dış politika arasında olan veyahut da olduğu düşünülen

³³Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 90-91.

³⁴Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 85.

³⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 504-505.

³⁶Sami Kiraz, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımı," *Uluslararası İlişkileri Teorileri*, ed. Mehmet Şahin, and Osman Şen (Ankara: Kripto Yayınları, 2014), 211-212.

ilişki çalışmamız açısından önemli bir nokta olup, üzerinde daha fazla durulacağını da hatırlatmakta yarar olduğu kanaatindeyiz.

1.2.1 Yapı-Aktör İlişkisi

Konstrüktivizm ele alınırken üzerinde durulması gereken birçok nokta (kimlik, yapı, çıkar, dış politika...) bulunmaktadır. Bu noktalar, daha detaylı ele alınabilmesi açısından farklı başlıklar altında ele alınacak olmakla beraber aslında birbirleriyle bağlantılıdır. Bu noktada ilk olarak konstrüktivizmin yapıyı ele alışını ve yapı ile yapan/eden şeklinde de isimlendirebileceğimiz aktör arasındaki ilişkiyi ele alacağımızı ifade edebiliriz.

Alexander Wendt'in, konstrüktivizmin uluslararası ilişkiler disiplinde yer edinmesinde önemli bir pay sahibi olduğuna daha önce değinmiştik. Wendt'in görüşlerine baktığımızda; uluslararası toplumsal yapının tıpkı kimlikler gibi toplumsal bir inşa sürecinin sonucunda ortaya çıktığını belirtmekte olduğunu ifade edebiliriz. Zira toplumsal olarak inşa edilen yapı, kimlik ile birlikte dış politika üzerinde bir etkiye sahip olmaktadır. Yapının toplumsal bir inşa sürecinin akabinde meydana geldiği yönünde analiz edilmesi ise, anarşi üzerinden analiz yapan neorealizm ile bir ayrılık noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bir üst otorite eksikliği bağlamında oluşan güvenlik boşluğu ve beraberinde getirdiği anarşi yaklaşımı maddi kapasiteler üzerinden yapılan bir analizdir. Ancak Wendt, uluslararası yapıyı maddi kapasiteler üzerinden analiz etmek yerine sosyal ilişkilere yönelmeyi tercih etmiş ve bu bağlamda da neoralistlerden ayrılmıştır.³⁷

Samuel Barkin konstrüktivizmin en ayırt edici yanının, uluslararası yapının toplumsal olarak inşa edilen bir süreç olarak kabul edilmesi olduğunu belirtmektedir. Zira toplumsal olarak inşa edilen yapı, aktörler arası ilişkileri de klasik teorilerin argümanlarından ziyade toplumsal kriterler üzerinden ele almaktadır. Dolayısıyla sosyal ilişkiler uluslararası ilişkiler açısından daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir konuma yerleştirilmektedir.³⁸

³⁷Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics," *International Organization* 46, no. 2 (Spring 1992): 407-408.

³⁸Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 501.

Uluslararası toplumsal yapıdan bahsederken üzerinde durulması gereken bir diğer husus toplum ile insan arasındaki ilişkidir. Zira Nicholas Onuf'a göre konstrüktivist kuramda insanlar toplumları oluşturduğu gibi toplumlar da insanları oluşturmaktadır. Bu noktada karşılıklı bir ilişkinin (bağlantının) olduğu aşikardır.³⁹ İnsan ile toplum arasında bulunan bu ilişki ise kurallar vasıtası ile düzenlenmektedir. Yapılabilecekler ve yapılamayacaklar konusunda belirli sınırlar çizen kurallar, yapının önemli bir parçası olarak gösterilen toplumları bir düzen içerisine oturtmaktadır.⁴⁰

Kurallar, aynı zamanda kurumların oluşumunda doğrudan bir etkiye sahiptirler. Zira kurumlar ve aktörler(yapan/eden) toplumsal yapının düzenli bir şekilde devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Bu noktada eylemi gerçekleştiren aktörlerin nasıl belirleneceği sorusu akla gelmektedir. Nitekim her birey istediği bir alanda yetkin bir konuma gelememekte olup, kimlerin böylesi bir statü edineceği hususunda kurallar devreye girmektedir. Zira kurallar böylesi bir durumda belirleyici bir etkiye sahip olmamış olsaydı, toplum içerisinde bir düzensizlik ve sorunların oluşması muhtemeldi. Böylesi bir senaryonun gerçekleşmesi durumunda ise bir toplumun varlığından söz edilmesi bile güç hale gelebilirdi.⁴¹

Yapı ile aktör arasındaki karşılıklı ilişkiye baktığımızda hangisinin diğerinin inşa sürecinde etkili olduğu veyahut da diğerini inşa ettiği şeklinde bir soruyla karşılaşılabilir. Bu noktada kesin bir sonuca varmak çok mümkün gözükmemekle beraber farklı yaklaşımları savunulması kuvvetli muhtemeldir. Nitekim konstrüktivizm kavramının ilk kullanıcısı olan Onuf bu noktada hangisinin diğerini inşa ettiğinin önemli olmadığını belirtmiştir. Başka bir ifadeyle Onuf'a göre önemli olan yapı ile aktörün hangisinin diğerini inşa ettiğinden ziyade aralarındaki karşılıklı ilişkidir. Nitekim Onuf'ta daha çok bu noktaya odaklanmaktadır.⁴²

³⁹Nicholas Onuf, "Constructivism: A User's Manuel," *International Relations in a Constructed World*, ed. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowerts (London and New York: Routledge, 2017), 59.

⁴⁰Harry D. Gould, "The Agent-Structure Debate," *International Relations in a Constructed World*, ed. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowerts (London and New York: Routledge, 2017), 83.

⁴¹Gould, "The Agent-Structure Debate," 81-83; Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 95-96.

⁴²Davut Ateş, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi," *Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 1, (2008): 215.

Konstrüktivizmin aktör ile yapı arasındaki ilişkiyi ele alış şekli geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri ile arasındaki farklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira konstrüktivizmde Onuf'un görüşlerinden de anlaşıldığı üzere yapı ve aktör arasındaki ilişki karşılıklı olarak kabul etmekte olup, aksi yaklaşımlar reddedilmektedir. Oysa idealizm ve klasik realizm aktörlerin yapı üzerinde belirleyici etkilerinin bulunduğunu kabul etmektedir.⁴³ Aktörlerin belirleyici etkilerinin bulunduğunu kabul eden kuramların yanı sıra aktörlerin sadece yapmaktan sorumlu oldukları eylemleri yerine getirmek dışında vazifesi bulunmadığı şeklinde görüşlerin de bulunduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla konstrüktivizm yapı ile aktör arasındaki ilişkiyi ele alış şekli itibariyle klasik yaklaşımlardan farklılaşmaktadır.⁴⁴

Yapı, konstrüktivizmde sabit bir kavram olarak görülmemekte olup, daima değişime açıktır. Bu noktada değişim bir şarta bağlanmıştır. Dolayısıyla kendiliğinden gerçekleşen bir değişimden söz etmek pek de mümkün gözükmemektedir.⁴⁵

Alexander Wendt, yapının maddi unsurlardan ziyade birçok unsurun bir araya gelmesi sonucunda oluştuğunu belirtmektedir. Bu unsurlar arasında maddi kaynakların yanı sıra beklentiler ve uygulamalar yer almaktadır.⁴⁶

Yapıyı oluşturan unsurlardan biri olan beklentiler ikili ilişkiler bağlamında değişime uğrayabilmektedir. Dolayısıyla sabit bir unsur olduğunu söyleyemeyiz. Yapıyı oluşturan unsurlardan bir diğeri olan maddi kaynaklar ise aktörlerin algılamaları bağlamında değişik sonuçlar doğurabilmektedir.⁴⁷

Uluslararası sistemdeki aktörlerden biri olan devletler birbirine bağımlı veya da bağımsız fark etmeksizin birçok değişkenin etkisiyle diğer devletlerin davranışlarını farklı şekillerde algılayabilirler. Bu durumu Türk dış politikası üzerinden somutlaştırarak açıklayabileceğimizi düşünmekteyiz.

Tarihsel sürece baktığımızda Türkiye daima Azerbaycan'a karşı dostane bir yaklaşım içerisinde olmuş ve kardeş olarak görmüştür. Bu bağlamda Azerbaycan'ın silah teknolojisinde ilerlemesi veya da gelişmiş silahlar satın alması Türkiye açısından bir

⁴³Kiraz, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımı," 218.

⁴⁴Kiraz, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımı," 219.

⁴⁵Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 101.

⁴⁶Alexander Wendt, "Constructing International Politics," *International Security* 20, no. 1 (1995): 73.

⁴⁷Wendt, "Constructing International Politics," 73.

tehdit olarak algılanmamıştır. Oysa benzer teknolojik ilerlemeler Türkiye ile dönem dönem sorunlar yaşayan Yunanistan'da yaşanmış olsaydı bu durum gerek Türk hükümeti gerekse Türk halkı tarafından tehdit olarak algılanacak ve ekonominin güvenlik bağlamında kullanılması ihtimali doğacaktı. Nitekim maddi kaynaklar kendi başlarında çok da bir şey ifade etmiyorken algılanış biçimlerine göre birbirinden çok farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Dolayısıyla konstrüktivizm açısından maddi kaynakların varlığından ziyade nasıl algılandığı önemlidir.⁴⁸

Yapıyı oluşturan unsurlardan bir diğeri ise uygulamalardır. Uluslararası sistemdeki aktörlerin dış politik eylemleri olarak karşımıza çıkan uygulamalar, Wendt'e göre diğer unsurlardan çok daha önemli görülmektedir. Bu noktada Wendt Soğuk Savaş'ın bitişini örnek göstermektedir. Zira Wendt'e göre aktörlerin sadece bitti demesi ile neredeyse yarım asırlık bir savaşın sonuçlanması uygulamaların önemini göstermektedir. Dolayısıyla beklentiler ve maddi kaynaklar yapı için önemli unsurlar olsalar da Alexander Wendt'e göre uygulamalar daha öncelikli görülmektedir.⁴⁹

Yapıyı oluşturan unsurlardan bahsettikten sonra biraz da yapı örneklerini incelemek gerektiğini düşünmekteyiz. Bu noktada konstrüktivizmin önemli temsilcilerinden Alexander Wendt'e göre güvenlik ikilemi ve güvenlik toplumu birbirinin oldukça farklı tarzda iki yapı örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰

Aktörlerin, birbirlerinin davranışlarına şüpheyile yaklaşıp karşılıklı silahlanması sonucunu doğuran güvenlik ikilemi daha çok ben merkezizetçi politikalar izleyen devletlerin bulunduğu bir yapıyı beraberinde getirmektedir.⁵¹ Güvensizliği ön planda

⁴⁸Wendt, "Constructing International Politics," 73.

⁴⁹Wendt, "Constructing International Politics," 74.

⁵⁰Wendt, "Constructing International Politics," 73.

⁵¹Uluslararası sistemdeki aktörler (özellikle devletler), diğer aktörlerin davranışlarına zaman zaman şüphe ile yaklaşabilmektedir. Bu şüphe beraberinde bir güvensizlik duygusu ve korku (hobessian fear) getirmektedir. Güvensizlik duygusunun beraberinde getirdiği korku güvenliği artırmaya yönelik politikalar yürütmeyi kaçınılmaz hale getirirken bu durum karşı taraf açısından da benzer hissiyatları beraberinde getirebilmektedir. Böylesi bir süreç ise kısır bir döngü olarak da ifade edilebilecek güvenlik artırıcı politikalar yürütmenin yanı sıra savaşları da beraberinde getirebilmektedir. Dolayısıyla güvensizlik duygusu(korku) akabinde karşılıklı güvenlik artırıcı politikaların yürütülmesi şeklinde devam eden bu süreç "güvenlik ikilemi" olarak adlandırılmaktadır. Herbert Butterfield, *History and Human Relations*, (London: Collins, 1951), 19-21.

tutan aktörlerin oluşturduğu bu yapıda, aktörler genellikle kendi güvenliklerini artırmaya odaklanmaktadır.⁵²

Güvelik ikilemi aktörlerin birbirlerine güven duymadığı ve daima çatışma riskine hazırlıklı bulunduğu bir yapı olarak karşımıza çıkıyorken güvenlik toplumu bu durumun tam da tersi diyebileceğimiz bir yapıyı oluşturmaktadır.⁵³

Devletlerin birbirlerine daha çok güvendiği ve yaşanan krizlerin çatışmaya dönüşmeden çözülebileceğine inanıldığı güvenlik toplumu, Wendt'e göre devletlerin oluşturabileceği bir başka yapı türü olarak görülmektedir. Dolayısıyla aktörlerin diğer aktörlerin davranışlarını algılama biçimi, maddi kaynaklar ve uygulamalar yapının oluşumunda doğrudan bir etkiye sahiptir. Zira bir aktör, başka bir aktörün silah teknolojisindeki gelişimini kendi güvenliği açısından bir risk olarak algılsa bu durum onu da silahlanmaya itecek ve güvenlik ikilemi oluşacaktır. Oysa silah teknolojisinde yaşanan bu gelişme tehdit olarak algılanmamış olsaydı güvenlik ikilemi oluşmayacak, belki de karşılıklı teknoloji alışverişiyle güvenlik toplumu oluşumu gerçekleşecekti. Dolayısıyla aktörlerin algılamaları, uygulamaları ve maddi kaynaklar yapının oluşumu açısından oldukça önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴

1.2.2 Kimlik-Dış Politika ve Çıkar

Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası ilişkiler disiplinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zira yaşanan gelişmeleri hard power üzerinden analiz etme eğiliminde olan mevcut uluslararası ilişkiler teorilerinin yetersiz kaldığı yönünde görüşler yükselişe geçmiştir. Böylesi bir düşüncenin yükselişte olması ise yeni teorilerin geliştirilmesini kaçınılmaz hale getirmektedir.⁵⁵

Soğuk Savaş'ın sonlanmasının akabinde uluslararası ilişkileri analiz etme hususunda güç kavramına dayalı klasik teorilerin yetersizliği, kimlik ve kültür gibi sosyal

⁵²Wendt, "Constructing International Politics," 74.

⁵³Güvenlik topluluğu/toplumu Karl Deutch tarafından uluslararası ilişkiler disiplinine kazandırılan bir kavramdır. Devletlerin anarşik olarak kabul edilen uluslararası yapı da çatışmalardan ve krizlerden mümkün olduğunca uzaklaşmasını sağlamak düşüncesiyle geliştirilmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi açısından devletlerin birbirlerinin menfaatlerini de tıpkı kendi menfaatleri gibi gözeterek hareket edebilmelerini sağlamak gerekmektedir. Dolayısıyla güvenlik topluluğu kavramı da çatışmalardan mümkün olduğunca uzak durulması hedeflendiği böylesi bir düzene işaret etmektedir. Mitat Çelikkaya, "Güvenlik Topluluğu," *Güvenlik Yazıları Serisi*, no. 43 (Kasım 2019): 1.

⁵⁴Wendt, "Constructing International Politics," 73-74.

⁵⁵Smith, "Constructivism," 194-195.

etkenlerin dikkate alınmasına vesile olmuştur. Kimlik ve kültür gibi sosyal kavramların dış politika ile ilişkilendirilmesinde Samuel Huntington'un çalışmaları etkili olmuştur.⁵⁶ Güç üzerinden yapılan uluslararası ilişkiler analizlerinin yetersizliği kimlik ve kültür gibi kavramların popülaritesini artırmakla beraber, güç ve çıkar ilişkisinin tamamen görmezden gelinmediğini belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla konstrüktivizm, güç-çıkara ilişkisini ortadan kaldırmamakla beraber ikincil plana itmektedir.⁵⁷

Hungtington'un bir nevi öncülük ettiği sosyal unsurların değerlendirilmeye alınması girişimi Alexander Wendt ile hız kazanmış ve kimlik-dış politika ilişkisinin adeta teorik bir zemine oturmasıyla sonuçlanmıştır.

Wendt'e göre kimlikler, yapı ve aktörlerin etkileşimi sonucunda oluşmaktadır. Böylesi bir etkileşiminin sonucunda ortaya çıkan kimlikler ise devletlerin çıkarlarını ve bu çıkarlarına erişme uğruna eyleme geçirdikleri dış politikalarını etkilemektedir.⁵⁸

Aktörlerin eylemlerini belirleme noktasında Wendt'e göre kimlikler oldukça önemli bir noktadadır. Kimlikler, atfedilen bu anlamdan ötürü konstrüktivist teorinin merkezindedirler. Dolayısıyla aktörlerin menfaatleri yalnızca kimlikler yardımıyla belirlenebilir.⁵⁹

Konstrüktivist teoride devlet kavramına bakış, realizm ve idealizmden oldukça farklıdır. Devletler bir veri olarak kabul edilmediği gibi, hayattan kalmaktan başka amaçlarının olmadığı şeklindeki görüşler reddedilmektedir. Bu durum kimlik ve çıkar kavramları için de geçerlidir. Zira kimlikler de konstrüktivizme göre birer veri olmaktan ziyade tıpkı çıkarlar gibi tarihsel bir arka planın sonucunda ortaya çıkmaktadırlar.⁶⁰

Kimlik kavramı üzerindeki bu fikir ayrılıkları hakkında Fuat Keyman'in de bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Keyman; uluslararası ilişkilerin sistemi algılayabilme adına geliştirdiği yöntemlerin kültürel ihtiyaçlarının karşılanması hususunda oluşan eksikliklerin giderilmesi noktasında kimliklerin önemli bir vazifesi olduğunu

⁵⁶Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (Bursa: Aktüel Yayınları, 2021), 397.

⁵⁷Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 100.

⁵⁸Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 397.

⁵⁹Kiraz, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımı," 21.

⁶⁰Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 100-101.

belirtmektedir. Bu görüşe göre kimlikler uluslararası ilişkilerdeki klasik teorilerin analiz noktasındaki önemli bir eksiğini gidermektedir.⁶¹

Kimlik ve kültür gibi kavramların konstrüktivizmde ön plana çıkmasında, teorinin normatif unsurlara ayrıca önem vermesi gerçeği yatmaktadır. Zira klasik teorilerde maddi unsurlar öncelikli konumdayken, klasik teorileri eleştiren bir zeminde ortaya çıkan konstrüktivizm tartışmaya açık görmediği kimlik, kültür gibi unsurları ön planda tutmaktadır. Dolayısıyla klasik teorilerde uluslararası ilişkileri analiz etme hususunda gözlemlenen eksikliğin giderilmesi adına yapılan değişikliklerin başında bu husus gelmektedir.⁶²

Başka bir ifadeyle klasik uluslararası ilişkiler teorileri sistemi güç ve çıkar gibi maddi unsurlar üzerinden analiz etmeyi tercih etmişlerdir. Sistemin tarihsel süreç zarfında uğramış olduğu değişim ve gelişimin akabinde maddi unsurların analiz konusunda yetersizliği konstrüktivizm gibi yeni teorilerin çıkmasına zemin hazırladığı gibi sosyal unsurların da önem kazanmasına vesile olmuştur. Bu yaklaşıma göre kimlikler klasik yaklaşımların aksine birer veri değil zaman içerisinde inşa edilebilen, ilişkiler sonucunda oluşabilen bir gerçektir.⁶³

Klasik teorilerin kimlikler birer veri olarak kabul etmesi, kimliklerin görmezden gelinerek tamamen aktör davranışlarına odaklanması sonucunu beraberinde getirmektedir. Wendt bu durumu eleştirmiş ve bu duruma karşı çıkmıştır.

Bill McSweeney'e göre kimlikler tıpkı Wendt'in görüşlerinde olduğu gibi çıkarların belirlenmesinde doğrudan etkilidirler. Hangi kimliğe sahip olduğunuz ile istekleriniz arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla kimlikler ile çıkarlar arasında doğrudan bir ilişki bulunmakla beraber kimlikler, çıkarlara nazaran öncelikli görülmektedirler.⁶⁴

Kimliklerin çıkarları, çıkarlarınsa aktör davranışlarını belirlediğini ifade ederken üzerinde durulması gereken noktalardan biri kimliklerin daima birleştirici olmadıklarıdır. Zira aynı kimliği taşıyan aktörler arasında biz diyebileceğimiz bir bağ

⁶¹Kiraz, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımı," 222.

⁶²Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 398-399.

⁶³Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 398-399.

⁶⁴Kiraz, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımı," 223; Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 103.

kurulurken, taşımayan aktörlere ise diğeri/öteki muamelesi yapılması muhtemeldir. Nitekim kimliklerin aktörleri birleştirdiği noktada karşılıklı çıkarlar gözetilmekteyken, ayrıştırdığı noktalarda ise karşı tarafın çıkarları görmezden gelinmektedir. Dolayısıyla kimlikler yalnızca birleştirici değil aynı zamanda ayrıştırıcı bir özelliğe de sahip olup, çıkarların ve çıkarlara erişme uğruna gerçekleştirilen eylemlerin üzerinde doğrudan etkiye sahiptirler. Başka bir ifadeyle kimlikler çıkarları belirlerken, çıkarlar da onlara erişme uğruna yürütülecek dış politikayı inşa etmektedirler.⁶⁵

Kimliklerin birleştirici ve ayrıştırıcı özelliklerinin daha sağlıklı bir şekilde analiz edilip somutlaştırılabilmesi açısından birer örnek üzerinden incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri kimliklerin birleştirici yönünün ele alınması açısından oldukça uygun bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı milli kimliği barındıran iki ülke, çıkarlarının da uyuşmasından dolayı milli kimlikleri etrafında birleşebilmişlerdir. Nitekim bu yakınlaşma iki devlet tek millet gibi bir sloganla da perçinlenmiş ve 7’den 70’e halk nezdinde benimsenmiştir. Bu durumun dış politika konusundaki yansımalarına ise Azerbaycan’la Ermenistan arasında yaşanan ve yaklaşık 44 gün süren savaşta Türkiye’nin koşulsuz bir şekilde Azerbaycan’a verdiği destek örnek olarak gösterilebilmektedir.⁶⁶

Aynı kimliğe sahip olmak çıkarların örtüşmediği durumlarda birleştirici sonuçlarını yansıtamamaktadır. Dolayısıyla aynı kimliğin benimsendiği her ortamda mutlak bir birliktelikten bahsedilemez.

Aynı kimliği taşıyor olmasına rağmen çıkarların uyuşmamasından ötürü birleşmenin gerçekleşmediği durumlara ise Türkiye-İran ilişkileri örnek gösterilebilmektedir. İran hem ciddi bir Türk nüfusa sahip olmasına hem de tıpkı Türkiye gibi nüfusunun ciddi bir bölümü Müslüman olmasına rağmen özellikle Türkiye’nin Suriye’deki güvenlik kaygıları vb. konularda daima Türkiye’den uzak bir çizgidedir. İran’ın bu tutumu uyuşmayan çıkarlar kaynaklı kimliklerin dış politika üzerinde etkisinin azaltılması

⁶⁵Kiraz, “Sosyal İnşacılık Yaklaşımı,” 223-224; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 400; Alexander Wendt, “Collective Identity Formation and the International State,” *The American Political Science Review* 88, no. 2, (1994): 386.

⁶⁶ Ali Asker and Zeynep Gizem Özpınar, “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Gün Savaşı,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 10, no.1 (2021): 88-89.

veyahut da görmezden gelinmesi ile açıklanabilmekteyken, kimlik-çıkâr ve dış politika üçgeninde kimliklerin birleştirici yanı ele alınırken bile çıkâr unsurunun asla görmezden gelinmemesi gerektiği gözler önüne sermektedir.

Dolayısıyla konstrüktivizmde kimlik-dış politika ve çıkâr ilişkisi oldukça sade bir şekilde ele alınmaktadır. Kimlikler çıkârlar eşliğinde ilerleyen bir sürecin akabinde oluşmakta ve oluşumunu tamamladıktan sonra ise dış politika üzerinde belirleyici olmaktadırlar.⁶⁷

1.2.3 Anarşi Kavramı

Anarşi kavramı, neorealizmde “kendi kendine yardım” ilkesine sahip bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Bu sistem iş birliğine uzak olmasından ötürü negatif bir anlama sahiptir. Nitekim uluslararası sistemde yaptırım gücüne sahip üst otorite bulunmaması ve sistemin iş birliğinden uzak olarak değerlendirilen anarşik yapısı, güç merkezli güvenlik politikaları öncelikli hale gelmektedir.⁶⁸

Alexander Wendt, neorealizmin anarşi kavramına yüklediği negatif anlam üzerinden yapılan bu sistem analizini sorgulamıştır. Konstrüktivizme göre anarşi devletlerin birbirleri üzerinde egemenlik kuramaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla neorealizmin belirttiği gibi bir kuralsızlık durumu veyahut da negatif anlam söz konusu değildir.⁶⁹

Nicholas Onuf’a göre anarşi, devlet davranışlarını şekillendirmektedir. Herhangi bir kuralsızlık durumu söz konusu değildir. Dolayısıyla anarşi bir kural durumudur ve kuralsızlık anarşi olarak değil kaos olarak isimlendirilebilir.⁷⁰

Konstrüktivizme göre anarşide savaş mümkündür. Ancak bu sürekli bir savaş durumunun oluşabileceği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla “kendi kendine yardım” ilkesiyle ilişkilendirilen güç politikaları anarşiden kaynaklanmamaktadır.

Eğer konstrüktivizmin karşı çıktığı bu senaryo gerçek olsaydı, günümüzde iş birliğinden uzak tüm aktörlerin yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiği bir

⁶⁷ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 399-400.

⁶⁸ Kaya, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar,” 101-102.

⁶⁹ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 398.

⁷⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 398.

dünya içerisinde bulunmamız gerekirdi. Ancak günümüz dünyasında bu durumun somut bir karşılığı bulunmamaktadır.⁷¹

1.2.4 Güvenlik ve Egemenlik

Konstrüktivizmde egemenlik kavramı, klasik uluslararası ilişkiler teorilerinden daha farklı bir bakış açısıyla yorumlanmıştır. Öncelikle egemenlik özneler arası bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla egemenlik kavramının anlam kazanabilmesi için başka öznelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Egemenlik devletler açısından anarşi riskini azaltmaktadır. Zira devletler toplumu olarak adlandırılan ve devletlerin karşılıklı etkileşimde bulunabileceği bir ortam oluşturmaktadır.⁷²

Konstrüktivizmde tıpkı egemenlik gibi güvenlik kavramı da sosyal bir inşa sürecinin sonucunda oluşmaktadır. Bu durum klasik teoriler ile konstrüktivizm arasındaki farkı oluşturmaktadır.

Güvenlik, klasik yaklaşımlarda tehditlerin dengelenmesi veyahut da ortadan kaldırılması gibi maddi unsurlar üzerinden açıklanmaktadır. Ancak Konstrüktivizme göre Soğuk Savaş sonrası dünyanın uğradığı değişim sonucu güvenliği maddi unsurlara indirgemek doğru bulunmamaktadır. Zira Soğuk Savaş döneminde güvenlik teknolojik unsurlara odaklanmışken sosyal ve kültürel unsurlar görmezden gelinmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönem açısından bu yaklaşım yetersiz kalmıştır.⁷³

Konstrüktivizmde devlet güvenliği ile toplum güvenliği birbirinden farklı değerlendirilmektedir. Devlet güvenliği açısından önemli olan unsur egemenlikken, toplum güvenliği açısından kimliklerdir.

Dolayısıyla eleştirel teoriler ailesinin bir üyesi olan konstrüktivizme göre güvenlik klasik yaklaşımlardan farklı bir bakış açılarıyla yorumlanmaktadır. Güvenliğe yönelik devlet merkezli ve dar kabul edilen yaklaşımlar kabul edilmezken, sosyal unsurların da dikkate alınarak analiz yapılması gerekliliği görüşü hakimdir.⁷⁴

⁷¹ Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 102.

⁷² Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 104.

⁷³ Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 105.

⁷⁴ Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar," 105.

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİKLERİN OLUŞUMU VE TARİHSEL ARKAPLAN

Uluslararası sistemdeki aktörler arası ilişkilerde bağlayıcılığı olan birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan kimileri doğrudan etkilere sahipken kimileriye dolaylı yoldan etkiler doğurmaktadır. Nitekim çalışmamızın temelini oluşturan kimlik kavramı da uluslararası sistemdeki aktörler arasındaki ilişkilerde önemli bir konuma sahiptir diyebiliriz.

Kimlikler, Erikson'un da ifade etmiş olduğu gibi bireylerin dün ile bugünü arasında bir bağlantı kurmakta olup, yarının inşasında da belirleyici bir konumdadır.⁷⁵ Bu durum toplumların bireylerden oluşup ulus devletlerin önemli bir parçası olan milletleri oluşturduğu düşünüldüğünde, uluslararası sistemdeki aktörlerinden biri olan devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerine doğrudan veyahut da dolaylı olarak yansıyabilmektedir.

Ortadoğu bölgesi kimliklerin dış politikaya etki eden unsurlardan biri olarak kabul edildiği bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Bu noktada dini ve etnik olmak üzere iki farklı kimlik türünü barındıran bu bölgede, ortak kimliğe sahip aktörlerin birlikte hareket etme eğilimi içerisinde bulunduğu aşikardır. Ancak bu durumun tersi örneklerle de zaman zaman karşılaşıldığını söyleyebiliriz. Zira bir inşa sürecinin sonucunda ortaya çıkan kimlikler, inşa sürecinde yaşanan olayların etkilerini bünyelerinde barındırmaktadırlar. Nitekim bünyede yer edinmiş bu olaylar da doğrudan veyahut da dolaylı olarak fark etmeksizin diplomatik ilişkilere yansıyabilmektedir.

Ortadoğu bölgesinin kendine has kimlik yapısı bölgeye yakınlığı ve bölgedeki birçok aktörle ortak kimliğe sahip olmasının da etkileriyle Türkiye-İsrail ilişkileri açısından önemli bir konuma sahiptir. Nitekim çalışmanın bu bölümünde kimliklerin oluşum süreci ve bu süreç zarfında yaşananlar üzerinde durulacak olup, kimlik dış politika ilişkisinin Soğuk Savaş sonrası dönem içerisinde Türkiye-İsrail ilişkilerine yansımalarının ele alınacağı bir sonraki bölümün alt yapısı oluşturulacaktır.

⁷⁵James D. Fearon, *What is Identity (As We Now Use The Word)?*, (Standford, 1999), 9-10.

2.1 Kimlik Kavramı ve Ortadoğu’da Etkin Olarak Görülen Kimlik Türleri

Ortadoğu’da tarihsel süreç içerisinde birbirinden farklı kimlik türleri görülmüştür. Görülen bu kimlik türleri aktörler arası ilişkilere etki etmiş kabul edilmekle beraber, bölgenin geleceği açısından da halen önemli bir noktada olduğu düşünülmektedir. Nitekim tezimizin temel araştırma sorusu da kimliklerin gerçekten de düşünüldüğü gibi bir etkisinin olup olmadığı üzerinedir. Dolayısıyla bu sorunun cevabı ilerleyen bölümlerde verilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamızın bu bölümünde Ortadoğu’da bulunan kimlik türlerinin ve onların oluşmasında etkili olan tarihsel sürecin üzerinde durulacaktır. Bu noktada öncelikle kimlik kavramının açıklamasıyla başlamanız gerektiğini düşünmekteyiz.

Kimlik kavramı, sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi farklı tanımlamaların ve yaklaşımların yapıldığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı yaklaşımların bulunuyor olması, bazı ayrışmaları beraberinde getiriyor olmasına rağmen üzerinde hem fikir olunan temel soru “ben kimim?” sorusudur.⁷⁶ Zira evrensel bir yaklaşım olan “ben kimim?” sorusu demokratik toplumlarda dahi görüleceği gibi sömürge altındaki toplumlarda da bireyler tarafından kendilerine sorulmaktadır.⁷⁷

“Ben kimim?” sorusu kimliklerin oluşum sürecinde ilk adım olarak nitelendirilebilecek bir soru olmakla beraber bu soruyu “ben nereye aitim?” sorusu takip etmektedir.⁷⁸

Kimlikler yukarıda da değinmiş olduğumuz sorulara verilen cevaplardan da hareketle, bireylerin kendini bir çevrenin parçası olarak hissetmelerinde önemli bir role sahiptirler. Bu cevaplar bireyin kendisini toplum içerisinde nasıl bir konuma koyduğunu göstermekle beraber, toplum tarafından nasıl görüldüğünü de göstermektedir. Ayrıca bu yaklaşım ben kavramının yerini biz kavramına bırakmasına da zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla kimlikler, insanların taşıdıkları birer özellikleridir diyebiliriz.⁷⁹

⁷⁶Ramazan Saim Dalbay, “Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 31 (2018): 162.

⁷⁷Alan Lawson, “The Discovery of Nationality in Australian and Canadian Literatures,” *The Post-Colonial Studies Reader*, ed. Bill Ashcroft-Gareth Griffiths and Helen Tiffin, (London and New York, Routledge, 1989), 168.

⁷⁸Dalbay, “Kimlik ve Sosyal Kimlik Kavramı,” 162.

⁷⁹Muhittin Aşkın, “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler,” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, no. 2 (2007): 213.

Kimlik kavramı özellikle 20. yüzyıl ile birlikte daha popüler bir konuma yerleşmiştir. Zira birçok disiplin bünyesinde yapılmakta olan analizlerde 20. yüzyıl öncesine nazaran daha aktif tercih edildiğini söylemek mümkündür. Kimlik kavramının popüleritesinin artması kavramın tanımlanması konusunda birçok farklı yaklaşımın (farklı bilim dalları tarafından farklı tanımlar yapılmıştır) ortaya çıkmasına zemin hazırladığı gibi kimliğin oluşumuyla ilgili yeni yaklaşımlara da fırsat sunmuştur.⁸⁰

Kimliğin oluşumu konusunda ortaya çıkan yeni yaklaşımlara Özneci ve Nesneci yaklaşım örnek gösterilebilir. Bu iki yaklaşım arasında bazı temel farklılıklar bulunmaktadır. Özneci yaklaşıma göre kimliklerin oluşumu tamamıyla bireyin iç dünyasıyla alakalı bir durum olmakla beraber, bireyin dış dünyasında yaşanan gelişmeler çok da önemsenmemektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımda kimlikler bireyin/öznenin iç dünyasında kendini oluşturmaktadır diyebiliriz.

Nesneci yaklaşımda ise durum oldukça farklıdır. Zira bu yaklaşımda kimlikler bireyin dış dünyasından bağımsız düşünülemez. Yaşanan gelişmeler, kurulan diyaloglar, insan ilişkileri vb. durumların tamamı adeta bir bütünün parçaları gibi kimliklerin oluşumunda önemli görülmektedirler. Dolayısıyla Özneci yaklaşımda kimlikler, bireylerin iç dünyasının etkisinde ortaya çıkıyor olarak kabul edilmekteyken, Nesneci yaklaşımda bireylerin iç dünyasının yanı sıra dış dünyada yaşanan gelişmelerden de etkilenecek bir bütünü oluşturmaktadır.⁸¹

Kimlikler hangi yaklaşım tarafından oluştuğuna inanılırsa inanılsın, bireylerin toplum içerisinde kendilerini nasıl bir konuma yerleştirdiklerini ve toplum tarafından nasıl görüldüklerini göstermektedirler. Başka bir ifadeyle birey sahip olduğuna inandığı kimlik vasıtasıyla kendisini o kimliğe sahip olan bir grubun/toplumun parçası olarak hissedebilmektedir. Aynı zamanda toplum da herhangi bir bireyi sahip olduğu kimlik üzerinden değerlendirerek bir grubun parçası olarak kabul edebilmektedir. Dolayısıyla kimlikler bireyleri bir toplumun parçası yapabildiği gibi toplum tarafından da bu toplumun bir parçası olarak kabul edilmesine olanak sağlayabilmektedir.⁸²

⁸⁰Aşkın, “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler,” 214.

⁸¹Aşkın, “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler,” 214.

⁸²Mine Gözübüyük Tamer, “Kimlik/Lerin Seyrine Bir Keşif,” *Folklor/Edebiyat* 20, no. 77 (2014): 85.

Kimlikler bireyleri benzerlikleri üzerinden bir araya getirebildiği gibi farklılıkları üzerinden de öteki olarak ifade edebileceğimiz bir konuma götürebilmektedirler. Bu noktada kimlikler bireyleri diğer insanlardan farklı yapabilmektedir diyebiliriz. Aslında kimliklerin varlıklarını sürdürebilmesi açısından öteki olarak isimlendirebileceğimiz bireylerin bulunmasına gerekçe olarak gösterilen farklılıklara gerek duyulmaktadır. Zira bireyler arasında farklılık bulunmasaydı o zaman kimlik kavramına da muhtemelen gerek duyulmayacaktı. Çünkü farklılığın olmadığı dünyada tüm bireyler aynı kimliğe sahip olacağı için kimlik kavramının çok da bir önemi kalmayabilirdi. Dolayısıyla kimliklerin var olabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek açısından ötekilere ihtiyaç duyduğu aşikardır.⁸³

Kimlikler, öteki kavramının oluşumunun da etkisiyle insanları (aynı kimliği taşıyan) bir araya getirmekte, bir çatı altında birleştirebilmektedir. Bu noktada karşımıza kimliklerin varlığı bir zorunluluk mudur yoksa bireylerin kendilerini daha güvende hissetmelerinin de etkisiyle yöneldiği bir seçenek midir? sorusu çıkmaktadır.⁸⁴ Farklı yaklaşımların farklı sonuçlar çıkarabileceği bu soruyu çalışmamızın bu bölümünün ilerleyen kısımlarında ele alacağımız örneklerin de etkisiyle daha sağlıklı cevaplayacağımızı düşünmekteyiz. Dolayısıyla şu anda net bir cevap vermemiz mümkün gözükmemektedir. Tüm bunların yanı sıra koşulların ve yaklaşımların bu tip soruların cevaplarını değiştireceğini de belirtmek isteriz. Nitekim biz de inceleyeceğimiz örnekler üzerinden cevap vermemizin daha sağlıklı olacağını kanaatindeyiz.

Kimlikler daha önce bahsetmiş olduğumuz üzere 20. yüzyıl da geçmişe nazaran daha önemli bir konuma gelmiş ve üzerinde analizler yapılmaya başlanmıştır. Kimliklerin özellikle 1970'ler ve sonrası yükselişi ile ilgili çeşitli analizler bulunmaktadır. Jock Young bu konuda toplumların yaşadıkları sıkıntıların etkileri olduğunu belirtmektedir. Zira Young'a göre kimlikler toplum içerisinde kopuklukları gidermek adına adeta bir tutkal gibi bütünleştirici bir vazifeyi üstlenmektedirler. Dolayısıyla toplum bünyesinde ne zaman bir çatlaklık, çöküntü oluşsa o zaman kimliklerin ön plana çıkacağı döneme işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle toplum bünyesinde yaşanan gelişmeler kimlikler

⁸³Tamer, "Kimlik/Lerin Seyrine Bir Keşif," 85.

⁸⁴Karen Cerulo, "Identity Construction: New Issues, New Directions," *Annual Review of Sociology*, (1997): 356-358.

üzerinde doğrudan etkilere sahiptir. Toplumun sıkıntılı bir döneme girmiş olması bireylerin kimliklerine daha sıkı bağlılık göstermesi sonucu beraberinde getirmekte olup, bu şekilde kendilerini daha güvende hissettiklerini söyleyebiliriz.⁸⁵

Sonuç olarak baktığımızda kimlikler, farklı tanımlamaları yapılan, oluşum şekliyle ilgili farklı görüşlerin bulunduğu ancak herkes tarafından da kabul gören birer gerçeklerdir.⁸⁶ Dolayısıyla oluşum şekli veyahut tanımı konusunda hemfikir olunmasa bile varlığı konusunda genel bir kabulün olduğu aşıkardır. Kimlikler var olabilmek ve bu varlıklarını da sürdürebilmek açısından öteki olarak da ifade edebileceğimiz başka kimliklere ve onları taşıyan bireylere ihtiyaç duymaktadırlar. Zira ötekinin varlığı, ötekiye karşı birlik olma ve oluşması olası güvensizliği ortadan kaldırma açısından önemlidir. Dolayısıyla bir kimliğin oluşumu ve devamlılığı açısından öteki olmazsa olmazdır diyebiliriz.⁸⁷

Kimliklerin oluşumunda ve devamlılığında birbirlerinden etkilenen mevcut yapısı, kimlikler arası ilişkilere de doğrudan veyahut da dolaylı olarak yansımaktadır. Zira kimliklerin birbirlerine karşı takındıkları tutum iş birliğini getirebileceği gibi krizleri veyahut da çatışmaları tetikleyebilmektedir. Dolayısıyla kimliklerin oluşumu ve birbirleriyle olan ilişkileri örnekten örneğe farklı olabilmekle beraber birçok sonucu beraberinde getirebilmektedirler.⁸⁸ Başka bir ifadeyle algılanış ve eyleme geçiriliş biçimine göre kimlikler arası ilişkiler güvenli bir ortama ve iş birliğine zemin hazırlayabileceği gibi savaşa varan krizlere de sebep olabilmektedirler. Dolayısıyla kimliklerin birleştirici yönleri olduğu gibi özellikle başka kimliklerle olan ilişkilerde problem çıkarma olasılıkları da bulunmaktadır.⁸⁹

Kimliklerin oluşumu ve devamlılığı bahsettiğimiz şekillerde olmakla beraber ırk, din, dil, cinsiyet vb. kavramların etkilerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Zira bu

⁸⁵Assiye Aka, “Kimliğe Teorik Yaklaşımlar,” *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34, no. 1 (2010): 18.

⁸⁶Dalbay, “Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı,” 162.

⁸⁷Tamer, “Kimlik/Lerin Seyrine Bir Keşif,” 84-85.

⁸⁸Bülent Sarper Ağır, “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı,” *Güvenlik Stratejileri* 11, no. 22 (2015): 119; Aşkın, “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler,” 213.

⁸⁹Bill McSweeney, *Security, Identity and Interest: A Sociology of International Relations*, (Cambridge, Cambridge University Press, 1999), 69-72; Ağır, “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı,” 213.

kavramlar biz ve ötekinin oluşumu açısından oldukça önemli hale gelebilmektedirler.⁹⁰ Nitekim Ortadoğu bölgesinde görülen/oluşan kimlik türleri de bu kavramlardan ciddi bir kısmının etkilerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu noktada ilk olarak Ortadoğu'daki etnik kimlik, akabinde ise dini kimlik örneklerini inceleyerek Ortadoğu'nun genel yapısını analiz etmeye çalışacağımızı belirtmek isteriz.

2.1.1 Etnik Kimlik Kavramı

Etnik kavramı tarihsel süreç içerisinde taşıdığı anlam bakımından ciddi bir değişim geçirmiştir. Zira kavramın ilk kullanılmaya başlandığı dönem olan 14. yüzyıl ortalarında farklı dini inanışlara sahip kişileri ifade etmek açısından kullanılmaktaydı. Örnek vermek gerekirse; Hristiyan bir toplumun içerisinde olup da Hristiyan olmayan bireyleri ifade eden kavramdı diyebiliriz. Başka bir ifadeyle Müslüman bir toplumun içerisinde Müslüman olmayan bireylere yönelik yapılan “kafir” isimlendirmesinin yaklaşık 600 yıl önceki karşılığı da denebilir. Kavramın dinsel bağlamda taşıdığı bu anlam süreç içerisinde değişime uğramış ve 19. yüzyıl itibariyle dinsel farklılıktan ziyade ırksal farklılık ifade edilmek için kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim günümüz koşullarında da halen bu anlamda kullanıldığını söyleyebiliriz.⁹¹

Etnik kavramının tarihsel süreç zarfında uğramış olduğu anlam değişikliğinden de anlaşılacağı üzere sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi farklı tanımlamaların yapıldığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Etnik kavramı ile ilgili birçok tanımın yapılmış olması ise bu alanda yapılan analizlerin farklı sonuçlar vermesine sebep olmakta ve fikir birliğine varma konusunda sorunlar çıkarmaktadır.⁹²

Etnik köken, tıpkı cinsiyet, din vb. faktörler gibi insanları bir kimlik altında birleştirmeyi başarabilmektedir. Bu noktada bu durumun oluşması konusunda çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Aynı zamanda etnik kimliğin nasıl oluştuğu hususu temel bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁹⁰Dalbay, “Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı,” 164; Tamer, “Kimlik/Lerin Seyrine Bir Keşif,” 91.

⁹¹Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, (New York: Oxford University Press, 1985), 119.

⁹²Erdoğan Boz, “Çerkez Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık”, (Master’s Thesis, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 6.

Etnik kimliğin oluşma şekliyle ilgili birbirinden oldukça farklı, ilkselci ve durumsalcı olarak isimlendirilen iki temel yaklaşım bulunmaktadır.⁹³ İlkselci yaklaşıma göre etnik kimlik doğuştan gelen, sabit ve değiştirilmesi mümkün olmayan bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda kimlik içerisindeki bağlılık menfaat, çıkar vb. durumların etkisinde kalmayarak kalıcı kabul edilmektedir. Dolayısıyla yaşam içerisinde gerçekleşen değişiklikler kimlik içinde karşılık bulmamakta ve kimlik vazgeçilmez kabul edilmektedir. Nitekim bu yaklaşım da daha çok akraba evliliklerini teşvik etmekte ve dışarıdan kimlik içerisine kabullere kapalı görülmektedir.⁹⁴

Bir diğer görüş olan durumsalcı yaklaşıma göre ise etnik kimlikler değişime açık, inşa edilebilen, toplumsal koşullardan ve gelişmelerden etkilenebilen bir yapıdadır. Dolayısıyla ilksel yaklaşımdaki gibi katı bir yapısının olmadığı kabul edilmektedir. Ayrıca durumsalcı yaklaşımda bireyler menfaatlerini düşünerek kimliklerini belirleyebilirler. Bu durum etnisitenin doğuştan gelmek yerine inşa edildiği yönündeki görüşlere de zemin hazırlamaktadır.⁹⁵

Hangi yaklaşım üzerinden oluştuğu kabul edilirse edilsin aynı etnik kimliği taşıyan bireyler bir araya gelerek etnik grupları oluşturmaktadırlar. Oluşturulan etnik gruplar bireylerin yalnızlık, güvensizlik gibi duygularının ortadan kalkmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum grup üyelerinin birbirine ve gruba bağlılığını artırdığı gibi gruptan kopmayı da oldukça güç hale getirebilmektedir.⁹⁶

Etnik gruplar dağılmasının önüne geçen yalnızlık, güvensizlik gibi durumların arkasında bazen seçilmiş travmalar olabilmektedir. Geçmişte yaşanmış ve büyük acılarla hatırlanan efsaneleşmiş olaylar doğruluğu ispatlanmış olsun veya olmasın etnik gruplar açısından bütünleştirici temel unsurların başlarında gelmektedir. Zira yaşandığı kabul edilen bu acı olayların tekrar edebileceğine yönelik kaygı, birlik olma gerekliliğini ortaya koymakta olup, etnik gruplara liderlik yapan kişiler tarafından da politik anlamda kullanılmaktadır. Böylesi bir durum da bireylerin kendilerini güvende

⁹³Boz, “Çerkez Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık,” 10.

⁹⁴Tuğba Erdem, “Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnik,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 19, no .1, (2019): 29-30.

⁹⁵Erdem, “Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnik,” 30.

⁹⁶Ağır, “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı,” 120.

hissetme adına etnik gruplarına sıkı sıkıya bağlılığını ve etnik kimliklerini de koşulsuz benimsemesini sağlamaktadır.⁹⁷

Etnik kimlik içerisindeki koşulsuz bağlılık milliyetçi duyguları tetiklemektedir. Artan milliyetçilik genelde azınlık durumunda olan etnik grup içerisinde bir ulus bilinci oluşmasını sağlayabilmektedir. Dolayısıyla ulus devletlerin varlığı ve devamlılığı açısından bireylerin “ben kimim?” sorusuna bir ulus belirterek cevap vermesi oldukça önemlidir.⁹⁸ Nitekim Ortadoğu bölgesinde de özellikle çatışma ve kriz dönemlerinde bireylerin ulusal veya dinsel kimlikler etrafında toplanma gayreti içerisinde olup güvenliklerini sağlamayı denemişlerdir. Bu durum Müslüman, Arap, Yahudi ve Türk (Özellikle Müslüman Türk) gibi kimliklerin bölgede etkin gözükmesine zemin hazırlamıştır. Etkin olarak kabul edilen bu kimliklerin yanı sıra Hristiyan, Fars ve Kürt gibi başka kimliklerinde bölgede bulunduklarını belirtmek gerekmektedir.

2.1.2 Dini Kimlik Kavramı

Kimliklerin oluşumuna etki eden birçok etken bulunmaktadır. Bireyler bu etkenlerden kendilerini yakın hissettiklerine göre kimlik edinebilmektedirler. Kimlik edinimine doğrudan veyahut da dolaylı fark etmeksizin etki eden bu etkenlerden bir tanesi de dini inançlardır.

Dini inançlar, bireyleri bir yaşam biçimini benimseyerek hayatlarını devam etmeleri hususunda yönlendirebilmektedir. Bu noktada aynı dine mensup bireyler sosyal hayatlarındaki bazı törenleri dini inançlarının kuralları bağlamında gerçekleştirerek bir topluluk oluşturma yolunda adımlar atabilmektedirler. Dolayısıyla dini inançlar bireyleri bir araya getirebilmekte ve bir araya geldiklerinde oluşturdukları topluluklara yönelik aidiyet duygusunu geliştirebilmektedir.⁹⁹

Dini inançların kimlik ve kimliğe bağlılık oluşturma yönü, kendilerini ait olmadıklarını düşündükleri bir toplumla yaşamak zorunda hisseden bireylerde daha

⁹⁷ Volkan Vamik, “Seçilmiş Travma, Yetkinin Politik İdeolojisi ve Şiddet,” *Academia*, accessed December 5, 2021, https://www.academia.edu/17928522/Secilmis_Travma ;Erdem, “Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnik,” 29.

⁹⁸Celalettin Yanık, “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi,” *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi:Kaygı*, no. 20 (2013): 229.

⁹⁹Steward Harrison Oppong, “Religion and Identity,” *American International Journal of Contemporary Research* 3, no. 6 (2013): 13.

fazla ön plana çıkmaktadır. Bu duruma özellikle bir zorunluluk halinden dolayı göç eden insanlar örnek gösterilebilir. Zira doğdukları, büyüdükları bölgelerden ayrılmak zorunda kalan bireyler farklı bir toplumun içerisinde kendilerini öteki olarak görebilirler. Bu durum yalnızlık ve güvensizlik hissiyatını beraberinde getirecektir. Nitekim böylesi bir durumla karşılaşan bireylerde ya etnik kimliklerine ya da dini kimliklerine sarılmaya yönelecektir.¹⁰⁰

Bir kimliğe bağlılık konusunda genç nüfusun yaşlılara oranla çok daha istekli olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu noktada dini kimlikler gençleri diğer kimlik türlerine göre daha fazla cezbedebilmektedir. Zira sosyal hayat içerisinde beklenmedik veya beklenmedik değişiklikler sosyal kimlikleri etkileyebilse de dini kimlikler değişmez özelliklere sahip olduğu için daha güvenilir kabul edilmektedirler. Nitekim dini kimliklerin dışarıdaki değişimlerden etkilenmeyen yapısı bir kimliğe bağlılık ihtiyacı duyan gençlere daha cazip gelebilmekte ve gençlerin kimlik edinimine olanak sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle günlük yaşantılarda gerçekleşen değişimlerden etkilenmeyip, yaşanan sıkıntılara yönelik net ve sabit cevapları olan dini kimlikler, genç nüfuslar üzerinde daha etkileyici olabilmektedir. Bu durum da dini kimliğe bağlılık konusunda önemli bir gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır diyebiliriz.¹⁰¹

Dini kimliklere bağlılık Ortadoğu bölgesinde de kendini göstermektedir. Laik bir yönetim biçimini seçen Türkiye dışında birçok devlet dini kimlikler ile tanımlanmaya daha müsait bir yapıdadır. Zira Araplardan bahsedildiğinde aklımıza ilk olarak Müslüman kimliğinin geliyor olması da bu durumla alakalıdır. Nitekim bölgede Müslüman kimliğinin yanı sıra Hristiyan ve zamanla ulusal bir nitelik kazanmış Yahudi kimlikleri bulunmaktadır.¹⁰²

2.1.3 Türkiye-İsrail İlişkilerinde Etkili olan Etnik ve Dini Kimlikler

2.1.3.1 Türk Kimliği

Öncelikle Türk ve Müslüman kimliklerinin bir arada ele alınmasını açıklamak gerekmektedir. Zira biri etnik bir kimlikken diğeri ise dini bir kimliktir. Dolayısıyla

¹⁰⁰Ali Coşkun, “Din ve Kimlik”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0, no.24 (2014): 15.

¹⁰¹Oppong, “Religion and Identity,” 14.

¹⁰²P.R. Kumaraswamy, “Who am I? The Identity Crisis in The Middle East,” *Middle East Review of International Affairs* 10, no. 1 (2006): 64.

dışardan bakıldığında birbirinden farklı görülmektedir. Ancak Türk nüfusunun ciddi bir bölümünün Müslüman olduğu ve Müslüman kimliği benimsediği gerçeği göz ardı edilemediği gibi ayrı da düşünülmemelidir. Bu durum Müslüman Türklerin, Türk olmayan Müslümanlara olan yaklaşımından da anlaşılabilir. ¹⁰³ Dolayısıyla Ortadoğu üzerine yapılan bir çalışmada bu iki kimliği birlikte almak daha sağlıklı analizler yapmayı kolaylaştıracaktır.

Türkler, 10. yüzyıl ve sonrası Orta Asya'dan dünyanın pek çok bölgesine göç etmişlerdir. Bu göçler başta Anadolu olmak üzere Avrupa'nın kuzey kesimlerini ve Ortadoğu'yu da kapsamaktadır. Dolayısıyla Türk nüfusunun bir bölgede yoğunluğundan ziyade dağınık bir şekilde konumlandığını söyleyebiliriz. Nitekim bu durum da Türklerin tarih boyunca sık göç etmeleri ile alakalıdır. ¹⁰⁴

Türklerin göçebe yaşam sürmeleri bir bölgede yoğunlaşmalarına engel olduğu gibi etnik kimliklerine bağlılık konusunda da bazı sonuçları beraberinde getirmiştir. Zira 1789 Fransız Devrimi ile birlikte dünya üzerindeki pek çok millet etnik kimliklerine sıkı sıkıya bağlanmaya başlamışken, Türklerde bu durum 19. yüzyıl ortaları ile 20. yüzyıl da gerçekleşmiştir. Ancak Fransız Devriminin getirdiği milliyetçi etkiler Osmanlı Devleti bünyesindeki başka etnik kimliklere sahip bireylerin gruplaşmasına ve kendi bağımsızlıklarını istemelerine de sebep olmuştur. ¹⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki etnik grupların milliyetçi hareketleri ve akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Türk kimliği gelişim göstermiştir. Zira kimliğe bağlılık arttığı gibi özellikle geliştirilen dış politikalarda da Türk kimliği yer edinmeye başlamıştır. ¹⁰⁶ Bu durum Osmanlı Devleti dönemine nazaran Müslüman kimliğinin ikili ilişkilerde ve dış politika bir nebze geri planda bırakıldığı bir dönem olarak kabul edilebilir. Ancak her ne kadar politikalar Türk kimliğini daha ön plana çıkaracak şekilde geliştirilse de Türk halkının ciddi bir bölümü Türk kimliği ile Müslüman kimliğini bir arada benimsemiş ve özellikle Mescid-i Aksa'yı toprakları içerisinde barındıran

¹⁰³Mim Kemal Öke, *Siyonizmden Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, (İzmir: Ufuk Kitapları, 2012), 59.

¹⁰⁴Osman Özkul, "Türk Kimliğini Oluşturan Ortak Değerler," *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 4, no.8 (2015): 169-170.

¹⁰⁵Hidayet Kara and Bahattin Çatma, "Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda "Türk Kimdir" Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924)," *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, no. 2 (2017): 341-342; Ömer Göksel İşyar, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, (Bursa: Dora, 2017), 38.

¹⁰⁶İşyar, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 37-38.

Filistin'in yaşadığı sıkıntılar duyarsız kalamamıştır. Dolayısıyla Türk kimliğine sahip bireylerin Müslüman kimliğini de benimsemeleri Türkiye-İsrail ilişkileri açısından üzerinde durulması gereken bir husustur.¹⁰⁷

Türklerin Müslüman kimliğe sahip olduğundan bahsederken unutulmaması gereken bir diğer hususta mezhepler konusudur. Zira Müslümanlık tek bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktayken mezhepler kimlik içerisinde farklı gruplaşmayı ve fikir ayrılıklarını beraberinde getirmiştir.¹⁰⁸

Müslüman Türklerin neredeyse tamamı Sünni'dir. Başka bir ifadeyle Müslüman kimliği başlığı altında daha detaylı ele almış olacağımız mezhepler ve farklılıkları durumunda karşılaşılan sıkıntılar Türklerin tek bir mezhep etrafında toplanmasından ötürü problem olmamıştır. Zira Türkler ağırlıklı çoğunlukla Sünni olarak isimlendirilen ve bünyesinde Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli mezheplerini kapsayan Ehl-i Sünnet çatısı altında toplanmaktadırlar. Nitekim Müslüman kimliği içerisinde bir çatı altında toplanabilmiş olmaları da kendi içerilerinde mezhep çatışmaları gibi dini kimlik kaynaklı sorunlar yaşamalarına engel olmuştur diyebiliriz.¹⁰⁹

Hizmeti Muhammed'in vefatından sonra geçilen halifelik sistemi Türklerin Müslüman kimliği sıkı sıkıya sahiplenmesinde önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira yaklaşık 400 yıl boyunca halifelik Türklerin bünyesinde bulunmuştur. Bu durum Türkleri Müslüman kimliğe sahip toplumlara karşı bütünleştirici bir tutum takınıp onların sorunlarıyla ilgilenmeye ve Müslüman kimliğe sahip toplumlara liderlik etmeye yöneltmiştir. Bu tutum Türkler tarafından benimsenmekteyken Müslüman toplumlar tarafından da karşılık gördüğünü belirtmekte fayda vardır. Zira Türk olmayan Müslüman toplumlarda Müslüman Türk kimliğini lider, korucuyu ve problem çözücü olarak kabul etmişler ve tanımlamışlardır.¹¹⁰

¹⁰⁷Patricia Carley, "Turkey's Role in the Middle East," *United States Institute of Peace*, (1995): 20.

¹⁰⁸Ann Elizabeth Mayer, "Law and Religion in the Muslim Middle East," *The American Journal of Comparative Law* 35, no.1 (1987): 131.

¹⁰⁹M. Yavuz Alptekin, "Ortadoğu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı ve Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)," *TASAM Siyasal ve Sosyokültürel Çalışma Grubu*, (2004): 16-17.

¹¹⁰Alptekin, "Ortadoğu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı ve Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)," 17-18.

2.1.3.2 Arap Kimliği

Ortadoğu bölgesinde etkin olan kimliklerden birisi de Arap kimliğidir. Zira bölgede birçok devlet bünyesinde Arap nüfusu barındırmaktadır. Bu durumun en açıklayıcı örneği bir Arap devleti olmayan İsrail'dir. Zira İsrail bir Yahudi devleti olmasına rağmen 2013 verilerine göre nüfusunun %21'i Arap'tır. Başka bir ifadeyle 2013 verileri bize İsrail toprakları içerisindeki her 4 kişiden 1'inin Arap olduğunu söylemektedir.¹¹¹ Tabi bu durumun çeşitli sebepleri bulunmakta olup, ilerleyen kısımlarda belirtilecektir. Buradaki temel sonuç bir Yahudi devletinin bünyesinde barındırdığı ciddi bir Arap nüfusu olmasıdır.

Bölgede Arap nüfusunun yoğun bir şekilde görünüyör olması, Arap milliyetçiliğini de beraberinde getirmektedir. Ancak bölgenin karmaşık yapısından dolayı aynı kimliği taşıyıp da farklı ülkelerin vatandaşları olan gruplar arasında rekabetin olabileceği de unutulmamalıdır. Özellikle İsrail devletinin kuruluşuna giden süreç içerisinde ve kuruluşundan sonra yaşananlar Arap milliyetçiliğini tetiklemiştir. Zira Yahudilerin oluşturdukları tehdit Araplarda güvensizlik duygusunu artırmış ve Arapları kimliklerine bağlılığa itmiştir. Bu süreç Arap ve Yahudi kimliklerinin doğrudan karşı karşıya geldikleri bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹²

Ortadoğu bölgesinde bulunan kimliklerden bahsederken Arapların ve Yahudilerin ortak geçmişinden mutlaka bahsetmek gerekmektedir. Zira bölgede doğrudan karşı karşıya gelen bu iki kimlik aslında aynı soydan gelmektedirler.

Hız. İbrahim'in oğullarından Hız. İsmail bugün Arapların atası olarak kabul edilmektedir. Hız. İsmail, Araplar tarafından ata olarak görülmekteyken Yahudiler tarafından ise Yahudi düşmanı olarak kabul edilmektedir.¹¹³ Bu durumun temel sebebiyse (Yahudi Kaynaklarına Göre) Yahudilerin atası olan Hız. İsmail'in kardeşi Hız. İshak, kurban edilmeye götürülürken Hız. İsmail'in, Hız. İbrahim'e refakat ettiğine olan inanç gösterilmektedir. Bu inançtan ötürü Yahudiler Hız. İsmail'i kötü biri olarak kabul etmektedirler. Oysa Müslümanlara göre kurban edilmek üzereyken süreç durdurulan

¹¹¹ "World Population Review," *Israel Population 2021*, accessed December 8, 2021, <https://worldpopulationreview.com/countries/israel-population>

¹¹² Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, (İstanbul: Universal Yayıncılık, 2000,): 96-97.

¹¹³ Ömer Faruk Harman, "İsmail," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 23, (İstanbul: İSAM, 2000), 76-77.

kişi Hz. İsmail'dir.¹¹⁴ Bu noktada iki farklı inanış olmakla beraber kimlikler arası problemlerin başlangıç noktası da burasıdır diyebiliriz.

Sonuç olarak bölgede ciddi bir varlığı olan Arap nüfusu, dini inançların da etkisiyle Yahudilerle sorunlu bir ilişkiye sahiptir. Bu durum Araplarla ortak dini kimliği barındıran ülkeleri de etkilemekte olup, bölge açısından içinden çıkılması güç krizleri beraberinde getirmektedir.

2.1.3.3 Müslüman Kimliği

Ortadoğu bölgesi farklı dini grupların bir arada yaşadığı bir bölgedir. Bölgenin dini kimlikler açısından zengin oluşu farklı dinler açısından kutsal olan mekanları bir arada barındırmasıyla da ilişkilendirilebilir.

Bölgede ağırlıklı olarak Müslüman kimliğine sahip/İslam dinine mensup bireyler yaşamaktadır. Zira 2010 yılı itibariyle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşayan her 100 kişiden 93'ünün Müslüman olduğu görülmektedir.¹¹⁵ Bu da Ortadoğu ve komşu bölgelerdeki Müslüman nüfusunun ağırlığına işaret etmektedir.

Bölgede bulunan dini kimlikler ile etnik kimlikler arasında bir bağ bulunmaktadır. Örneğin Türklerden veyahut da Araplardan bahsedildiğinde ağırlıklı olarak Müslüman kimliği akla gelmekte ve bu iki etnik kimliği ortak bir paydada birleştirebilmektedir. Dolayısıyla dini kimlikler ile etnik kimlikler arasında bir ilişki bulunmaktadır. Etnik kimliklerle yakından ilişkisi bulunan dini kimliklerin Ortadoğu bölgesinde en sık gözlemleneni ise Müslüman kimliğidir.¹¹⁶

Kimliklerin birleştirici yanı bulunduğunu kabul etmekle beraber Müslüman kimliğinin içerisinde birçok mezhebin bulunması beraberinde bazı ayrıştırıcı unsurları da getirebilmektedir. Zira Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanlara kimin liderlik edeceği yönünde farklı görüşler ortaya çıkmıştır.¹¹⁷

¹¹⁴Ömer Faruk Harman, "İshak," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22, (İstanbul: İSAM, 2000), 519; Harman, "İsmail," 76-77.

¹¹⁵"Middle East Religion," *Global Religions Future*, accessed December 19, 2021 <http://www.globalreligiousfutures.org/regions/middle-east-north-africa>

¹¹⁶"Ortadoğu'da Dini Kimlikler ve Türkiye", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, 13.11.2018, accessed December 19, 2021 <https://www.ankasam.org/ortadoguda-dini-kimlikler-ve-turkiye/>

¹¹⁷Mayer, "Law and Religion in the Muslim Middle East," 131.

İslam'ın liderinin kim olacağı tartışması, İslam'ın geniş bir coğrafyada bulunmasının da etkisiyle ortaya çıkmış bulunan mezheplerde de görülmektedir.¹¹⁸ Bu durum mezhepler arası ilişkileri doğrudan veyahut da dolaylı olarak etkileyebilmektedir.

Mezheplerin, Müslüman kimliği ve Ortadoğu coğrafyasının yapısını analiz edebilmek açısından kuşkusuz kritik bir yeri bulunmaktadır. Bu noktada “dört hak mezhep”¹¹⁹ olarak da ifade edilebilen Sünnilik, Sünnilikle ciddi farklılıkları bulunan Şia¹²⁰ ve Suudi Arabistan'da resmi mezhep olarak kabul edilen Vehhabilik mezhepleri ön plana çıkmaktadır.¹²¹ Müslümanlar arasında daha geniş kitlelere hitap eden ve Ortadoğu bölgesinde de geniş yoğunlukta görülen bu mezheplerin yanı sıra küçük grupları temsil eden birçok mezhebin bulunduğunu da ayrıca belirtmekte yarar vardır.

Sünnilik, dört hak mezhep olarak kabul edilen Hanefilik, Şafilik, Hanbelilik ve Malikilik mezheplerini bünyesinde barındırmaktadır.¹²² Türk kimliği başlığı altında da ifade etmiş bulunduğumuz üzere Ortadoğu bölgesinde bulunan Müslüman Türklerin neredeyse tamamı Sünni'dir. Türklerin neredeyse tamamının Sünni olmasının yanı sıra birçok Türk olmayan Sünni Müslümanın bulunduğunu da belirtmeliyiz. Bu durum istatistiki olarak 600 milyonun üzerinde bulunduğu kabul edilen Müslüman nüfusun yaklaşık 500 milyonuna denk gelmektedir. Dolayısıyla neredeyse her 6 Müslümandan 5'i Sünni'dir de denebilir.¹²³ Buradan da anlaşılabacağı üzere Müslüman kimlik içerisinde en geniş kitleyi Sünni mezhebi mensupları oluşturmaktadır.

Müslüman kimlik içerisindeki en geniş kitleyi oluşturan Sünnilerin yanı sıra Şia mezhebi mensuplarının (Şii) da azımsanamayacak bir çoğunluğa sahip olduklarını söylememiz gerekmektedir. Ağırlıklı olarak İran devleti sınırları içerisinde yaşamlarını sürdüren Fars ırkına mensup Şiilerin yanı sıra Arap Şiilerin de bölgede bulunduğu ve yaklaşık 12 milyon nüfusa denk geldiklerini ifade edebiliriz. Arap olmayan Şiilerin tahmini sayısı ise yaklaşık 60 milyondur.¹²⁴

¹¹⁸Mayer, “Law and Religion in the Muslim Middle East,” 131.

¹¹⁹Hasan Onat, “İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği,” *İlahiyat Akademi Dergisi*, no. 5 (2017): 29.

¹²⁰Mayer, “Law and Religion in the Muslim Middle East,” 131-132.

¹²¹Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 505.

¹²²Onat, “İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği,” 29.

¹²³Alptekin, “Ortadoğu'nun Sosyo-Kültürel Yapısı ve Büyük Ortadoğu Projesi (BOP),” 12-17.

¹²⁴Alptekin, “Ortadoğu'nun Sosyo Kültürel Yapısı ve Büyük Ortadoğu Projesi (BOP),” 12-17.

Şiiler, Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanların liderinin Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamların oluşturduğunu kabul etmektedirler.¹²⁵ Bu noktada başta Sünniler ile başlayan fikir ayrılığı bir İslam devletinin nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda ciddi boyutlara ulaşmıştır. Nitekim bu iki mezhebin aynı dine mensup olmalarına rağmen birçok noktada farklı fikirlere sahip olmaları, Müslüman kimliği altında birçok konuda birleşmelerinin önüne engel olarak çıkmaktadır.¹²⁶ Dolayısıyla kimlik içerisinde kimlik de diyebileceğimiz bir alt kimlik benimseme durumu söz konusudur.

Ortadoğu bölgesinde ve Müslüman kimliği içerisinde geniş kitleleri temsil eden bu iki mezhebin yanı sıra üzerinde durulması gereken bir diğer mezhepte Vehhabiliktir. Zira İslam'ın ilk yıllarına dönme arzusuyla yaşayan Müslümanları ifade eden Vehhabilik Suudi Arabistan devleti tarafından devletin resmi mezhebi olarak kabul edilmiştir.¹²⁷ Bu durum da bölgede yaşanan gelişmeleri analiz etme açısından dikkate alınması gereken bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3.4 Yahudi Kimliği

Ortadoğu bölgesinde görünen, bölgenin geçmişinde ve bugünün de söz sahibi olan kimliklerden biri de Yahudi kimliğidir. Yahudi kimliği tanımlanması hususunda bir inceleme yapıldığında bazı farklı yaklaşımlarla karşılaşılacaktır.¹²⁸ Zira Yahudilerin tarihinin göçlerle dolu olması dünya üzerindeki pek çok farklı noktada Yahudi bulunmasına vesile olmuştur.¹²⁹ Yahudilerin dünyanın farklı bölgelerine yerleşmeleri ise sosyal ve dini hayatlarında bazı değişiklikler getirmiş ve bir bütün olmaları hususunda sorunlar çıkarmıştır.¹³⁰ Tüm bunlara rağmen Yahudiler, kimliğe bağlılık konusunda örneğine fazla rastlanılmayan bir aidiyet göstermişlerdir.¹³¹

¹²⁵Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 283.

¹²⁶Mayer, "Law and Religion in the Muslim Middle East," 131-132.

¹²⁷Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 505-532.

¹²⁸Lilly Weissbrod, *Israeli Identity: in Search of A Successor to the Pioneer, Tsabar and Settler*, (New York: Routledge, 2013), 3.

¹²⁹Abdulvehap Ballı and Ali Fuat Gökçe, "Yahudilerin Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu," *İletişim ve Diplomasi*, no. 5 (2021): 61.

¹³⁰Weissbrod, *Israeli Identity: in Search of A Successor to the Pioneer, Tsabar and Settler*, 7.

¹³¹Ballı and Gökçe, "Yahudilerin Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu," 65.

Yahudi kimliği dini anlamlar barındırmakla beraber etnik bir kimlik olarak görülmektedir. Bu durum başlı başına bir tartışma konusu olmakla beraber, zamanla yaşadığı değişim ile birlikte dini anlamının yanı sıra etnik bir anlam barındırdığını da söyleyebiliriz.¹³² Yahudi kimliğinin böylesi bir anlam kazanmasında vadedilmiş toprakları ifade etmek açısından kullanılan ve Theodor Herzl tarafından temelleri atılmış olan Siyonizm etkili olmuştur. Siyonizm'in etkisiyle birlikte Yahudi kimliği barındırdığı dini anlamın yanı sıra ulusal bir nitelik kazanmıştır.¹³³

Yahudi kimliğinin dini dayanağı Arap kimliğiyle karşı karşıya gelmesindeki temel etkendir. Zira Hz. İbrahim'in oğulları olan Hz. İshak'ın soyundan gelen Yahudilerin, Hz. İbrahim'in bir diğer oğlu Hz. İsmail'in soyundan gelen Araplarla kendilerini eşit görmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada Yahudilerin kendilerini üstün görmesinin temel gerekçesi Hz. İsmail'in annesi Hz. Hacer'in özgür bir kadın olmamasıdır. Dolayısıyla kendi soylarının özgür bir kadından geldiğini ifade eden Yahudiler, aynı özgürlüğe Arapların sahip olmadığı belirterek bir üstünlük inancı taşımaktadırlar.¹³⁴

Yahudilerin kendilerini Araplarla bir görmeyip üstünlük inancına sahip oldukları böylesi bir ortamda, iki kimliğin aynı coğrafyada bulunması sorunları kaçınılmaz hale getirmektedir. Zira böylesi bir inanç eşit şartlarda yaşayan iki dost toplum olmalarına çok da müsaade etmemektedir. Nitekim ortada böyle bir tarihsel gerçek bulunmaktayken Yahudilerin de Filistin'in bulunduğu bölgenin kendilerine vaat edildiğine inanıyor olması bu bölgeye yerleşmeye yönelik girişimleri beraberinde getirmiştir.¹³⁵

Yahudilerin uzun soluklu girişimlerinin sonucunda Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde de sonuçlar almaları Filistin bölgesine Yahudi göçlerinin yoğun bir şekilde yaşanmasına sebep olmuştur.¹³⁶ Bu durum ise Araplar ile Yahudiler arasında yaşanmış bir dizi krizin son olmayacağına işaret etmiş olup, Taksim kararından günümüze değin birçok sorun yaşanmaya devam etmiştir.

¹³²Tuğçe Ersoy, "İsrailli Olmak: Kollektif Bir Kimlik Geliştirmenin Zorlukları," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 5, no. 1 (2018): 79.

¹³³Ballı and Gökçe, "Yahudilerin Göçleri ve Yahudi kimliğinin Oluşumu," 72-73.

¹³⁴Ballı and Gökçe, "Yahudilerin Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu," 64.

¹³⁵Ballı and Gökçe, "Yahudilerin Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu," 62.

¹³⁶Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, (Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2017), 242-247.

Sonuç olarak dini inanç temelinde gelişim gösteren ve kararlar alan Yahudi kimliği zamanla ulusal bir nitelik kazanmış ve 19. yüzyıl itibariyle Ortadoğu bölgesinde etkin rol oynamıştır. Bu durum analiz etme gayreti içerisinde olacağımız kimlik-dış politika ilişkisi bağlamında Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli bir yere sahip olmakla beraber, İsrail devletine giden sürece de doğrudan etki etmektedir. Başka bir ifadeyle Yahudi kimliğinin Ortadoğu'ya yerleşme sürecinde bile kimliklerin bireylerin kararlarını ve yaşantılarını nasıl etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla kimlikler, devletlerin karar olma süreçlerinde önemli bir konuma sahip bireyleri etkileyebilmektedir diyebiliriz.

2.2 İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Giden Süreç

Yahudiler, tarihsel süreç içerisinde uzunca bir dönem göçebe bir yaşam sürmüşlerdir. Göçebe bir yaşam sürmek zorunda kalmış olmaları dünyanın pek çok bölgesine dağılmalarını beraberinde getirmiştir.¹³⁷

Yahudilerin dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış halde yaşam sürmeleri bir devlete sahip olmalarının önünde bir engel olarak karşısına çıkmıştır. Nitekim başka devletlerin bünyelerinde azınlık konumunda yaşamaları ve birçok sıkıntıyla karşılaşmaları da bir devlet kurmaya yönelik özlemi içerisinde barındırmaktadır. Bu noktada ifade edilmesi gereken önemli bir husus uzunca bir dönem azınlık statüsünde dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Yahudilerin, sadece Müslüman kimliği barındıran devletlerin bünyesinde rahat bir yaşam sürdükleri gerçeğidir. Zira Müslümanlar, beraber yaşadıkları Yahudilere (ve diğer azınlıklara) baskı uygulamaktan ziyade birçok hak tanımışlar ve rahat bir yaşam sürmelerine müsaade etmişlerdir. Bu durumun en net bir şekilde yaşandığı devlet ise bir dönem dünyaya hükmetmeyi başarmış olan Osmanlı Devleti'dir.¹³⁸

Her ne kadar Müslüman ülkelerde yaşayan Yahudiler rahat yaşam sürseler de Müslüman olmayan ülkelerde yaşayan Yahudiler için durum oldukça farklı olmuştur. Zira Antisemitizm olarak da isimlendirilen Yahudi karşıtlığı birçok farklı noktada kendini göstermiştir.

¹³⁷Ballı and Gökçe, "Yahudilerin Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu," 61.

¹³⁸Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 215-216.

Antisemitizm, Yahudilerin kimlikleri kaynaklı karşılaştıkları bir problemdir. Bu noktada Yahudilerin geçmişte Hz. İsa'yı çarmıha germiş olmaları problemin temel kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise bulundukları birçok ülkede azınlık statüsünde bulunan Yahudilerin sıkıntılar yaşamasına vesile olmuştur.¹³⁹

Başka bir ifadeyle; kimlikler toplumlar arası ilişkilere doğrudan etki etmiştir denebilir. Zira ulusal anlam kazanmadan önce tam anlamıyla dini bir kimlik olan Yahudi kimliği, Hristiyan dini kimliği tarafından uygulanan saldırılara maruz kalmıştır. Bu durumun sık görüldüğü bölgelerden biri Avrupa kıtası olmakla beraber, Almanya'nın Antisemitizm konusunda başat bir konumda bulunduğunu söyleyebiliriz.¹⁴⁰

Yahudilerin başka toplumların arasında yaşadığı sorunlar huzurun sağlanması adına bir devlet kurulması gerekliliği yönünde görüşlerin cereyan etmesine sebep olmuştur. Böylesi bir düşüncenin oluşmasına ise Avusturyalı bir gazeteci olan Theodor Herzl öncülük etmiştir. Herzl'in öncülüğünde ilk etapta Siyonist Kongreleri düzenlenmesiyle başlayan süreç beraberinde bir dizi kriz ve sorun getirmiş akabinde ise Yahudilerin istediklerini elde etmeleriyle sonuçlanmıştır.¹⁴¹

2.2.1 1897 Birinci Siyonist Kongresi

Yahudiler, İsrail devletine sahip olmadan önce yaşamlarını sürdürecekleri kendilerine ait bir devletlerinin bulunmamasının da etkisiyle dünya üzerindeki pek çok devletin bünyesinde azınlık olarak yaşamaktaydılar. Başka bir kimliğin başat olduğu bir devlette yaşama durumu Yahudilerin huzurlu bir yaşam sürmelerinin önünde bir engel olarak çıkmış ve beraberinde pek çok sorun ile eşitsizlikle karşılaşmışlardır.

Yahudilerin karşılaştıkları bu sorun ve eşitsizliklerin temelinde kimliklerin toplum üzerinde etkileri yatmaktadır. Zira Hristiyan kimliğin yoğun olarak görüldüğü Avrupa'da Yahudiler Hz. İsa'nın katilleri olarak görülmüş ve bulundukları devlet

¹³⁹Öke, *Siyonizmden Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, 17.

¹⁴⁰Weissbrod, *Israeli Identity: in Search of A Successor to the Pioneer, Tsabar and Settler*, 8; Öke, *Siyonizmden Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, 18-19; Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 217.

¹⁴¹Derviş Fikret Ünal, *Turkey Relations with Israel: in the 2000s, A Constructivist Perspective*, (Ankara: Astana Yayınları, 2017), ss. 76-77.

bünyesinde ötekileştirilmişlerdir.¹⁴² Bu durum kimliklerin toplumlar üzerindeki etkisine somut bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Antisemitizm olarak da isimlendirilen Yahudilerin ötekileştirme durumu zaman içerisinde çözümlenemeyeceğine inanılan bir sorun olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu noktada Yahudi bir doktor olan Leon Pinsker'in benzetmesi dikkat çekicidir. Zira Pinsker, Antisemitizm'i tedavisi olmayan bir hastalığa benzetmiş ve Siyonistlerin bu hastalığa karşı birlik olmaları gerektiğine inanmıştır.¹⁴³

Antisemitizm kaynaklı problemler Yahudilerin çözüm arayışlarını her geçen gün artırmıştır. Yahudilerin bu çözüm arayışları Filistin'de Yahudiler ve Arapların mücadelesiyle sonuçlanacak sürecin temellerini oluşturmaktadır. Zira kendilerine bu toprakların vaat edildiğine inanan Yahudiler, bölgedeki (Kudüs) Zion dağından ismini almış Siyonist bir hareket başlatmışlardır.¹⁴⁴

Yahudilerin böylesi bir hareket başlatmaları kuşkusuz bir anda gerçekleşmiş bir olay değildir. Başka bir ifadeyle Avusturyalı bir gazeteci olan Theodor Herzl'in uzun soluklu çalışmaları sonucunda Yahudiler kendilerine vaat edildiğine inandıkları bu toprakları almaya ve bir Yahudi devleti kurmaya yönelik adımlar atmaya başlamışlardır.¹⁴⁵

Theodor Herzl, Yahudilerin yaşadıkları Dreyfus davası gibi mağduriyetleri kabullenip çözüm arayışları içerisine girmiş olmakla beraber, Yahudilere yönelik bazı tepki sebeplerini de kabul etmektedir. Zira Herzl'e göre bazı Yahudiler yaşadıkları yerlerin temizliği konusuna hiç özen göstermemekte ve temiz bir ortam sağlamamaktadır. Bu durum ise Yahudilerin birlikte yaşadıkları toplumlar tarafından ötekileştirilmesine zemin hazırlamaktadır.¹⁴⁶

Theodor Herzl yaptığı çalışmaların sonucunda bir Yahudi Devletinin neden kurulması gerektiği ve bu devletin nasıl kurulabileceği noktaları üzerinde durduğu bir eser

¹⁴²Habip Tokgöz, "İsrail Devletinin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm", *Anasay*, no. 1 (2017): 185.

¹⁴³Michael J. Reimer, *The First Zionist Congress: an Annotated Translation of the Proceeding*, (New York: Suny Press, 2019), 9; Besalel, *Yahudi Tarihi*, 87.

¹⁴⁴İsmet Giritli, *Superpowers in the Middle East*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1972), 84.

¹⁴⁵Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 217-218.

¹⁴⁶Öke, *Siyonizmden Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, 33-34.

hazırlamıştır. Yahudi Devleti (der Judenstaat) isimli bu eser 1896 yılında yayınlanmıştır.¹⁴⁷

Theodor Herzl'in Yahudilerin bir devlete sahip olması konusunda görüş ve çalışmalarını paylaştığı eseri yayımlandıktan yaklaşık bir sene sonra ise 1897 Birinci Siyonist Kongresi düzenlenmiştir. Kongreye Theodor Herzl önderlik etmiş ve Antisemitizm ile mücadele konusundaki fikirlerini paylaşmıştır.¹⁴⁸

Kongrede kurulması planlanan Yahudi devletinin nerede kurulacağı konusu üzerinde de durulmuştur. Bu noktada vaat edilmiş topraklar olarak görülmesinin de etkisiyle Filistin toprakları ön plana çıkmaktayken bir diğer gündeme gelen bölge de Arjantin topraklarıdır.¹⁴⁹

Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması yönündeki fikrin hayata geçirilebilmesi için yapılması gerekenler üzerinde durulan bir başka konudur. Kongre'de bu projenin hayata geçirilebilmesi adına bazı kararlar alınmıştır.

Bu nokta da ilk olarak Filistin bölgesine Yahudilerin göçü teşvik edilmeli ve bölgeye mümkün olduğunca fazla Yahudi'nin göçü sağlanmalıdır. Akabinde ise bölgedeki Yahudilerin kimliksel de diyebileceğimiz bağlarının artırılması gerektiği karar kılınmıştır. Nihayetinde farklı bölgelerden gelmiş olan Yahudiler bir bütün olma konusunda sorun yaşayabilirler. Ancak milli veya dini fark etmeksizin tek bir kimlik etrafında birleşmeleri örgütlenebilmelerini de kolaylaştıracaktır. Nitekim kongredeki görüşler de bu şekilde olmuştur. İç birlik sağlandıktan sonra ise uluslararası alanda sorunlar yaşamama adına bölgedeki aktörlerin rızasının alınması kararlaştırılmıştır. Bu durum uluslararası toplum tarafından çıkartılabilecek olası sorunları önlemeyi amaç edinmektedir de denebilir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Theodor Herzl, *The Jewish State*, trans. Sylvie D'Avidgor, (American Zionist Emergency Council, 1946), 1-3.

¹⁴⁸Shamir Husan, "The Zionist Project and the British Mandate in Palestine", *Proceedings of the Indian History Congress*, no. 75 (2014): 967.

¹⁴⁹Tokgöz, "İsrail Devletinin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm," 186.

¹⁵⁰Husan, "The Zionist Project and the British Mandate in Palestine," 967.

Bu görüşmeleri gerçekleştirmesinin temel sebebi son kararı toprakları kontrolü altında tutan Osmanlı Devleti'nin vereceğini düşünmesidir.¹⁵¹

Theodor Herzl Osmanlı Devleti ile gerçekleştirdikleri bu görüşmelerde Filistin bölgesini satın alma talebinde bulunmuş ve bunun karşılığında ise Osmanlı Devleti'nin borçlarının yüzde 80'inin Yahudiler tarafından ödeneceğini belirtmiştir. Ancak Theodor Herzl'in bu teklifine 2. Abdülhamit yanıtı olumsuz olmuştur.¹⁵²

Bu dönemde Osmanlı Devleti nezdinde yapılan görüşmelerin yanı sıra Avrupa'da da bazı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Theodor Herzl batılı devletlerin desteğiyle ilerleme kat etmeyi amaç edinse de istediği yanıtları alamamıştır.¹⁵³

Daha sonraki Siyonist kongrelerinde Uganda'da bir Yahudi devleti kurulması fikri öne atılmıştır. Ancak 1904 yılında Theodor Herzl'in kalp krizi geçirip hayatını kaybetmesi sonucu liderliği ele alan Chaim Weizmann 7. Kongrede Uganda projesine karşı çıkmıştır.¹⁵⁴ Nitekim Weizmann'ın bu yaklaşımı sonrası tüm politikalar Filistin topraklarına doğru geliştirilmeye devam etmiş ve 1914 yılına kadar yaklaşık 80.000 Yahudi, Filistin bölgesine göç etmiştir.¹⁵⁵

2.2.2 Balfour Deklerasyonu

Osmanlı Devleti ile yaptıkları görüşmelerden, beklentileri doğrultusunda bir yanıt alamayan Yahudiler açısından Birinci Dünya Savaşı adeta bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılması Yahudileri Osmanlı Devleti'nin karşısında bulunan devletlerle ittifak arayışına girmeye itmiştir. Nihayetinde Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi Yahudilerin devlet kurabilmeleri sürecine olumlu yansıyabileceği düşüncesi bu noktada belirleyici unsurdur. Ayrıca Osmanlı

¹⁵¹Öke, *Siyonizmden Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, 41.

¹⁵²Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, 220.

¹⁵³Mark H. Gelber and Vivian Liska, *Theodor Herzl: From Europe to Zion*, (Conditio Judaica, 2007), 49.

¹⁵⁴Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, 220.

¹⁵⁵Ünal, *Turkey Relations with Israel: in the 2000s, A Constructive Perspective*, 78.

Devleti'nin Almanya ile aynı tarafta savaşa girmiş olması da Yahudilerin Almanlarla olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁶

Yahudilerin içerisinde bulundukları ittifak çağrısına İngilizler kulak vermiştir. İngilizlerin bu yaklaşımı Isaiah Friedman'a göre Filistin bölgesinin kontrolünü elinde tutma ve Almanları bu bölgeden uzaklaştırma amacını içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca bölgede bulunan Fransızları etkinliğini azaltma ve mümkünse bu bölgeden çıkarma düşüncesi de İngilizlerin Yahudilerle iş birliği yapmaya sıcak bakmasına yeterli olmuştur.¹⁵⁷

Menfaatlerin birleştiği bu ortam Filistin'de Yahudilerin yurt edinmesi vaadinde bulunan Balfour Deklarasyonunun 1917 yılında yayınlanmasına vesile olmuştur.¹⁵⁸

İsmi, altında imzası bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'dan alan deklarasyon hukuki bir niteliğe sahip değildir. Yahudiler Deklarasyonun diğer devletler tarafından da tanınması adına çalışmalar yürütmüşlerdir. Öncelikli olarak Fransa, ABD, Japonya ve İtalya gibi devletler nezdinde yürütülen bu çalışmalar başarılı olmuştur. Bu gelişme kurulması planlanan Yahudi devletinin kurulum sürecini hızlandıracağı gibi kurulduktan sonraki süreçte olası tanınma problemine de çözüm niteliğinde yorumlanabilir.¹⁵⁹

Balfour Deklarasyonu dünyanın birçok bölgesinde bulunan Yahudiler açısından bir çağrı niteliğindedir. Dolayısıyla sadece Filistin bölgesinde bulunan Yahudileri kapsayan bir bildiri olmadığını belirtmekte yarar vardır.

Balfour Deklarasyonu Filistin'de Yahudilerin yurt edinmesi amaç edinmekteyken bölgenin demografik durumunu göz ardı ettiğini söylememiz gerekmektedir. Zira bölgede bulunan Yahudi nüfus azınlık statüsünde kabul edilecek düzeydedir. Bu durum Deklarasyonun yayınlandığı dönemdeki nüfusun demografik yapısı incelendiğinde 580

¹⁵⁶Turgay Murat, "İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29, no. 2 (2019): 453.

¹⁵⁷İsmail Ediz, "A Neoclassical Realist Explanation of the Balfour Declaration and the Origin of the British Foreign Policy in Palestine," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34, no .1, (2019): 102.

¹⁵⁸Aviva Halamis, "Demography and the Struggle for Palestine, 1917-1947," *Israel Studies* 26, no. 3 (2021): 48.

¹⁵⁹Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 227-228; Murat, "İsrail Devletinin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları," 454.

bin Arap'a karşılık 30 ila 60 bin arası Yahudi'nin bölgede bulunduğuna işaret etmektedir.¹⁶⁰

Balfour Deklarasyonu ile adeta bir dönüm noktası yaşamış olan Yahudilerin devlet kurma mücadelesi, İngilizler tarafından desteklenen bir mücadele olarak görülse de bu durum tam anlamıyla böyle gerçekleşmemiştir. Zira Yahudilerin basit bir mücadele içerisinde olmadığı düşüncesi, İngilizleri Balfour Deklarasyonu konusunda ikiye bölmüşken, bölgede görev yapmakta olan askerler de böylesi bir yük altına girmiş bulunmaktan dolayı rahatsızlık içerisine girmişlerdir.¹⁶¹

Balfour Deklarasyonun İngilizler ve Yahudiler tarafından ifade edildiği şekilde ilerlemişken bölgede demografik çoğunluğa sahip Arapların durumuna baktığımızda, fikirlerinin dahi alınmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶² Zira Araplar sürecin başından itibaren böyle bir gelişmeye karşı çıkmaktadırlar. Ayrıca Yahudilerin bölgeye göç etmeye başlaması ve bu göçlerin artabileceğine yönelik oluşan düşünce de başlı başına endişe verici bir durum olarak yorumlanmıştır.¹⁶³

Tüm bu endişe verici gelişmelere bölgede çoğunluğu oluşturuyor olmalarına rağmen bir süre seyirci kalan Araplar, İngilizlere baskı yapmaya başlamışlardır. Bu noktada temel amaç her geçen gün artan Yahudi göçüne son verilmesidir. Nitekim bu hedef doğrultusunda da 1921 yılında Londra'ya gönderilmiş olan heyet İngiliz hükümetinden bu sürecin durdurulmasını talep etmiştir. Ancak Yahudilerin vesilesiyle bölgede mandater bir yönetim kurmayı başaran İngilizler, Arapların bu yaklaşımına çok da sıcak bakmamışlardır.¹⁶⁴

Balfour Deklarasyonu, Ortadoğu'da Araplar ile Yahudiler arasında yaşanan krizin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Deklarasyon krizin tarafları olan Araplar ve Yahudiler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu noktada Yahudi bir yazar olan

¹⁶⁰Halamis, "Demography and the Struggle for Palestine, 1917-1947," 48-50.

¹⁶¹Jeffrey Auerbach, "Before the Mandate: British Rule in Palestine, 1920-1922," *Israel Studies* 26, no. 3 (2021): 7.

¹⁶²Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 229.

¹⁶³Auerbach, "Before the Mandate: British Rule in Palestine, 1920-1922," 6-7.

¹⁶⁴Halamis, "Demography and Struggle for Palestine, 1917-1947," 48.

Arthur Koestler: “Bu belgeyle bir millet (İngilizler) başka bir millete (Yahudiler) üçüncünün (Araplar) ülkesini vaat etmiştir.” şeklinde yorumlamıştır.¹⁶⁵

Arthur Koestler’in yorumu Yahudilerin devlet kurma adına verdikleri bu mücadeleyi ne kadar benimsedikleri düşünüldüğünde şaşırtıcıdır. Muhtemelen bu yorumu nedeniyle de birçok tepkiye maruz kalmıştır.

Balfour Deklarasyonuna yönelik Arapların değerlendirmesi daha çok güç ve hukuksuzluk üzerine olmuştur. Bu noktada örnek olarak Filistinli tarihçi Abdul Latif Tibawi gösterilebilir. Tibawi, deklarasyonu: “Bir gücün (İngiltere) hükümrânlığı hukuken başka bir devlete (Osmanlı) ait olan bir toprağı bir milletten (Filistinli Araplar) alarak başka bir millete (Yahudiler) devretmeyi kabullenmesi” olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁶

Yahudilerin devlet kurma adına yaptıkları girişimlerin sonucu olarak İngiliz Dışişleri Bakanı James Arthur Balfour tarafından 1917 yılında yayınlanan deklarasyon, hukuki bir nitelikten uzak olmakla beraber bölgenin geleceğine doğrudan etkide bulunmuştur. Ayrıca Yahudi göçlerinin önüne geçmeyi neredeyse imkansız hale getirdiği gibi Ortadoğu’da bitmek bilmeyen bir krizin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

2.2.3 Taksim Planı (1947)

Taksim Planı, Balfour Deklarasyonu ile başlayan bir sürecin sonucu olarak kabul edilmektedir. Zira Balfour Deklarasyonu, İngilizlerin Ortadoğu’daki etkinliğini pekiştirmekle beraber, sonlanması pek de mümkün gözükmeyen çatışmaların da kaçınılmaz bir gerçeğe dönüşmesine sebep olmuştur.¹⁶⁷

İsrail’in ilk Başbakanı David Ben Gurion ilerleyen süreçte Balfour Deklarasyonu ve akabinde yaşananları itiraf denebilecek bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Ben Gurion’a göre yaşanan süreç, Arapların kendilerine ait olan toprakları korumak adına verdiği haklı bir mücadeleydi. Dolayısıyla Yahudilerin girişimleri de Arapların haklarını gasp etmek olarak yorumlanabilirdi. Ben Gurion bu şekilde bir değerlendirme yapmakla

¹⁶⁵Esin Özgül, “1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin’e Yahudi Göçü,” (Master’s Thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 148.

¹⁶⁶Özgül, “1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin’e Yahudi Göçü,” 148-149

¹⁶⁷Müzehher Yamaç and Hazel Cartmill, “The Balfour Declaration,” *Balkan Journal of Social Sciences* 7, no. 13 (2018): 140.

Arapların haklarının Yahudiler tarafından gasp edilmiş olduğunu adeta itiraf etmiş olmasına rağmen bölgedeki koşullar Araplar açısından hiçbir zaman eskisi gibi olmamıştır.¹⁶⁸

Her iki tarafında güvenlik kaygıları kaynaklı örgütlenmeye gitmesi bölgede çatışmaların artmasına sebep olmuştur. Artan çatışmalar bir noktadan sonra İngiliz Manda yönetimini bir çözüm arayışına itmiş ve Lord Passfield tarafından hazırlanan Passfield Beyaz Kitabı isimli bir belge yayınlanmıştır.¹⁶⁹

Passfield Beyaz Kitabı Yahudi göçünü ve Yahudilere toprak satışını kısıtlayan düzenlemeler içermektedir. Bu durum başta Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanı Chaim Weizmann olmak üzere Yahudilerin ciddi tepkisine sebep olmuştur. Yahudilerin ciddi tepkisi sonrası İngiltere Başbakanı MacDonald devreye girip Balfour Deklarasyonuna aykırı bir durum olmadığını belirterek ortamı yumuşatmıştır.¹⁷⁰

1933-1936 yılları arasında Filistin'e yaklaşık 170 bin Yahudi göç etmiştir. Bu göçler Filistinli Araplar tarafından endişeyle karşılanmış ve Araplarla Yahudiler arası çatışmalarda yükseliş yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁷¹

İngiltere çatışmaların tekrar alevlenmesi üzerine harekete geçmiş ve Peel Komisyonu Raporu yayınlanmıştır. Rapora göre Filistin'in taksim edilmesi, bir Yahudi ve Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'ın yönetimindeki Ürdün'e bağlı bir Arap devleti kurulması gerekliliği belirtilmiştir. Rapor Kudüs'ü manda yönetiminde bırakmaktayken Ürdün'e bağlı bir Arap devleti fikri Filistinli Arapların tepki göstermesine sebep olmuştur. Ayrıca Ürdün'ün böylesi bir yapının parçası olarak görülmesi ise Filistinli Araplarla Ürdünlüler arası düşmanlığı tetiklemiştir. Dolayısıyla kimliksel anlamda bütünleşmenin önünde bir engel olarak gözükmektedir.¹⁷²

Üçlü bir yapıyı öneren taksim kararı Filistinlilerin yanı sıra Yahudiler tarafından da kabul görmemiştir. Tüm bunların yanı sıra Avrupa'da bir savaş zemininin oluşmuş

¹⁶⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 232-233.

¹⁶⁹ Halamis, "Demography and Struggle for Palestine, 1917-1947," 51-52.

¹⁷⁰ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 235.

¹⁷¹ Nigar Neşe Kemiksiz, "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları," *Journal of Awareness* 3, no. 5 (2019): 131.

¹⁷² Kemiksiz, "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları," 131.

olması İngilizler açısından bölgedeki petrolün önemini daha da artırmakta ve bu bölgeye yönelik yeni politikalar üretmeye yöneltmektedir.¹⁷³

Bu noktada petrol sahibi Arapların Almanlarla yakınlaşmasından da endişe duyan İngiltere, MacDonald Beyaz Kitabı'nı yayınlamıştır. 1939 yılında yayınlanmış olan bu belgeyle İngilizler, Filistinlilere 10 sene gibi bir süre zarfında bağımsızlık vereceğini, Yahudi göçlerini sınırlandıracağını ve yasadışı göçlerin de önüne geçeceğini garanti etmektedir. Aynı zamanda bölgede bulunan Yahudilerin de toprak satın almalarına belirli sınırlandırmalar getirileceği belgede belirtilen bir diğer husustur.¹⁷⁴

Dolayısıyla İngilizler bu belgeyle birlikte bölgede yaşanan gelişmelerden rahatsız olan Arapları bir nebze olsun yanına çekmek ve savaş ortamında başta Almanlar olmak üzere başka güçlerin bu bölgedeki petrolden faydalanmasının önüne geçmek istemektedir.¹⁷⁵

Bu döneme kadar Araplara nazaran İngilizlerle çok daha iyi ilişkileri olan Yahudiler bir anda ABD ile yakınlaşmaya başlamış ve Franklin D. Roosevelt ile Harry Truman'ın doğrudan desteğini almışlardır.¹⁷⁶

ABD'nin de bölgedeki mücadeleye taraf olması Yahudileri saldırgan eylem yapma konusunda cesaretlendirmiştir diyebiliriz. Bu noktada 1940 yılında Hayfa limanında gerçekleşen patlama önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. İngilizlerin Yahudi göçünü kısıtlama politikası dolayısıyla bölgeye girişine izin verilmeyen Yahudi göçmen gemileri saldırının hedefi olmuş ve yaklaşık 250 Yahudi hayatını kaybetmiştir. Bu durum kutsal topraklara gitmelerinin engellenmesi sonucu intihar eden Yahudiler olarak açıklanmaya çalışılsa da eylemin Haganah tarafından gerçekleştirildiği ortadadır.¹⁷⁷

2 Nisan 1947'de BM'ye taşınan Arap İsrail sorununu çözmek adına BM Genel Kurulu iki hafta kadar bir süre boyunca müzakereler yapmıştır. Bu müzakerelerin sonucunda azınlığın ve çoğunluğun planı olarak adlandırılan iki farklı seçenek bulunmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷³Nigar Neşe Kemiksiz, "Filistin Sorunu," *Akademik ORTA DOĞU* 11, no. 1 (2016): 139-140.

¹⁷⁴Antony Best, Jussi M. Hanhimöki, Joseph A. Maioro and Kirsten E. Schulze, *International History of the Twentieth Century and Beyond*, (London and New York: Routledge, 2008), 116.

¹⁷⁵Kemiksiz, "Filistin Sorunu," 140.

¹⁷⁶Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 237.

¹⁷⁷Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 239.

¹⁷⁸Yusuf Yıldırım, "İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları," *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18, no. 41 (2011): 3845-3846.

Azınlığın planına göre Filistin’de Araplar ve Yahudilerden oluşan federal bir devlet oluşturulması düşünülmüştür. Ancak bu planın Genel Kurul tarafından desteklenmediğini belirtmekte yarar vardır.

Çoğunluğun planına göre ise Filistin; Araplar ile Yahudiler arasında ikiye bölünmeli, Kudüs ise uluslararası bir statüde kalmalıdır. Bu noktada Yahudiler çoğunluğun planına sıcak bakmakta olup, azınlığın planını kabul etmemektedirler. Araplar ise Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulması karşı oldukları için her iki planı da reddetmiş bölgede sadece Arap devletinin kurulması gerektiğine inanmışlardır.¹⁷⁹

Araplar ile Yahudiler ortak bir payda da birleşmemiş olmakla beraber, 27 Kasım 1947 tarihinde BM Genel Kurulunda yapılan oylamada 10 kararsız ve 13 olumsuz oya karşı 33 olumlu oyla (181 A nolu karar) çoğunluğun planı kabul görmüştür.¹⁸⁰ Türkiye bu noktada bölünmeye karşı bir tutum içerisindeydi. Dolayısıyla böyle bir oylamaya da sıcak bakmamış, olumlu yönde bir oy da kullanmamıştır.¹⁸¹

BM Genel Kurulunun aldığı kararın akabinde İngilizler bölgeden çekilmeye başlamış ve oluşan güç boşluğu da çatışmaların daha da alevlenmesine zemin hazırlamıştır. Örnek vermek gerekirse Haganah’dan ayrılmış bulunan Irgun ve Stern örgütleri Deir Yasin köyüne 9 Nisan 1948 akşamında bir saldırı düzenlemiş ve yaklaşık 250 Filistinli sivili öldürmüşlerdir.¹⁸² Henüz bir devlet dahi kurulmadan gerçekleşen bu olay, iki farklı kimliğe sahip toplumun bir arada yaşamayacağına işaret etmektedir. Nitekim ilerleyen süreçte yaşananlar bu düşünceyi destekler nitelikte olmuştur.

2.3 Soğuk Savaş Dönemi

Araplar ile Yahudiler arasındaki mücadele 1897 Birinci Siyonist Kongresinin zemin hazırladığı göç girişimleri itibariyle başlamış ve günümüzde de halen devam etmektedir.

¹⁷⁹Best, Hanhimöki, Maioro and Schulze, *International History of the Twentieth Century and Beyond*, 118-119; Kemiksiz, “Filistin Sorunu,” 141-142.

¹⁸⁰Yıldırım, “İsrail Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları,” 3846.

¹⁸¹Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, (New York: Council on Foreign Relations Press, 1991) 74-75.

¹⁸²Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 247.

Bu mücadele kısa süre içerisinde çatışmalara dönüşmeyi başarmışken, İsrail devletinin kurulması ile birlikte yerini savaflara bırakmıştır.¹⁸³

İsrail devleti, uluslararası ilişkiler disiplininde dönemin iki büyük gücü ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında uzun soluklu bir rekabetin yaşandığı, Soğuk Savaş olarak isimlendirilen dönem içerisinde kurulmuştur.

Dönemin Soğuk Savaş olarak isimlendirilmesinde, 1947 yılında kavramı ilk kez telaffuz eden ABD’li Bernard Mannes Brauch kadar, hazırladığı makalelerde kullanan Gazeteci Walter Lippman’ın etkisi bulunmaktadır.¹⁸⁴

Dönemin sıcak çatışmadan uzak oluşu başlangıç ve bitiş tarihi konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Başlangıç olarak birçok kaynak Lippman tarafından Soğuk Savaş teriminin popüler hale getirilmeye başlandığı 1947 tarihi gösterilmekte olup, temelde İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra başlamıştır diyebiliriz.¹⁸⁵

Bitiş tarihi olarak ise iki tarih ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki savaşın sembollerinden biri olan Berlin duvarının yıkılış tarihi olan 1989’dur. Ancak 1989 tüm tarihçilerin kabul ettiği bir tarih olmamakla beraber kabul etmeyen tarihçilere göre Soğuk Savaş, SSCB’nin dağıldığı 1991 yılında bloklardan birinin dağılmasıyla sonlanmıştır.¹⁸⁶

Soğuk Savaş dönemi oluşan rekabet ortamının çalışmamızın merkezinde bulunan Ortadoğu bölgesinde de yansımaları görülmüştür. Doğrudan sıcak çatışmadan uzak ilerleyen rekabetin özellikle blok önderleri, Araplar ile Yahudiler arasındaki mücadeleye taraf olmuştur. Bu rekabet ortamının yansımalarının gözlemlendiği Ortadoğu bölgesinin Soğuk Savaş döneminde karşılaştığı ilk ciddi gelişme ise BM’nin Taksim kararının akabinde İsrail devletinin kurulmasıdır.

¹⁸³ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 217-313.

¹⁸⁴Bradley Lightbody, *The Cold War*, (London and New York: Routledge, 1999), 19; Barış Özdal, R. Kutay Karaca(ed), *Diplomasi Tarihi 2*, (Bursa: DORA, 2021), 249.

¹⁸⁵Lightbody, *The Cold War*, 19.

¹⁸⁶Stephen Twigge, *Images of the National Archives Cold War*, (Philadelphia: Pen&Swords Book, 2020), 153.

2.3.1 İsrail Devletinin Kuruluşu ve Birinci Arap-İsrail Savaşı

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Araplar ile Yahudiler arasındaki mücadele de dönüşüme uğramıştır. Zira BM'nin almış olduğu Taksim kararı görünürde bölgenin geçmişten gelen sorunlarını çözmeyi amaç edinmekteyken, gelecekteki sorunların sebebi olmuştur denebilir. Karar ile bölgedeki toprakların %6-7 dolaylarında bir bölümüne sahip olan Yahudilere %56.4'lük bir kısım devlet kurmaları için verilmiştir.¹⁸⁷

Bu durum karar öncesi fazla toprakla beraber nüfus anlamında da çoğunluğu temsil eden Arapların mülteci statüsüne düşmesine sebep olmuş ve bölgede bulunan birçok Arap devleti üzerinde de etkilerin olacağı bir süreci başlatmıştır.¹⁸⁸

BM'nin Taksim kararı sonrası bölgeden çekilmeye başlayan İngiliz manda yönetiminin çekilme işleminin tamamlanmasının ardından 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devleti kurulmuştur.¹⁸⁹

İsrail devleti kurulduktan sonra ilk olarak ABD tarafından tanınmıştır. ABD'nin İsrail'i tanımasından kısa bir süre sonra Soğuk Savaş dönemindeki en büyük rakibi Doğu bloğu lideri SSCB tarafından tanınmıştır. İki blok liderinin de yeni kurulan devleti tanımış olması, yeni devletin uluslararası alanda tanınırlığı konusundaki oluşması muhtemel sorunları daha baştan çözmüştür diyebiliriz.¹⁹⁰

1948 yılında kurulan İsrail devletini Müslüman kimliği bünyesinde barındıran aktörler içerisinde ilk tanıyan Türkiye'dir. Türkiye İsrail'i kurulmasının akabinde çok da uzun bir zaman dilimi geçmeden 1949'da tanımış ve 1952 yılında da görevlendirdiği Tel-Aviv Büyükelçisiyle tanıma işlemini resmileştirmiştir.¹⁹¹

Tanınma konusunun yanı sıra İsrail devletinin kuruluşu Araplar arasında ciddi rahatsızlık vermiştir. Nitekim İsrail devleti kurulduktan kısa bir süre sonra, 1948 yılı

¹⁸⁷Tayyar Arı, "Filistin'de Kalıcı Bir Barış Mümkün Mü?," *Akademik ORTA DOĞU* 2, no. 1 (2007): 17.

¹⁸⁸Brian Amkraut, "Ilan Pappé, A History of Modern Palestine: One Lands, Two People," *Jew History*, no. 20 (2006): 396.

¹⁸⁹Selina Kaur Rai, "What Were the Causes and Consequences of the 1948 Arab-Israel War?," *E-International Relations*, (2014): 1.

¹⁹⁰Arı, *Geçmişten günümüze Ortadoğu I*, 250.

¹⁹¹Robins, *Turkey and the Middle East*, 75.

içerisinde Ürdün, Lübnan, Mısır, Suriye ve Irak birlikte harekete geçmiş olup, Birinci Arap İsrail Savaşını başlatmışlardır.¹⁹²

Savaş başladıktan kısa bir süre sonra BM Ateşkes çağrısında bulunmuştur. Aynı zamanda bölgede çatışmaların sonlanması adına arabulucu olarak Folke Bernadotte'yi görevlendirmiştir.¹⁹³

22 Mayıs 1948'de yapılan ateşkes çağrısı ilk etapta hem Arap devletleri hem de İsrail tarafından kabul edilmiştir. Ancak yaklaşık 5 gün sonra Arap devletleri ateşkes çağrısı kabul etmekten vazgeçtiklerini açıklamış ve savaş yeniden alevlenmiştir.¹⁹⁴

İsrail BM'nin daha önce almış olduğu 181 sayılı kararda olduğu gibi 194 sayılı kararı da tanımamıştır.¹⁹⁵

BM bölgede istikrarı ve huzuru sağlama amacıyla çözüm arayışları içerisindeyken ateşkesin bozulmasının da etkisiyle İsrail hızla ilerlemeye başlamıştır. Eylül ayı içerisinde Be'er Sheva'yı ele geçiren İsrail ordusu, denizlerde devam eden çatışmalarda da Mısır'a ağır bir yenilgi aldırılmıştır. Denizlerde aldığı darbenin yanı sıra Sina yarımadasında devam eden çatışmaları da mağlup tamamlayan Mısır, yenilgiyi kabullenmiş ve ateşkes çalışmaları başlamıştır.¹⁹⁶

Türkiye'nin tarafsız tutumuna karşın İsrail'in Mısır'a uğrattığı yenilgi ve ilerleyişi İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Bu noktada İsrail'in ilerleyişini durdurma adına başta İngiltere ve İngiltere'yle bu konuda hem fikir olan ABD bazı girişimlerde bulunmuşlardır. İngiltere ve ABD'nin girişimleri sonrası ise İsrail Mısır'a yönelik ilerleyişini durdurmuştur.¹⁹⁷

ABD ve İngiltere tarafından başlatılan girişimler sonrası savaş sona ermiş ve ateşkes antlaşmaları yapılmıştır. Yapılan anlaşmalar sonucunda İsrail'in Taksim kararı ile sahip

¹⁹²Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 333.

¹⁹³Jerome Slater, *The US, Israel, and the Arab-Israeli Conflict 1917-2020*, (New York: Oxford University Press, 2021), 91-92.

¹⁹⁴Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu* 1, 251.

¹⁹⁵Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 334.

¹⁹⁶Fatma Erkaya, "Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960)," *KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, no. 11 (2021): 148.

¹⁹⁷Besalel, *Yahudi Tarihi*, 114.

olduğu toprak miktarını ciddi anlamda artırmış ve Filistin topraklarının yaklaşık %77-78'ine sahip olmuştur.¹⁹⁸

Bu noktada bölge 3 parçaya ayrılmıştır. Ürdün savaşın sonucunda Kudüs'ün doğusunu ve Batı Şeria'yı kontrolü altına almışken Batı Kudüs de İsrail'in kontrolüne geçmiştir. Gazze şeridi Mısır tarafından kontrol altına alınmış ve Filistin'de kurulması planlanan Arap devleti kurulamamıştır.¹⁹⁹

Dolayısıyla 1948 Birinci Arap-İsrail savaşı Araplar tarafından başlatılan bir savaş olmakla beraber Arapların sonlanmasını istemek zorunda kaldığı bir savaş olarak tarihe geçmiştir. Savaş İsrail'e üstünlük kurmak isteyen Araplar açısından mağlubiyetle sonuçlandığı gibi ciddi anlamda toprak kaybının da yaşandığı gerçeği ortada bulunmaktadır.

2.3.2 1956 Süveyş Krizi

Birinci Arap İsrail savaşı akabinde önemli bir mülteci krizi bırakmıştır. Zira savaş sonrası yaklaşık 1 milyon Filistinli mülteci konumuna düşmüştür. BM bu mülteci krizini çözüme kavuşturma adına 1948 yılında 194 sayılı kararı almıştır. Karar Filistinlilere yaşadıkları topraklara dönme hakkı tanımaktadır. Dönmek istemeyen Filistinlilere ise tazminat ödenmesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁰

Mülteci statüsündeki Filistinlilerin geri dönüş durumlarının yanı sıra bölgede veya mülteci olarak gitmek zorunda kaldıkları ülkelerde kamplarda zor koşullar altında yaşamak zorunda kaldıkları gerçeği ortadadır. Bu noktada BM tarafından Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinlilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı (UNRWA) kurulmuştur. Bu noktada BM, Birinci Arap İsrail savaşı sonrası Filistinliler açısından oluşan mağduriyeti giderme amacı gütmektedir.²⁰¹

Filistin'de savaş sonrası oluşan olumsuz şartlar BM desteğiyle de düzeltilmeye çalışılıyorken, Mısır'da hareketli günler yaşanmaktadır. Zira 1952 yılında Cemal Abdünnasır tarafından bir darbe gerçekleştirilmiş ve Kral Faruk tahttan indirilmiştir. Bu

¹⁹⁸ Arı, "Filistin'de Kalıcı Barış mümkün Mü?," 17.

¹⁹⁹ Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 334.

²⁰⁰ Arı, "Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün Mü?," 17.

²⁰¹ Brauch Kimmerling and Joel S. Mignal, *The Palestinian People*, Massachusetts: (Harvard University Press, 2003), 223.

gelişme başta Mısır olmak üzere bölgenin geleceği açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır.²⁰²

1936 yılında bağımsızlığını kazanan ve Nasır darbesi sonrası bir lider değişikliği yaşayan Mısır'da İngiliz etkisi aynen devam etmiştir. İngilizler çıkarları bağlamında bölgede askeri varlıklarını sürdürmüş olup, bu durum 1956 yılına kadar devam etmiştir.²⁰³

İngilizler Mısır üzerindeki menfaatlerinden dolayı bölgeyi silahsızlandırma ve güvenli hale getirme girişimi artan Arap milliyetçiliğiyle beraber İsrail'i rahatsız eden unsurlardan bir başkasıdır. Nitekim bu rahatsızlık İsrail'in saldırgan eylemler gerçekleştirmesine vesile olmuştur. İngilizlere yönelik gerçekleştirilen bu saldırılardan Black Saturday olarak da bilinen saldırıda Otel vb. lüks mülkiyetlere yönelik kundaklama saldırıları düzenlenmiş ve 9 İngiliz vatandaşı bu saldırılar esnasında hayatını kaybetmiştir. Bu durum İngilizler açısından da çözülmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.²⁰⁴

Bölgenin değişen bu yapısı İngilizleri bölgeden çekilme kararı almaya itmiştir. Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden, Cemal Abdünnasır ile 1954 yılında yaptığı anlaşma ile 2 yıllık bir süre içerisinde İngiltere'nin bölgeden tamamen çekileceğinin garantisini vermiştir.

İngilizler Mısır'la bir anlaşma yapıyorken aynı zamanda İsrail ile de gizli görüşmeler düzenlemişlerdir. Zira Cemal Abdünnasır sonrası Mısır'ın silahlanmaya gidiyor olması İsrail'i rahatsız etmiş ve Fransa'da mühimmat alan İsrail, İngilizlerle de gizli anlaşmalar yapmıştır. Yapılan gizli görüşmelerde üzerinde fikir birliğine varılan husus ise İsrail'in Mısır'a saldırmasıdır.²⁰⁵

Tüm bunlar yaşanırken Nasır 26 Temmuz 1956 tarihinde Süveyş kanalını millileştirdiğini açıklamıştır. Nasır'ın böylesi bir karar almasında İngiltere ve ABD'den istediği yardım taleplerine olumsuz yanıt almış olması etkili olmuştur. Nitekim bu

²⁰²Derek Varble, *The Suez Crisis 1956*, (UK: Osprey Publishing, 2003), 12-13; Efraim Karsh, *The Arab Israeli Conflict, The Palestine War 1948*, (UK: Osprey Publishing, 2002), 8.

²⁰³Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi 2*, 382.

²⁰⁴William Roger Louis, *The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, The United States, and Postwar Imperialism*, (UK: Oxford University Press, 1948), 747.

²⁰⁵Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi 2*, 382-383.

olumsuz yanıt sonrası da Cemal Abdünnasır Süveyş kanalını millileştirdiği açıklamış ve Süveyş krizinin ortaya çıkacağı zemini hazırlamıştır.²⁰⁶

Nasır'ın atmış olduğu bu adım başta İsrail olmak üzere, İngiltere, Fransa ve ABD gibi devletleri de rahatsız etmiştir. Nasır'ın milliyetçilik bağlamında Arap halklarının gözünde imaj kazanıyor olması bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. İsrail, 29 Ekim 1956 tarihli Kadeş Operasyonu ile Süveyş'e saldırıp bu imajın oluşturması muhtemel tehdidi tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.²⁰⁷

İsrail'in Fransa ve İngiltere'nin desteğini arkasına alarak gerçekleştirdiği saldırı ABD tarafından SSCB'nin menfaatine olan bir saldırı olarak yorumlanmıştır. Zira İsrail tarafından böylesi bir saldırının gerçekleştirilmesi İsrail-ABD yakınlığı düşünüldüğünde bölgede ABD'nin imajını da zedeleyebilmektedir. Bu durumdan hoşnutsuz olan ABD süreci direk BM'ye taşıyarak ateşkes çağrısında bulunmuştur.²⁰⁸

BM'nin 997 sayılı karar eşliğinde yaptığı ateşkes çağrısı uluslararası platformda tepki alan İngiltere, Fransa ve İsrail'i geri adım atmaya itmiş ve çatışmalar sonlandırılmıştır. Savaşın bu şekilde sonlanması milliyetçilik eşliğinde hareket eden Nasır'ın prestijini artırmış ve Arap kimliğinin lideri olarak görülmeye başlanmıştır.

Dolayısıyla askeri anlamda başarılarla dolu olmasa da Süveyş krizi Nasır'ın takındığı tutum ve sonucunda İngiltere'yi Süveyş kanalından çıkarmasıyla Arap dünyasında bir zafer olarak yorumlanmış ve Arapların milliyetçi duygularını artırmıştır.²⁰⁹

2.3.3 1967 Altı Gün Savaşı

Süveyş krizi sonrası Ortadoğu'daki gerilim sonlanmamış, kaldığı yerden devam etmiştir. Arap devletleri ortak düşmanları İsrail'in de etkisiyle kendi aralarındaki sorunları bir kenara bırakıp, yükselen milliyetçilik etrafında toplanmayı gaye edinmişlerdir.

²⁰⁶ Varble, *The Suez Crisis 1956*, 13; Mehmet Erkan Kılıçoğlu, "1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkileri," *Vakanüvis-Uluslararası Araştırma Dergisi* 6, no. 2 (2021), 733-734.

²⁰⁷ Meral Kuzgun, "Ortadoğu'daki Global Kriz: Süveyş 1956," *Türk Kültürüne Hizmet*, ed. İsa Kalaycı and Gökhan Kalkmış, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 412.

²⁰⁸ Kuzgun, "Ortadoğu'daki Global Kriz: Süveyş 1956," 748.

²⁰⁹ Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 384-385.

İlk etapta Mısır, Irak ve Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyetini kurma fikri ön plana atılmıştır. Ancak Cemal Abdünnasır'ın Suriye'de yaşanan Baasçılar ile Nasırcılar arasındaki rekabete dahil olması, 1958 tarihli Birleşik Arap Cumhuriyeti projesinin hayata geçirilmesine engel olmuştur.²¹⁰

Birleşik Arap Cumhuriyeti projesinin hayata geçirilememesi, Araplar arasında başka arayışlara yönelmeyi beraberinde getirmiştir. Bu noktada Arap-İsrail savaşlarında mülteci konumuna düşen Filistinlilerin de düşünüldüğü bir çözüm planı ortaya çıkmıştır. Cemal Abdünnasır'ın da ciddi şekilde desteklediği Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün kurulması fikri, 1964 yılında Arap Birliği toplantısında onaylanmış ve ekonomik olarak desteklenmesi de kararlaştırılmıştır.²¹¹

İsrail 13 Kasım 1966 tarihinde bir güvenlik tehdidi gerekçesiyle Ürdün'ün Samu köyüne bir saldırı düzenlemiştir. Saldırı sonucu köyde yaşamını sürdüren birçok sivil hayatını kaybetmiştir.²¹² İsrail'in saldırgan politik tutumunun bu tarz somut sonuçlarının olması da Arap devletlerini aralarındaki sorunları en azından bir süreliğine erteleyip, İsrail'e karşı birlikte hareket etmeye itmiştir.

Nasır, İsrail ile Mısır arasında konumlanmış bulunan BM barış gücü (UNEF)'nün bölgeden ayrılmasını istemektedir. Bu isteğinin gerçekleşmesi adına BM nezdinde girişimlere başlamış ve Genel Sekreter'e yazdığı mektup sonucunda UNEF bölgeden çekilmiştir.²¹³

BM'nin bölgeden çekilmesi sonrası 22 Mayıs 1967 tarihinde Mısır lideri Cemal Abdünnasır, Tiran boğazının İsrail gemilerinin geçişine kapatıldığını açıklamıştır.²¹⁴ Bu durum İsrail tarafında sert tepkilere yol açmış ve bir savaş sebebi olarak yorumlanmıştır.

²¹⁰Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 259.

²¹¹Efraim Karsh, "The Six-Day War: an Inevitable Conflict," *Begin-Sadat Center for Strategic Studies* 23, no. 3(2017): 5; Cansel Poyraz Akyol, "Arap Devletleri Ligi, Ortadoğu ve Bölgesi Üzerine Etkisi," *Akademik Bakış* 11, no. 21 (2017): 285.

²¹²Moshe Shemes and Moshe Tlamim, "The IDF Raid on Samu': The Turning-Point in Jordan's Relations with Israel and the West Bank Palestinians," *Israel Studies* 7, no. 1 (2002): 151-153.

²¹³Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 261.

²¹⁴Shemes, Tlamim, "The IDF Raid of Samu': The Turning Point in Jordan's Relations with Israel and the West Bank Palestinians," 164.

Mısır bu noktada savaşmak istemektedir. Nitekim Tiran boğazını kapatarak da İsrail'i savaş konusunda tahrik ettiği söylenebilir. Zira Arapların da geçmişte kaybedilen savaşların intikamı, SSCB'den aldıkları silahlar sonrası güçlendiklerine olan inanç ve ABD'nin Vietnam savaşı sebebiyle İsrail'e yardım edemeyeceği gibi savaşma isteği oluşturan sebepleri bulunmaktadır. Ancak ABD ve SSCB'nin uyarılarından ötürü ilk saldıran tarafın İsrail olmasını istemektedirler.²¹⁵

Tüm bu gelişmelerin eşliğinde İsrail saldırı kararı almıştır. Levi Eshkol katıldığı bir radyo programında İsrail'in herhangi bir fetih amacı gütmeyeceğini ifade etmiştir. Eshkol'e göre İsrail bu savaş ile kendi güvenliğini garanti altına almayı amaçlamaktadır.²¹⁶

Levi Eshkol'ün güvenlik kaygılarını gerekçe gösterdiği savaş 5 Haziran 1967 tarihinde İsrail saatine göre 7:45, Mısır saatine göre ise 8:45'de gerçekleştirilen sürpriz bir saldırı ile başlamıştır.²¹⁷

İsrail'in saldırı için böylesi bir saat belirlemesinde Mısır'ın hava savunması alarm sistemlerinin saat 8:30 'da kapatılması ve görevli askeri personelin, bu saatte başlayan molasının saat 9'a kadar devam ediyor olması yatmaktadır.²¹⁸

İsrail gerçekleştirmiş olduğu bu beklenmeyen saldırıyla daha savaşın ilk saatlerinde yaklaşık 300 Mısır, 50 Suriye ve 20 Ürdün uçağını daha yerdeyken etkisiz hale getirmiştir. Dolayısıyla rakiplerinin hava gücünü daha savaşın ilk gününden ciddi anlamda tahrip etmiştir.²¹⁹ İsrail'in ciddi avantaj elde ettiği bu hava saldırı yaklaşık 3 saatlik bir süreç içerisinde yaşanmış ve sonlanmıştır.²²⁰

İsrail'in elde ettiği hava harekatı başarısı, kara harekatı açısından da önemli bir avantaj olmuştur. Zira kara üzerinden gerçekleştirilen çatışmalarda düzenli hava desteği ile karşıdaki ordulara ağır kayıplar verdirmiştir. Bu avantajın da etkisiyle yaklaşık 3

²¹⁵Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 448.

²¹⁶William Roger Louis and Avi Shlaim, *The 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences*, (Cambridge Middle East Studies, 2012), 41.

²¹⁷Osman Yalçın, "1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekatı," *Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi* 4, no. 5 (2021): 77.

²¹⁸Yalçın, "1967 Arap İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekatı," 78.

²¹⁹Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu* 1, 264.

²²⁰Kenan Olgun, "Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı," 38. *ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, no. 5 (2007): 2240.

günlük bir süre içerisinde Sina'yı ele geçirmiş ve 8 Haziran günü Mısır ile ateşkes imzalamıştır.²²¹

Ürdün ve Suriye ile olan kara savaşı ise kaldığı yerden devam etmektedir. Bu noktada Mısır'a karşı olduğu gibi hava saldırısı zaferinin getirdiği avantajdan yararlanan İsrail, ilerleyişine devam etmiştir. Bu ilerleyiş sonucu Şam'a yaklaşık 40 mil mesafe kaldığında SSCB'nin başlatmış olduğu girişim savaşın sonlanmasına vesile olmuştur.²²² 6 gün gibi kısa bir süre zarfında yaşanan savaş sonucunda İsrail; Mısır, Suriye ve Ürdün'ü yenerek Araplara karşı önemli bir zafer elde etmiştir. Böylesi bir kısa süre içerisinde gerçekleşen zafer İsrail'in savaştan önceki haline göre topraklarını 4 kat artırmasını sağlamıştır. Arapların böylesi bir toprak kaybı yaşamış olması ise beraberinde ciddi bir mülteci krizini getirmiştir.²²³

İsrail'in bir savaş sonrası topraklarını genişletmiş olması BM nezdinde tepkilere sebep olmuş ve BM'nin 242 numaralı kararı almasıyla sonuçlanmıştır. Karar, savaş yoluyla toprak kazanımı reddetmekte olup, bölgenin huzur ve refahı açısından İsrail'in savaşta kazandığı topraklardan çekilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak BM'nin İsrail devleti hakkında almış bulunduğu daha önceki kararlarda olduğu gibi bu karar da İsrail tarafından görmezden gelinmiştir.²²⁴

2.3.4 1973 Yom Kippur Savaşı

1967 yılında kaybedilen savaş sonrası Araplar açısından değişim, Nasır'ın hayatını kaybetmesinin akabinde gerçekleşmiştir. Zira 1970 yılında Nasır vefat ettikten sonra iktidarı ele geçiren Enver Sedat kaybedilen toprakları geri kazanma ile ilgili çalışmalara başlamış ve ABD ile de çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir.²²⁵

Enver Sedat kaybedilen toprakları geri alma adına İsrail ile ilişkileri düzeltecek bir anlaşma yapmayı teklif etmiştir. Anlaşmada İsrail'in 242 sayılı BM kararına uyması talep edilmekte olup, bölgede istikrar sağlanması amaçlanmaktadır. Ancak savaş

²²¹Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 449.

²²²Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 449.

²²³Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 450.

²²⁴Rubin Avshalom, *The Limits of the Land*, (Indiana University Press, 2017), 205.

²²⁵Muharrem Erenler, "The Making of Soviet Middle East Policy Vis-a-Vis The Arap Israeli Conflict Between June and October Wars (1967-1973)," *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 2, no. 1 (2013): 132.

yoluyla kazandığı topraklardan çıkmaya sıcak bakmayan İsrail bu girişime olumsuz yanıt vermiştir.²²⁶

İsrail'in ısrarla BM'nin 242 numaralı kararına uymayacağını belirtmiş olması Araplar açısından savaştan başka seçeneğin olmadığı düşüncesine zemin hazırlamıştır. Tam da bu noktada Soğuk Savaş dinamikleri devreye girmektedir. ABD'nin İsrail'e olan doğrudan desteği, Soğuk Savaş'ın bir diğer büyük gücü SSCB'nin Mısır ile yakınlaşmasını kaçınılmaz kılmaktadır. SSCB, bölgedeki menfaatlerinin de etkisiyle Mısır'ı politik desteğin yanı sıra askeri anlamda da desteklemiştir. Barış ortamının İsrail'in tutumu kaynaklı sağlanamamasından ötürü askeri anlamda destek almak Mısır açısından hayati öneme sahip bir durum haline gelmiştir.²²⁷

İsrail'in BM kararlarına uymayan tutumu sonrası silahlanan Mısır ve Suriye, 6 Ekim 1973 tarihinde İsrail'e beklenmedik bir anda saldırmışlardır. Saldırının beklenmedik bir anda gerçekleşmesi Araplara ciddi avantaj kazandırırken kısa sürede önemli bir alanı ele geçirmeleriyle sonuçlanmıştır.²²⁸

Savaşın Araplar açısından başarılı bir şekilde başlamasında ilk saldırının İsrail'in beklemediği bir zamanda ve Yahudiler açısından kutsal bir gün olan "Yom Kippur/Kefaret Günü" gerçekleşmiş olması önemlidir. Nitekim savaş da adını buradan almıştır.²²⁹

Savaş, Arap devletleri açısından beklenti üzeri iyi başlamışken Suriye ile Mısır arasındaki beklenti farklılığı savaşın gidişatını değiştirmiştir. Zira Mısır'ın beklentisi 6 Gün Savaşında kaybedilen toprakları geri almaktır. Ancak Suriye İsrail'i topraklarından tamamen çıkarmak istemektedir. Dolayısıyla Suriye kesin bir zafer elde edeceği bir savaş hayal etmektedir.²³⁰

²²⁶Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 459-460.

²²⁷Mevlüt Bulut, "Altı Gün ve Yom Kippur Savaşının Modern İsrail Kimliği Üzerine Etkisi," *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no. 20 (2018): 346.

²²⁸Gadi Hitman, *Israel and Its Arab Minority, 1948-2008*, (New York and London: Lexington Books, 2016), 97.

²²⁹Bulut, "6 Gün ve Yom Kippur Savaşının Modern İsrail Kimliği Üzerine Etkisi," 347.

²³⁰Hikmet Mengüaslan, "Yom Kippur'dan İkinci Lübnan Savaşı'na: İsrail'de Devlet Toplum İlişkisi ve Savaş'a Bakış," *Yeni Fikir Dergisi* 10, no. 21 (2018), 106.

Suriye böylesi bir strateji eşliğinde savaşıyorken Mısır belirli bir mesafeyi kontrol altına aldıktan sonra duraklamış ve uluslararası kamuoyunun devreye girmesini bekleyip masada istediğini almayı beklemektedir.²³¹

Savaşın başlarında elde edilen kazancı garanti altına alma mantığı İsrail'in yeni bir hamle yapmasına fırsat vermiştir. Bu noktada doğru savaş stratejisi belirleyen İsrail, Arap devletlerini püskürtmeyi başarmış ve bir anda savaş da dengeler değişmiştir. Avi Shlaim'e göre İsrail'in savaşın gidişatını değiştirmesi Arapların benimsedikleri kazancı garanti etmeyi amaçlayan politika kaynaklıdır.²³²

İsrail'in savaşı tersine çevirmeyi başarması sonrası Araplar çatışmaları sonlandırma adına yeni bir politika benimsemişlerdir. 17 Ekim 1973 tarihinde SSCB önderliğinde BM nezdinde ateşkes arayan Araplar, aynı zamanda petrol üretiminde kısıtlama ve fiyatlarında da artışa giderek petrol ithal eden ülkelerin ateşkesi desteklemesini hedeflemişlerdir. Aynı zamanda Arapların, İsrail'in 1967 öncesi topraklarına dönmesi gibi bir beklentisi olduğunu da belirtmekte fayda vardır.²³³

Yom Kippur savaşı 24 Ekim tarihinde sona ermiştir.²³⁴ BM bu süreç içerisinde 338 ve 339 numaraları kararları almış olup, savaşın sonlanmasını ve İsrail'in savaş yoluyla kazandığı topraklarını terk etmesini talep etmişlerdir. Bu noktada BM, İsrail 1967 savaşı sonrası aldığı 242 numaralı karara uymasını beklemektedir.²³⁵ İsrail'in bu konuda isteksiz olduğu bilinmekteyken 1973 Yom Kippur Savaşı sonrası her iki tarafında kendini kazanan olarak görmediği, tam olarak kazananın olmadığı bir savaş olduğunu söyleyebiliriz.

2.4 Kudüs'ün Önemi ve İlişkilerdeki Rolü

Kudüs, Arap-İsrail çatışmalarında daima ayrıcalıklı bir konuma sahip olan bölgedeki en önemli şehirlerden biridir diyebiliriz. İsmi eski Mısır kaynaklarına dayandırılan şehir, üç büyük din tarafından kutsal olarak kabul edilmektedir. Şehrin taşıdığı kutsal anlam

²³¹Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*, 286.

²³²Asaf Siniver, *The Yom Kippur War*, (United Kingdom: Oxford University Press, 2013), 14.

²³³Peter Baxter, *Yom Kippur: No Piece, No War, October 1973*, (Hawertown: Pen & Sword Military, 2017), 119.

²³⁴Hitman, *Israel and Its Arab Minority, 1948-2008*, 97.

²³⁵As'ad Ghanem, *The Palestinian-Arab Minority in Israel, 1948-2000*, (New York: States University of New York Press, 2001), 55; Hitman, *Israel and Its Arab Minority*, 97-98; Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi 2*, 463.

farklı dini kimlikleri karşı karşıya getirmekte olup, hakkında özel bir yasa dahi hazırlanmıştır. Bu durum da Kudüs'ü diğer şehirlere nazaran daha ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir.²³⁶

Kudüs'ün diğer şehirlere nazaran daha farklı bir konuma yerleştirilmesinde 1947 tarihli BM kararı ile uluslararası bir statü öngörülmesi de etkili olmuştur. Zira bu kararla birlikte Araplar Kudüs'ün doğusunda söz sahibi olurken batısında da Yahudiler söz sahibi konumunda bulunmuşlardır. Bölgedeki çatışmaların yanı sıra Kudüs'ün uluslararası bir kararla bölünmesi çatışmaların arasında özel bir gündem olarak görülmesinde etkili olmuştur.²³⁷

Üç semavi din tarafından kutsal kabul edilen Kudüs “Tanrı Şehri” olarak da adlandırılmaktadır.²³⁸ Zira kimlikler ağırlıklı olarak inançları bağlamında bu şehri ayrıcalıklı bir konuma koymaktadırlar. Kimlikleri karşı karşıya getiren Kudüs'ü daha sağlıklı analiz edebilmek açısından, kimliklerin bu denli önemsemelerine sebep olan arka planın incelenmesi doğru yaklaşım olacaktır diye düşünmekteyiz.

Filistin bölgesinde varlığını sürdürmek isteyen toplumlarda dini kimliklerine yönelik aidiyet oldukça yüksektir. Bu durum Kudüs'ün diğer şehirlere nazaran önemli olarak görülmesindeki temel etkenlerin başında gelmektedir. MÖ 3000 civarında kurulduğu kabul edilen şehrin dini kimlikler tarafından özel olarak kabul edilmesi, Hz. İbrahim'in Kudüs'e göç ettiği MÖ 18.yy'a dayandırılmaktadır.²³⁹ Dolayısıyla şehre dini kimlikler tarafından verilen değer tarihsel bağlamda çok uzun bir geçmişi olduğu ortadadır.

İlk olarak Müslüman kimliği açısından Kudüs'ün önemine değinmek gerekirse; Kudüs'ün Müslümanların ilk kiblesi olduğu belirterek başlamak gerekecektir. Zira Müslümanlar Kabe'den önce Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya yönelerek ibadet etmekteydiler. Bu durum Kudüs'ü Müslümanlar açısından oldukça önemli bir şehir

²³⁶Joshua Prower, Bernard Wasserstein, Michael Dumper, Buzzy Gordon, Prowne Gordon and Henry Steward, “Jerusalem,” *Britannica*, 6 Oct 2021, accessed February 2, 2022 <https://www.britannica.com/place/Jerusalem>; Rabia Mert, “İslam Geleneği Açısından Kudüs,” *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 2 (2017): 258-259; Kamil Cemil El-Aseli, “Kudüs,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26, (Ankara: İSAM, 2002), 323.

²³⁷Cengiz Batuk and Rabia Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasında Şehir: Kudüs,” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17, no. 2 (2018): 136.

²³⁸Abd Al-Fattah-El Awaisi and Muhittin Ataman, *Kudüs, Tarih, Din, Siyaset*, (İstanbul: SETA Kitapları, 2020), 7-8.

²³⁹Batuk and Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasında Şehir: Kudüs,” 132.

haline getirmektedir. Kabe'nin Müslümanların kiblesi olmasının akabinde de Mescid-i Aksa'ya verilen değer de bir azalma olmamış ve Müslümanların üçüncü önemli mescidi olarak önemini korumaya devam etmiştir. Aynı zamanda İslam dini peygamberlerinin de bu şehirde yaşamış olmaları, Kudüs'ü Müslümanlar açısından önemli kılan bir diğer etkidir. Dolayısıyla Müslüman kimliği açısından Kudüs'ün değerini gösterecek birçok durum bulunmaktayken verilen değer konusunda da yıllar geçse de herhangi bir azalma olmamıştır.²⁴⁰

Yahudi kimliği bağlamında Kudüs'ün manevi değerine baktığımızda; Yahudilerin dünya üzerindeki en kutsal yeri olan ağlama duvarının Kudüs'te bulunması önemli bir husustur.²⁴¹ Ayrıca Yahudi inancına göre Tevrat'ta Kudüs'ün adı geçmese de bu bölgenin kutsal olduğu ve Yahudilere vaat edildiği kabul edilmektedir. Hatta Kudüs için çoğu Yahudi'nin özel olarak yaptığı bir dua bile mevcuttur. Yahudilerin Kudüs için ettikleri dua bu şehri ne denli önemsediklerine işaret etmektedir. Bu dua şöyledir: *“Eğer seni unutursam ey Yerusâlim (Kudüs) sağ elim hünerini unutsun, eğer seni anmazsam baş sevincimden üstün tutmazsam dilim damağıma yapışsın”*.²⁴²

Yahudilerin ciddi bir çoğunluğunun düzenli olarak yaptığı düşünülen duadan da anlaşıldığı üzere Kudüs Yahudi kimliği açısından olmazsa olmaz denebilecek öneme sahip bir şehirdir. Bu durum Müslüman kimliği açısından da farksızdır. Dolayısıyla iki kimliğin de aynı şehri oldukça fazla önemsiyor olması, birlikte huzur içerisinde yaşamalarının söz konusu olamadığı bir durumda kimlikler arası çatışma yaşanması açısından yeterli bir sebep olarak görülebilir.

İsrail devletinin Kudüs'e dini kimlik bağlamında yüklediği anlam Kudüs'ü devletin başkenti yapma konusunda bir düşüncenin varlığını da beraberinde getirmiştir. Bu düşünce 1980 yılında İsrail devletinin yasama organı olan Knesset tarafından yasalaştırılmış ve Kudüs İsrail'in başkenti olarak ilan edilmiştir.²⁴³

²⁴⁰Mert, “İslam Geleneği Açısından Kudüs,” 265-266.

²⁴¹Michael Schulson, “Why Jerusalem is so Important to Muslims, Christians and Jews?,” *The Washington Post*, 14 May 2018, accessed February 28, 2022 <https://www.washingtonpost.com/news/acts-of-faith/wp/2017/12/06/questions-about-jerusalem-you-were-afraid-to-ask/>

²⁴²Batuk and Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasında Şehir: Kudüs,” 142.

²⁴³Batuk and Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasında Şehir: Kudüs,” 137.

Kudüs'ü özel olarak önemli gören dini topluluklar sadece Müslümanlar ve Yahudiler değildir. Diğer bir semavi din olan Hristiyanlık açısından da Kudüs oldukça önemli bir şehirdir.²⁴⁴

Hristiyanlar açısından Kudüs'ü manevi anlamda değerli kılan gerekçe Kutsal Kabir Kilisesinin burada bulunuyor olmasıdır. Zira Hristiyan inancına göre çarmıha gerilen Hz. İsa'nın, Kudüs'te gömüldüğüne ve yeniden dirildiğine inanılmaktadır.²⁴⁵

Dolayısıyla Kudüs'ün kimlikler bağlamında önemine baktığımızda üç büyük din açısından da önemli dini mekanlar ve burada yaşanmış olaylar bulunmaktadır. Bu durum Kudüs'ü üç din içinde kutsal bir şehir yaparken, bu dinlere mensup bireylerinde kimlikler etrafında toplanıp birbirleriyle karşı karşıya gelmelerine sebep olmaktadır. Zira üç semavi dinin mensuplarının burada barış ve karşılıklı dini inançlara saygı çerçevesinde yaşamlarını sürdürmeleri tarihsel süreç bağlamında ele aldığımız çatışma, kriz ve savaşlardan anlaşılacağı üzere pek de mümkün olmamıştır.

²⁴⁴Batuk and Mert, "Çatışan Kutsalların Ortasında Şehir: Kudüs," 131-145.

²⁴⁵Schulson, "Why Jerusalem is so Important to Muslims, Christians and Jews?," accessed February 28, 2022.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

Uluslararası ilişkiler disiplininde, aktörlerin dış politikaları üstünde etkisi olduğu kabul edilen birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenlerden kimileri doğrudan sonuçlar doğurabilmekteyken kimileriyle dolaylı yollardan sonuçlara etkide bulunmaktadırlar.

Uluslararası ilişkiler disiplininde, aktörlerin dış politik tercihleri üzerinde, sahip oldukları kimliklerin bir etkisinin bulunup bulunmadığı çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu noktada karar vericilerin kimliklere yönelik yaklaşımı, üzerinde durulması gereken ayrıca bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira karar vericiler farklı kimliklere sahip olabildikleri gibi kimliklere yönelik yaklaşımları da farklılık gösterebilmektedir.

Türkiye-İsrail ilişkilerine özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem içerisinde bakıldığında ikili ilişkileri geliştirebilme adına birçok girişimin bulunduğu ortadadır. Ancak bu girişimlerin istenilen sonuçları doğurup doğurmadığı bir tartışma konusudur. Zira normalleşme de diyebileceğimiz olumlu sonuçlar doğurması beklenen adımların yanı sıra çatışmaya dönüşme de ciddi problemleri beraberinde getiren birçok krizin yaşandığı gerçeği de ortadadır. Dolayısıyla her adımın olumlu anlamda atıldığı bir ikili ilişkiden bahsetmek pek de mümkün değildir.

Aynı zamanda Türkiye-İsrail ilişkileri ele alınırken Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla birlikte uluslararası sistemin uğradığı değişim göz ardı edilemez. Zira Soğuk Savaş dönemi içerisinde dünya iki bloğa ayrılmış ve bloklar arası rekabetin olduğu yapı savaşın bitiminin akabinde blokların dağılımıyla değişime uğramıştır. Bu dönem içerisinde aktörler arası birçok alanda gelişen ilişkilerden ötürü karşılıklı bağımlılık artarken bu bağımlılık genel manada çatışma riskini de azaltmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye-İsrail ilişkilerine etki eden parametreler ve kimlik ele alınırken sistemsal anlamda yaşanan değişim ve yeni dünyanın geldiği nokta göz ardı edilemez.

3.1 Uluslararası Sistem ve Kimlik

Uluslararası sistem, tanımlanması konusunda farklı görüşlerin bulunduğu uluslararası ilişkiler kavramlarından biridir. Bull ve Watson bu kavramı bağımsız devletlerin oluşturduğu bir sistem olarak tanımlanmışlardır.²⁴⁶ Ancak zaman içerisinde sistemdeki aktörler tanımlanmasının devletlerden öte bir noktaya gelip uluslararası örgütleri de kapsadığını belirtmekte yarar vardır.

Uzun bir dönem boyunca daha çok hukuki ve askeri politikaların öncelikli olduğu uluslararası sistemde, değişimlerin de beraberinde ekonomi ve eğitim gibi farklı alanlar da önemli hale gelmiştir.²⁴⁷

Uluslararası sistem, tarihsel süreç içerisinde defalarca değişime uğramıştır. Bu değişimler zaman zaman gelişim olarak da yorumlanabilmektedir. Başka bir ifadeyle sistemin değişen koşullara göre kendini güncellemesi de denebilir.²⁴⁸ Sistemin koşullara bağlı olarak uğradığı bu değişim ise kimliklere yönelik bakış açısı üzerinde etkiler doğurmaktadır.

3.1.1 Uluslararası Sistemin Gelişimi ve Kimlik

1648 Westphalian Barış Antlaşmalarıyla birlikte modern ulus devlet oluşum süreci başlamıştır. Modern ulus devletlerin ortaya çıkması egemen eşit devletlerden oluşan bir uluslararası düzeni oluşturmuştur. Kimlik kavramı bu devletler açısından önem arz etmektedir. Zira modern anlamda oluşturulmaya çalışılan devletlerin halk nezdinde aidiyet kazanması açısından kimlikler kullanılmıştır. Bu noktada Westphalia öncesi dini kimlikler daha sıkı benimsenmekteyken Westphalia ile ırksal/milli kimliklerin önem kazandığını belirtmek gerekmektedir.²⁴⁹

²⁴⁶Barry Buzan and Richard Little, “The Idea of “*International System*”: Theory Meets History,” *International Political Science Review* 15, no. 3 (1994): 232.

²⁴⁷Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 55.

²⁴⁸Aydın Aydın and Emir Bakıncak, “Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki,” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 17, no. 1 (2016): 96.

²⁴⁹Barış Özdal and Ragıp Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi 1*, (Bursa: DORA, 2020), 278-279.

Westphalia ile tarihsel süreçteki birikimlerin de katkısıyla başlayan uluslararası düzen, günümüze dek şartların değişmesinden ötürü defalarca değişime uğramıştır.²⁵⁰ Bu değişim bazen yaşanan önemli bir olay sonrası gerçekleşebildiği gibi bazen de teknoloji alanında elde edilen gelişmelerden ötürü gerçekleşebilmektedir.

Uluslararası sistemin değişimine önemli katkı yapan gelişmelerden biri Sanayi Devrimleridir. Başta Avrupa’da başlayıp Amerika kıtası olmak üzere dünyanın birçok noktasına yayılan gelişmelerle iletişim ve ulaşımı kolaylaştırmıştır.²⁵¹ Teknolojik alanda yaşanan bu tür ilerlemeler ise uluslararası sistemin aktörleri arasında diplomasinin gelişmesini kolaylaştırmaktadır. Bu durumun önemli bir örneği olarak Küba Füze Krizi’nin çözümünde telefon diplomasinin tercih edilmesi gösterilebilir.²⁵²

Uluslararası sistemin değişime veyahut da gelişime uğramasına ve günümüzdeki haline gelmesine etkide bulunan bazı önemli savaşlar yaşanmıştır. Bu savaşlar sonlandıklarında mevcut sistem devamlılık açısından yetersiz kaldığı için değişen koşullara göre güncellenmesi gerekli görülmüştür. Bu denli geniş çaplı etkileri bulunan savaşlar ise Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş’tır.²⁵³

Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 yılları arasında gerçekleşirken, savaşın akabinde Milletler Cemiyeti (MC) kurulmuştur. MC uluslararası sistemin gelişimi açısından önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Zira savaşlarla dolu olan dünyanın savaşız bir düzene geçebilmesi adına uluslararası bir örgüt kurulması ve krizlerin çatışmaya dönüşmeden burada çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır.²⁵⁴

MC istenilen sonuçları sağlıklı bir şekilde yerine getirememiş ve sistemin çökmesinin akabinde İkinci Dünya Savaşı yaşanmıştır. MC mekanizmasının zaman içerisinde beklenen işlevsellikten uzaklaşmasında aşırı milliyetçi yönetimlerin ortaya çıkması etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle kendi kimliklerini diğer kimliklere üstün görüp tüm sistemi ağırlıklı olarak kimlikler üzerinden ve revizyonist bir politikayla okuyan Hitler,

²⁵⁰Merve Suna Özel Özcan, “Westphalian Devletler Sistemi Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi,” *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 5, no. 1 (2019): 53-54.

²⁵¹Veronica B. Wilkins, *Industrial Revolutions*, (Minneapolis: Pogo Books, 2020), 12; Ümit Çağlayan Arslan, “Sanayi Devrimi: Sonuçlar ve Sisteme Etkilerinin Yansımaları,” *Academia*, (2017): 6-7.

²⁵²Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 375.

²⁵³ Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 7-578.

²⁵⁴Ruth Henig, *The League of Nations*, (London: Haus Publishing, 2010), 6.

Stalin ve Mussolini gibi liderler benimsedikleri revizyonist politikalarla MC sisteminin çökmesine sebep olmuşlardır. Uluslararası bir düzenin ortadan kalkması sonucunda ise savaş kaçınılmaz olmuştur.²⁵⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla işlevsiz hale gelen MC sisteminin yerine yeni bir sistemin inşa edilmesi adına çalışmalar 1941 Atlantik Bildirisi ile başlamıştır. Atlantik bildirisinin belki de en önemli ilkesi savaş yoluyla toprak kazanımının yasaklanmasıdır. Zira savaşın bitimiyle kurulan BM'nin de temel ilkelerinin arasında savaş yoluyla toprak kazanımının yasaklanması yer almaktadır.²⁵⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrası BM etrafında inşa edilen yeni düzende dünya savaşı olarak adlandırılacak büyüklükte bir savaş yaşanmamıştır. Bu noktada BM'nin başarılı olduğu söylenebilir. Ancak bu dönem de sıcak çatışmaların yerini soğuk bir savaşa bıraktığını ve dünyanın iki kutba ayrıldığını da belirtmek gerekmektedir.²⁵⁷ Sıcak bir savaş riskini mümkün olduğunda minimize edecek politikaların tercih edildiği bu dönemde nükleer silah teknolojisindeki ilerleme ve dolayısıyla nükleer caydırıcılık da savaş riskini azaltan etkenler arasında yer almaktadır.²⁵⁸

Soğuk Savaş dönemindeki bloklaşmaya baktığımızda özellikle Doğu Bloğunun dış politikasında kimliklerin önemli bir yer edindiği gözlemlenmektedir. Kendi kimliğini dünyaya yaymak isteyen SSCB'nin liderliğini yaptığı blok, bu yayılmacı politikayı önlemeyi amaç edinen ABD liderliğindeki Batı Bloğu ile mücadele etmiştir.²⁵⁹

Yaklaşık 45 sene süren iki bloklu sistem SSCB'nin dağılışının akabinde Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla sona ermiştir.²⁶⁰ İki bloklu yapının sona ermesiyle ABD'nin başat güç olarak tek başına kaldığı yeni bir döneme girilirken, BM'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca yaşanan krizlerin çözümünde mümkün olduğunca etken rol alması yeni bir dünya savaşının önüne geçmiştir. Dolayısıyla MC'nin aksine BM'nin başarılı

²⁵⁵Marit Fosse and John Fox, *The League of Nations: From Collective Security to Global Rearmament*, (New York: United Nations Publications, 2012), 71.

²⁵⁶Bilal Altınar, "Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği", *Avrasya Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1, no. 1 (2014): 2-4.

²⁵⁷Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 249.

²⁵⁸John Lewis Gaddis, "The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar", *International Security* 10, no. 4 (1986): 120-123.

²⁵⁹Gürdal Çetinkaya, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Eisenhower Doktrini" *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2 (2019): 2-3.

²⁶⁰Çetinkaya, "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Eisenhower Doktrini," 2.

olduğunu söylemekte yarar vardır. Aynı zamanda dönem içerisinde SSCB örneğinde olduğu gibi kimliklerini, dış politikalarını belirleme noktasında aktif bir şekilde kullanan aktörlerin bulunduğu gerçeği de ortadadır.

Soğuk Savaş döneminin bitimiyle dünya yeni bir döneme girerken uluslararası sistem kendini yenilemeye devam etmiştir.

3.1.2 Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem

Soğuk Savaş'ın bitimiyle uluslararası sistemin değişime uğraması kaçınılmaz hale gelmiştir. Zira iki kutup etrafında oluşturulan düzenin kutuplarından birinin ortadan kalkması yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası düzen ile ilgili görüşler arasında genel kabul gören görüş dünyanın artık tek kutuplu hale geldiğidir. SSCB'nin dağılmasının akabinde ABD ile rekabet edecek bir gücün kalmadığı düşüncesine dayandırılan bu görüşe göre, yeni dünya ABD'nin istekleri doğrultusunda inşa edilecektir. Dolayısıyla yeni dünyada ABD ile kıyaslanabilecek düzeyde bir gücün olmadığı ve yakın gelecekte de olmayacağı düşüncesi bu görüşün olmasındaki önemli faktörlerden biridir.²⁶¹

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte ortaya çıkan tek görüş dünyanın artık tek kutuplu olacağı şeklinde değildir. Zira tek kutuplu görüşe uzak olan kesimler tarafından dünyanın çok kutuplu hale geleceği savunulmuştur. Çok kutupluluk savunucularına göre iki kutuplu düzenin son bulmasıyla Soğuk Savaş döneminde ilişkileri gelişmemiş aktörlerin birbirlerine yaklaşacağı düşünülmektedir. Bu durumda ABD hegemonyasında bir dünya yerine bölgesel olarak iş birliği içerisine giren aktörlerin ortaya çıkacağı bir düzene tekabül etmektedir.²⁶²

Ancak 2022 itibariyle geline nokta baktığımızda sürecin pek de böyle işlemediğini söyleyebiliriz. Zira çok kutuplu görüşe göre NATO ve SSCB'nin ardılı olan Rusya Federasyonu arasındaki gerginliğin de ortadan kalkması gerekirken, Rusya'nın NATO'ya üye olma ihtimalini gerekçe göstererek Ukrayna'ya saldırması bu yaklaşımı

²⁶¹Abdülkadir Baharççek, "Yeni dünya Düzeni: Barış ve İş Birliği Mi, Çatışma ve Düzensizlik Mi?," *Bilig*, (1996): 101-102.

²⁶²Şenol Kantarcı, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Dönemi Mi?," *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 8, no. 16 (2012): 64.

çürütmektedir. Dolayısıyla çok kutuplu görüşün savunucularının öngördüğü bir süreç yaşanmamıştır.

Berlin duvarının yıkılışı ve SSCB'nin dağılışıyla birlikte Soğuk Savaş'ın sonlanması dönemin ABD Başkanı George Bush tarafından “Yeni Dünya Düzeni” olarak yorumlanmıştır. Başkan Bush'un ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla SSCB'nin (Ardılı Rusya'nın) artık başat bir aktör olmadığı ve ABD liderliğinde bir dünya düzeninin kurulma döneminin geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim ABD'nin ilerleyen süreç boyunca gerçekleştirdiği dış politik adımlarda da bu düşüncesinin yansımaları gözlemlenmektedir.²⁶³

Zbigniew Brzezinski, Soğuk Savaş sonrası dönem için, ABD'nin liderliğinde bir dünya görüşünün önemli temsilcilerinden biridir. Brzezinski'ye göre ABD artık dünyanın her noktasında etkin olan bir aktöre dönüşmelidir. Bu noktada Avrasya'yı bir satranç tahtası olarak düşünen Brzezinski, bölgede bulunan devletleri birer piyon olarak değerlendirirken, ABD'yi ise bir satranç tahtasının en önemli taşı olan şah olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla şahın yani ABD'nin güvenliği için bir hamle yapılması gerekiyorsa piyonlar kendini feda etmeye hazır olarak beklemektedir. Brzezinski'nin “Büyük Satranç Tahtası” eserinde yapmış olduğu Avrasya analizinden çıkarılacak temel sonuç bu şekildedir.²⁶⁴ Nitekim Rusya-Ukrayna Savaşı bu analizi de yansıtan bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemin yapısı ile ilgili görüşlerin yanı sıra devletler arası ilişkilerde önemli değişiklikler olacağına yönelik analizler de yapılmıştır. Bu noktada gerçekleşmesi beklenen önemli değişikliklerden biri aktörler arasında artması muhtemel karşılıklı bağımlılıktır.

Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye karşılıklı bağımlılık üzerine çalışmalar yapmış, hatta teori haline gelmesine ciddi katkıda bulunmuşlardır. Keohane ve Nye'e göre dünyanın Soğuk Savaş'ın bitimiyle uğradığı değişim sonrası yüksek-alçak politika ayrımı ortadan kalkmıştır. Geçmişte önemsiz veyahut da öncelik görülmeyen birçok konu artık devletler arası ilişkilerde önemsenmektedir. Farklı alanların devletler arası

²⁶³Meltem Bostancı Özügurlu, *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Dünya Koşulları ve Yeni Oluşan Konjonktürde ABD'nin Yeri*, (PhD diss., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 8.

²⁶⁴Kantarcı, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Sistemi Mi?,” 64.

ilişkilerde öncelikli hale gelmesi, sistem üzerinde bulunan aktörleri birbirlerine bağlamakta ve çatışma riskini de azaltmaktadır. Dolayısıyla Keohane ve Nye'e göre uzun süreli veyahut da küresel çatışmaların yaşanma ihtimali Soğuk Savaş dönemine nazaran büyük oranda azalmıştır.²⁶⁵

Keohane ve Nye'in ifade etmek istediği durumu bir örnek üzerinde açıklamak gerekmektedir. Sınır komşusu olan ve tarihte defalarca kriz yaşadığı bilinen X ve Y devletleri bulunduğunu varsayalım. Gelişen teknoloji ve artan ekonomik ilişkiler sonrası bu iki ülke birbirine bağımlı hale gelecektir. Bu bağımlılık olası bir krizde gelişen ilişkilerin bozulacağı ve iki tarafın da olumsuz etkileneceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kendi başlatacağı bir hareketin sonucunda kendisinin de olumsuz etkileneceğini hesap eden bir devlet için hayati konular olmadıkça her krizde diplomasiyi tercih etmesi kaçınılmaz hale gelecektir. Bu durum da Soğuk Savaş ve öncesi dönemin aksine diplomasiyi daha sık tercih edilen bir dış politika yöntemi yapacağı gibi krizlerin de çatışmaya dönüşmek yerine diplomatik yollarla çözülmesine olanak sağlayacaktır.

Soğuk Savaş sonrası dönemin önemli gündemlerinden birisi terörle mücadeledir. Özellikle 11 Eylül saldırısı sonrası terör uluslararası alanda mücadele edilmesi gerektiği kabul edilen bir gündem haline gelmiştir. Bu noktada dönemin ABD Başkanı Bush tarafından terörle mücadele ile ilgili yapılan “Ya bizimlesiniz ya da düşmanla” sözü terörle mücadele konusunun uluslararası bir gündem haline gelmesinde etkili olmuştur.²⁶⁶

Nitekim Türkiye’de Soğuk Savaş’ın son yıllarından günümüze kadar terörle mücadele etmek zorunda kalan ülkelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla terör ile mücadele Türkiye’nin gerek iç gerekse dış politikası açısından önemli bir gündem olarak yerini korumaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemle ilgili olarak Francis Fukuyama “Tarihin Sonu” tezini ileri sürmüştür. Fukuyama’ya göre liberal demokrasinin zaferi, artık dünyanın Batı

²⁶⁵Kadir Kaan Renda, “Turkey’s Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?,” *Insight Turkey* 13, no. 1 (2011): 91-92.

²⁶⁶Gökhan Bacık, “Westfalyan Sistemin Direnişi: 11 Eylül ve Uluslararası Politika,” *Uluslararası ilişkiler* 3, no. 10 (2006): 74.

önderliğinde yönetileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Hegelci anlamda tarihin sonu gelmiştir. Fukuyama'nın ileri sürdüğü bu teori Charles Krauthammer, Irving Kristol, Tom Wolfe gibi isimler tarafından desteklenirken karşı çıkan isimler de bulunmaktadır.²⁶⁷

Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'nun durumuna da değinmek gerekirse; ilk etapta SSCB'nin dağılışının beraberinde bir güç boşluğu bıraktığını söyleyebiliriz. Bu durum ABD'yi bölgenin mutlak hakimi haline getirirken Arap Baharı süreciyle beraber başka güçler bölge üzerinde etkin olma çabaları içerisine girmişlerdir. Bu tarz girişimler ABD'nin tek kutuplu dünya çabalarını başta Ortadoğu olmak üzere pek çok bölgede Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarındaki etkinliğini kaybetmeye başlamasına sebep olmuş ve özellikle ekonomik anlamda çok kutupluluğa yönelik bir ilerleyiş başlamıştır.²⁶⁸

Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem çatışmaların tarihe göre daha uzak bir seçenek olup, aktörlerin karşılıklı bağımlılığının arttığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde terörle mücadele gibi yeni güvenlikleştirme alanları ortaya çıkmaktayken ABD'nin tek kutuplu dünya hayalinin de yeni rakiplerle karşılaştığı söylenebilir.

3.1.3 Türk Dış Politikası ve Kimlik

Türk dış politikasının temel prensiplerini ele alırken yaklaşık 100 yıllık bir devlet geçmişi olduğunu ve dönemsel değişimlerden etkilenebileceğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Ancak odak noktamızın Soğuk Savaş sonrası dönem olduğunu ve kimlik kavramıyla arasında bir ilişki olup olmadığını inceleme çabası içerisinde olduğumuz düşünüldüğünde, bir çerçeve çizmenin daha kolay olabileceği söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğunda dış politikası temelde iki prensip üzerine inşa edilmiştir. Bu prensipler batıcılık ve statükoculuktur.²⁶⁹

Batıcılık ilkesi, Türkiye tarafından daima Batının seviyesine erişebilme, Batının kat ettiği ilerlemeyi kat edebilme çabaları olarak kabul edilmektedir.²⁷⁰ Bu çabaların ilk

²⁶⁷Francis Fukuyama, *The End of the History and the Last Man*, (Free Press, 1992).

²⁶⁸Aydın and Bakıncık, "Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasında İlişki," 106.

²⁶⁹İşyar, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 37.

olarak ne zaman başladığı merak edildiğinde ise Osmanlı Devleti'nin geçirmiş olduğu bir dönem olan I. Meşrutiyet'e kadar dayandırıldığı gözlemlenmektedir.²⁷¹

Batıyı öncelikli gören bu Türk dış politikası ilkesiyle ilgili olarak Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte tartışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira SSCB'nin dağılışı Türk kamuoyunda Orta Asya ve Kafkasya'da bir güç boşluğu olduğu yönünde yorumlanmıştır. Dolayısıyla bu güç boşluğunun doldurulması gerekmektedir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte Türkiye'nin jeopolitik konumuna duyulan ihtiyaçta azalma yaşanmasının getirdiği yalnızlık da düşünüldüğünde Türkiye'nin bu güç boşluğunu doldurma konusunda istekli olması normal karşılanmaktadır.²⁷²

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikasında SSCB'nin dağılışının oluşturduğuna inanıldığı güç boşluğu kadar, SSCB'den algılanan tehdidin ortadan kalkması da önemlidir. Zira ilk etapta Rusya Federasyonu SSCB'nin varlığından hissedilen baskının Türkiye tarafından hissedilmesini sağlayamamıştır. Dolayısıyla Türkiye bu bölgedeki Türk toplumlarına karşı daha cesurca politikalar izlemeye yönelmiş ve bölgede etkin bir güç haline gelmek istemiştir.²⁷³

“Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası” söylemi Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasında gerçekleşen değişime işaret etmektedir.²⁷⁴ Türklerin yaşadıkları bölgelerde iş birliğine vurgu yapan söylem, aynı zamanda kimliğin Türk dış politikası üzerinde etkisi bulunduğu yönelik bir işaret olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zira Türk toplumlarının yaşadıkları bölgeler üzerine ilgi gösterilmiş olup, bir Türk dünyası inşa etme hayali gerçekleştirilmek istenmiştir.²⁷⁵ Bu durum da kimliklerin varlığını birleştirici bir unsur olarak Türk dış politikası açısından önemli hale getirmiştir.

Türkiye bu politik değişiminin somut adımları olarak SSCB sonrası kurulan cumhuriyetleri tanıma yoluna gitmiştir. Hatta Türkiye'nin Bakü Başkonsolosu Altan Karamanoğulları yaptığı bir açıklamada Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmayı

²⁷⁰İşyar, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 49-50.

²⁷¹Baskın Oran, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51, no. 1 (1996): 353-354.

²⁷²Oran, “Türk Dış Politikası Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar,” 353-354.

²⁷³Oğuzhan Çiçek, “Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era,” *ResearchGate*, (2019): 3.

²⁷⁴Baskın Oran, *Türk Dış Politikası II*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 230.

²⁷⁵Oran, *Türk Dış Politikası II*, 380.

arzuladıklarını dile getirerek Türkiye'nin kurulacak Türki Cumhuriyetleri ne denli önemsedığını de gözler önüne sermiştir.²⁷⁶

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik bu yaklaşımı Türk dış politikasında önemli bir yer edinmiş batıcılık ilkesinin son bulduğu şeklinde yorumları beraberinde getirmiştir.²⁷⁷

Türk dış politikasının önemli ilkelerinden bir diğeri de statükoculuktur. Statükoculuk, inşa edilen düzenin sürekliliği olup, bozulmasına karşı olan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla mevcut sınırların devamlılığı desteklenmekte ve sınırları değiştirmeye yönelik girişimlere karşı çıkılmaktadır.²⁷⁸

Statükoculuk, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın hassas dengelere sahip olması da düşünüldüğünde Türk dış politikası açısından önemli kabul edilmektedir. Ancak Montrö, Hatay'ın anavatana katılışı, Kıbrıs Barış Harekatı gibi birkaç istisnasının bulunduğu da ortadadır. Tüm bu istisnalara rağmen Türkiye, dış politikasının temel ilkelerinden biri gördüğü statükoculuğa günün sonunda tekrar dönmektedir.²⁷⁹ Dolayısıyla zaruri bir durum oluşmadıkça revizyonist kabul edilebilecek dış politik eylemlerin Türkiye'nin gündeminde bulunmadığını söyleyebiliriz.

Türkiye, statükocu politikası eşliğinde bölgede oluşan güç boşluğunun da etkisiyle aktif bir dış politika benimseme gayreti içerisinde olmuştur. Zira ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılardan ötürü aktif bir dış politika benimseme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu noktada ortak bir kimliğe sahip olmanın da etkisiyle Orta Asya ve Kafkasya öne çıkmaktadır. Nitekim enerji ihtiyacının karşılanması, enerji geçiş güzergahı olma düşüncesi ve bazı ticari kazançlar elde etme amaçlarıyla Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelmiştir. Aynı zamanda bölgedeki çatışmaların sonlanması adına da sağ duyulu ve statükocu bir politik yaklaşım içerisinde olmuştur.²⁸⁰

Türkiye, ortak kimliğe sahip olduğu devletlerle ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışırken iç politikada bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi Türki

²⁷⁶Oran, *Türk Dış Politikası II*, 377-378.

²⁷⁷İşyar, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 49-50.

²⁷⁸Baskın Oran, *Türk Dış Politikası I*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 46.

²⁷⁹Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar," 355.

²⁸⁰İşyar, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 287-288.

cumhuriyetlere yakınlaşmanın da etkilediği Kürt sorunudur. Zira PKK terör örgütü tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri ve örgütün Kürt halkını temsil etme yönündeki iddiası bazı sorunları kaçınılmaz hale getirmiştir. Batı'nın açıktan desteklediği PKK terör örgütünün eylemleri sonucu Türkiye 30.000 kadar şehit verirken günümüz itibariyle terör ile mücadele de ciddi bir başarıya erişmiş gözükmektedir.²⁸¹ Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın son yılları itibariyle ortaya çıkan terör sorunu yıllarca Türkiye'nin gündeminde yer edinmiş olup, çözüm için çeşitli mücadeleler verilmiştir.

Türkiye statükoculuk ilkesi bağlamında Balkanlarda da aktif politikalar benimsemiştir. Ortak bir tarihsel geçmişi olan ve aynı zamanda Türk milleti gibi Müslüman kimliği taşıyan Bosna'nın Soğuk Savaş sonrası Sırp'lar tarafından saldırıya uğraması Türkiye'nin harekete geçmesine sebep olmuştur. Mevcut sınırların korunması gerekliliği içerisinde yürütülen politika eşliğinde Bosna'ya askeri anlamda da destek sağlanmıştır. Bu destek İngiltere, Fransa ve Yunanistan gibi bazı Avrupa devletlerini rahatsız ederken İslam dünyası tarafından takdir edilmiştir. Başka bir ifadeyle Balkanlarda yaşanan bir kriz ile ilgili olarak Türkiye'nin tutumunu kimlikler belirlemiş, kendisi gibi Müslüman kimliğe sahip olan Bosna Hersek'i doğrudan desteklemiş ve balkanlardaki etkisini de artırmaya başlamıştır.²⁸²

Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın bitimiyle daha aktif olmak istediği bölgelerden biri de Ortadoğu'dur. Asırlardır devam etmekte olan ideolojik temelli İran'la yaşanan sorunları bir kenara bıraktığımızda Türkiye'nin Müslüman kimliğinin bölgede aktif olmasını kolaylaştırdığı söylenebilir.²⁸³

Özellikle halklar nezdinde ortak bir kimliğe sahip olmanın da etkisiyle Türkiye'ye sempati duyulsa da bazı Arap liderler ilk etapta Türkiye'ye yönelik mesafeli yaklaşmışlardır.²⁸⁴

Bazı Arap liderlerin Türkiye ile yakın ilişki kurma konusunda soğuk bir tutum sergilemesinin arkasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin yattığı kabul edilmektedir. Zira İsrail devletinin kuruluşundan itibaren defalarca savaşmış olan Araplar, Müslüman

²⁸¹Oran, *Türk Dış Politikası II*, 232-233.

²⁸²Harun Semercioğlu, "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 16, no. 63 (2017): 1348.

²⁸³Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar," 367.

²⁸⁴Oran, *Türk Dış Politikası II*, 552.

kimliğe sahip bir devletin İsrail ile yakınlaşmasını kabul edememektedirler. Nitekim benzer bir durumu 70’li yıllarda İsrail ile yakın ilişkiler kurma çabasında olan Mısır lideri Enver Sedat’ta yaşamıştır.²⁸⁵

Unutulmaması gereken husus, Türkiye’nin Müslüman kimliğinin yanı sıra seküler bir kimliğe de sahip olduğu gerçeğidir. Nitekim İsrail’le geliştirilen ilişkiler de seküler bir kimliğin dış politika üzerindeki etkilerinin sonuçlarıdır. Dolayısıyla Türk dış politikası üzerinde Müslüman kimliği belirleyici unsur olabildiği gibi seküler kimlik de belirleyici olabilmektedir.

Sonuç olarak Arap liderlerin rahatsızlık duyduğu Türkiye-İsrail ilişkileri Soğuk Savaş’ın bitimiyle ivme kazanmıştır. 1990 yılında İsrail’in Tel-Aviv kentinde Büyükelçilik seviyesinde diplomatik ilişkiler kurmaya başlayan Türkiye bu noktada dış politikasını seküler kimliğine göre belirlemiştir.²⁸⁶

Nihayetinde Soğuk Savaş’ın bitimi itibariyle Türk dış politikasının uğradığı değişime baktığımızda; batıcılık ilkesinin SSCB tehdidinin ortadan kalkmasıyla eski önemini kaybettiği gözlemlenirken, statükoculuk ilkesinin halen benimsendiği gözlemlenmektedir. Aynı zamanda Balkanlar, Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya’ya yönelik ikili ilişkileri ileriye götürecek dış politik adımlar atarken kimlik faktörünün etkin bir şekilde kullanıldığı ortadadır.

İsrail’e yönelik yürütülen politika ise bizlere Türkiye’nin sahip olduğu Müslüman kimliğinin yanı sıra seküler bir kimliğinin de bulunduğu ve dış politika üzerinde belirleyici olabildiğini göstermektedir. Ancak kimliklerin dış politika üzerindeki etkileri hakkında daha sağlıklı sonuçlar elde edebilmek açısından, Soğuk Savaş sonrası dönem Türkiye-İsrail ilişkilerini kimlik-dış politika ilişkisi bağlamında analiz etmek, araştırma sorularımızın yanıtlarına ulaşabilmek açısından önemlidir.

²⁸⁵Özdal and Karaca, *Diplomasi Tarihi* 2, 467-470.

²⁸⁶Aydın Aydın, “Three Types of Turkish Foreign Policy After the Cold War on the Middle East,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 18, no. 3 (2018): 477; Oran, *Türk Dış Politikası II*, 568-569.

3.1.4 İsrail Dış Politikası ve Kimlik

İsrail devletinin dış politikasını ele almadan önce Yahudi inancından gelen ve İsrail devletini analiz etmemize yardımcı olacak bazı noktalarına değinmekte fayda vardır. Zira inanç İsrail'in kuruluşundan günümüze, yönetiliş biçiminde etkin görülen hususların belki de başında gelmektedir.

Yahudiler dini inançlarından kaynaklı kendilerini ayrıcalıklı/üstün ırk görmektedirler. Bu durum başka milletlerle olan ilişkilerde, eşitlik ilkesinin sağlanmasına engel teşkil edebilmektedir.²⁸⁷

Yahudilerin kendilerini dini inançları kaynaklı üstün ırk görmesinin yanı sıra Filistin'in bulunduğu bölgenin Tevrat'ta kendilerine vaat edildiğine inanmaları da İsrail dış politikası açısından önemli bir husustur. Zira Yahudi toplumunun, bu coğrafyanın kendilerine vaat edildiğine yönelik bir inanca sahip olması, bölgede yaşayan Filistinlilerle başta olmak üzere birçok krizin alt yapısını oluşturmaktadır.²⁸⁸

Dolayısıyla İsrail dış politikasının temelleri Yahudilik inancına dayanmakta olup, atılan dış politik adımları inançtan bağımsız değerlendirmek pek de mümkün gözükmemektedir. Bu durum da kimliği İsrail dış politikası açısından önemli hale getirdiği gibi, olası inançtan bağımsız politikalarda halkın tepki göstermesini de kaçınılmaz hale getirmektedir.

İsrail devleti üzerinde kimliğin etkilerinin doğrudan gözükmediği politikalardan birisi de göç politikasıdır. Kendini bir Yahudi devleti olarak tanımlayan İsrail, dünya üzerinde nerede yaşadığı fark etmeksizin her Yahudi'nin İsrail'e göç etmesine sıcak bakmaktadır. İsrail'in göçü teşvik eden bu politikasının arkasında yatan temel neden mevcut nüfusunun yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.²⁸⁹

Zira İsrail, ülkenin kalkınmasını sağlayabilecek bir nüfus yeterliliğine sahip olmadığı gibi kuruluşundan itibaren savaşmak zorunda kaldığı Araplara nazaran da bölgede

²⁸⁷Murat Gül and Bekir Ali Yüksel, "İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, On Emir, Vadedilmiş Topraklar ve Üstünlük," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 1 (2016): 337.

²⁸⁸ Gül and Yüksel, "İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, On Emir, Vadedilmiş Topraklar ve Üstünlük," 337; Daniel Gavron, *The Other Side of Despair: Jews and Arabs in the Promised Land*, (US: Littlefield, 2003), 217.

²⁸⁹Ertan Efegil, "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri," *Ortadoğu Analiz* 5, no. 49 (2013): 54.

azınlık konumundadır. Nitekim hem ülkenin ekonomik olarak kalkınabilmesi hem de Yahudi kimliğinin azınlık durumundan kurtulması açısından İsrail'e Yahudi göçü önem arz etmektedir. Dolayısıyla İsrail'in inançtan gelen unsurların yanı sıra devletin devamlılığı açısından da kimliklere önem verme zorunluluğu içerisinde olduğu ortadadır.²⁹⁰

İsrail'in kuruluşundan itibaren Arap devletleriyle sorunlar yaşamaya başlaması güvenlik kaygılarını beraberinde getirmiştir. Ayrıca Arap devletlerinin İsrail'e yönelik olumsuz yaklaşımı da İsrail'in Ortadoğu'da yalnızlaşmasına sebep olmuştur.²⁹¹

Ancak gerek yalnızlaşması gerekse yaşanan Arap-İsrail savaşlarının getirdiği güvenlik kaygıları, İsrail'in askeri kapasitesine yatırım yapmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Zira Ortadoğu'da oluşan gergin ortam beraberinde güvenlik kaygılarını da getirmektedir.²⁹²

İsrail'in doğrudan tehdit algıladığı Arap devletlerinin SSCB tarafından destekleniyor olması, Sovyet yayılmacılığını önleme amacıyla ABD'nin İsrail'e destek vermesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Zira Soğuk Savaş koşulları ABD tarafından İsrail'in desteklenmesini zorunlu kıldığı gibi ABD'deki en etkili lobi olan Yahudi lobisi de bu konuda girişimlerde bulunmuştur. Nitekim Yahudi lobisi amacına ulaşmış ve kuruluşundan günümüze kadar karşılaştığı hemen her sorunda ABD İsrail'i doğrudan veya dolaylı fark etmeksizin ekonomik, askeri vb. birçok farklı alanda desteklemiştir.²⁹³

SSCB'nin dağılışı ve Soğuk Savaş'ın bitişiyle Arap devletlerinin arkasındaki destek önemli oranda azalmıştır. Bu durum İsrail açısından güvenlik tehditlerinin ciddi anlamda azalması anlamına gelmektedir. Yine de komşu devletlerin İsrail'e yönelik olumsuz bakışından ötürü mutlak bir güvenliğin sağlandığı söylenemez. Dolayısıyla

²⁹⁰Efegil, "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri" 54.

²⁹¹Ofra Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, (New York: Palgrave, 2004), 35.

²⁹²Efegil, "İsrail'in Dış politikasının Belirleyicileri," 55.

²⁹³O. Borat, *Türkiye İsrail ilişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1997), 78-79.

Soğuk Savaş sonlanmış olsa bile İsrail'in dış politik gündeminde, güvenlik konumunu halen korumaya devam etmektedir.²⁹⁴

İsrail'in dış politikasında güvenliğin öncelikli bir konuma sahip olmasında bazı yetersizliklerin de etkili olduğu ortadadır. Zira İsrail'in bölgedeki Arap devletlerine nispeten çok daha az nüfusa sahip oluşu güvenli hissettirecek yeterlilikte asker sayısına sahip olmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum göç politikasını İsrail için, güvenli artırma bakımından da anlamlı hale getirmektedir. Ayrıca sosyal ve ekonomik eksiklikler de güçlü bir orduyu hazır tutmayı mümkün kılmamaktadır. Nitekim İsrail tüm bu eksiklikleri üstün özellikli insan gücü ve ileri teknoloji vasıtasıyla kapatmaya çalışmaktadır.²⁹⁵

Gerek İsrail tehdit algılamasına ve kendisini güvende hissetmemesine sebep olan komşularının varlığı, gerekse askeri alandaki yetersizlikler İsrail'in dış politikasını belirlemede güvenliğin temel unsur haline getirmektedir. Aynı zamanda İsrail devleti tarihsel süreçte çeşitli sıkıntılarla karşılaşan ve birçok defa göç etmek zorunda kalan Yahudi nüfusun da son kalesi olarak görülmektedir. Bu durum da İsrail'in varlığını Yahudi nüfusun varlığı haline getirmekte ve kimlik ile güvenlik arasında sıkı bir bağlantı kurmaktadır.²⁹⁶

İsrail'in güvenlik kaygıları sadece dış tehditlerle sınırlı değildir. Devletin devamlılığı açısından sınırları içerisinde Yahudi nüfusun çoğunlukta olması üzerinde durulan bir diğer husustur. Başka bir ifadeyle İsrail kendi toprakları içerisinde Yahudilerin azınlık konumuna düşmesinden endişe etmekte ve bu endişenin gerçeğe dönüşmesine engel olacak politikalar belirlemektedir. Tıpkı dünya üzerindeki bütün Yahudileri İsrail'e davet eden göç politikası gibi.²⁹⁷

İsrail ileri seviyedeki güvenlik kaygılarından ötürü 2002 yılında Batı Şeria Duvarı olarak da bilinen bir duvar inşa etmiştir. Duvarın inşa edilme sebebi olarak ise Filistin toprakları üzerinden gerçekleşmesi muhtemel terör saldırılarının önlenmesi gösterilmektedir. Duvar boyunca belirli aralıklarla askeri kuleler inşa edilmiş ve bu

²⁹⁴Yoash Tsiddon-Chatto, "Israel-Arabia: Eye to Eye With The Future," *Ariel Center For Policy Research*, no. 112 (2001): 29-30.

²⁹⁵Borat, *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, 53.

²⁹⁶Efegil, "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri," 57.

²⁹⁷Efegil, "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri," 54-57.

gözlem kuleleri diyebileceğimiz kulelere askerler yerleştirilmiştir. Aynı zamanda duvarın tepesinden atlanarak giriş ihtimali de göz önüne alınarak yaklaşık 8 metre yükseklikte olan bu duvarın üzerine tel örgüler yerleştirilmiştir.²⁹⁸

Her ne kadar güvenlik gerekçeleriyle inşa edildiği belirtilmiş olsa da Batı Şeria Duvarının özellikle Filistin halkı üzerinde ciddi ekonomik etkilerinin bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira duvarın inşası sonucu 160.000 dönümlük Filistinlilere ait tarım arazisi İsrail tarafında kalmıştır. Aynı zamanda bu tarım arazisinin ciddi bir kısmının da resmi olarak kayıtlı olmaması Filistinliler açısından başka bir soruna da işaret etmektedir.²⁹⁹

Filistinliler, İsrail tarafında kalan tarım arazilerine gidebilmek için inşa edilen duvarda belirli aralıklarla bulunan kapılardan geçmeleri gerekmektedir. Kapıların belirli zaman dilimlerinde açık tutuluyor olması üretimi daha da zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla İsrail'in güvenlik gerekçeleriyle inşa ettiği bu duvar, Filistinlileri başta üretim olmak üzere pek çok alanda zorlamakta ve sorunlar çıkarmaktadır.³⁰⁰

İsrail'in güvenlik politikalarından biri de “saldırgan askeri strateji” olarak da isimlendirebileceğimiz en iyi savunmanın saldırı yoluyla gerçekleştirilebileceği görüşüdür. En iyi savunmanın saldırı yoluyla gerçekleştirileceğine inanılan bu politikada olası bir güvenlik tehdidine karşı savunma önlemleri almak yerine tehdidi ortadan kaldırmak adına saldırı fiili gerçekleştirmek tercih edilmektedir. Bu politika aynı zamanda olası bir çatışmanın İsrail topraklarında yaşanmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Zira ilk saldırıyı İsrail gerçekleştireceği için çatışmalar tehdidin merkezinde yaşanacak ve İsrail vatandaşları çatışmaların dışında tutulmuş olacaktır.³⁰¹

Tüm bu güvenlik önlemlerinin yanı sıra İsrail, kesin çözümün komşularla kurulan iyi ilişkiler olacağına inanmaktadır. Zira komşularıyla yaşadığı sorunların çözülmesi durumunda çatışma riski de ortadan kalkmış olacaktır. Bundan ötürü Araplarla ilişkilerini düzeltmek isteyen İsrail, Körfez Savaşı'nın akabinde bir fırsat bulmuştur. 20

²⁹⁸Gamze Değirmenci, “Batı Şeria Duvarı ve Uluslararası Hukuk,” *Bilge Strateji* 3, no. 4 (2011): 207.

²⁹⁹Değirmenci, “Batı Şeria Duvarı ve Uluslararası Hukuk,” 207.

³⁰⁰“Impact of the West Bank Barrier,” *United Nation Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East*, 2014, accessed April 3, 2022 https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/905_impact_/905_impact_en.pdf

³⁰¹Efegil, “İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri,” 59.

Ağustos 1993’de, Oslo’da gerçekleştirilen görüşmelerde Soğuk Savaş dönemi boyunca çatışmalarla dolu olan Ortadoğu tarihini değiştirme fırsatı ortaya çıkmıştır. Aralarında Filistinli yetkililerin de bulunduğu görüşmelere Lübnan ve Ürdün heyetleri de katılmıştır.³⁰²

Sonuç olarak genel hatlarıyla analiz etmeye gayreti içerisinde bulunduğumuz İsrail dış politikası temelde kimlik ve güvenlik olmak üzere iki faktörden oluşmaktadır. Bunlardan ilki olan kimlik, İsrail devletinin kuruluş sürecinde aktif bir biçimde birleştirici unsur olarak kullanılmaktayken, devletin kurulmasının akabinde güvenliği sağlama hususunda kullanılmaya başlanmıştır.³⁰³

3.2 Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri, 14 Mayıs 1948’de kurulan İsrail devletini Türkiye’nin 24 Mart 1949’da resmen tanımasıyla başlamıştır.³⁰⁴

Türkiye’nin İsrail’i resmen tanıması Arap devletlerinin tepkisine sebep olmuştur. Seküler bir kimliğin yanı sıra Müslüman kimliğine de sahip olan Türkiye, Arap devletleriyle çıkabilecek olası sorunları ortadan kaldırma adına BM üyesi olması gerekçesiyle İsrail’i tanıdığını belirtmiştir.

Nitekim yaşanan Arap-İsrail savaşlarının da etkileriyle Soğuk Savaş dönemi içerisinde Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesi pek de mümkün olmamışken, Türkiye’nin Bağdat Paketi’ne üye olması İsrail’in Türkiye politikasını da olumsuz etkilemiştir.³⁰⁵

3.2.1 Soğuk Savaş Sonrası Normalleşme Çabaları: 90’lı Yıllar

Soğuk Savaş’ın bitimiyle birlikte Sovyet tehdidi ortadan kalkmıştır. Bu durum daha önce bahsettiğimiz üzere Türkiye’yi dış politikada daha aktif ve özgür hale getirirken yeni tehditlere odaklanmayı da beraberinde getirmiştir.

³⁰²Besalel, *Yahudi Tarihi*, 327-328.

³⁰³Efegil, “İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri,” 54-59.

³⁰⁴Yusuf Koğ, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” *KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, no. 12 (2021): 212.

³⁰⁵Koğ, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” 212-213.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Türkiye'nin tehdit algısı çoğunlukla Ortadoğu'ya yönelik olmuştur. Zira asırlardır süregelen sıkıntılar kaynaklı algılanan İran tehdidi ile PKK terör örgütüne desteği bilinen Suriye'nin güvenlikleştirilmesi gerçeği ortaya çıkmıştır.³⁰⁶

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönem itibariyle İsrail'le ikili ilişkileri geliştirmeyi tercih etmesinde her ne kadar güvenlik konuları temel gerekçe gibi gösterilse de durum aslında tam olarak böyle değildir. Zira daha önce de bahsetmiş olduğumuz üzere Türkiye'nin seküler ve Müslüman kimliği olmak üzere iki farklı kimliği bulunmakta olup, dış politika üzerinde doğrudan etkiye sahiptirler. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönem itibariyle de seküler kimlik Türkiye'nin çıkarlarını ve dolayısıyla da dış politikasını belirleyen temel faktör haline gelmiş ve İsrail'le ikili ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzen değişime uğramıştır. ABD tarafından bu dönem “Yeni Dünya Düzeni” olarak tanımlanmıştır. Yeni dünya düzeni inşası beraberinde yeni ve ileri seviye müttefiklik ilişkileri istemektedir. Nitekim Türkiye, istekli tutumuyla Ortadoğu'da ABD'nin önemli müttefiklerinden biri haline gelmeyi amaçlamıştır. Zira SSCB'nin dağılışıyla ABD'nin Türkiye'ye yönelik tutumunun değişebileceği ve Türkiye'nin stratejik önemini kaybedebileceği yönünde görüşler bulunmaktadır. Aynı endişe İsrail için de geçerlidir. Nitekim bu olumsuz senaryonun gerçek olabilmesine karşın Türkiye ve İsrail, ABD liderliğindeki Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'nun önemli aktörleri haline gelmek istemişlerdir. Dolayısıyla Türkiye ve İsrail arasında tehditlerin ve çıkarların uyumu olduğu yönünde bir algı oluşmuştur.³⁰⁷

Aynı zamanda seküler bir kimlik doğrultusunda belirlenme çabası içinde bulunan Türkiye'nin Ortadoğu politikasının; Ortadoğu'daki barış ortamı, 28 Şubat süreci ve ABD'nin müttefikliğine duyulan ihtiyaç başta olmak üzere bazı iç ve dış dinamiklerden etkilendiğini belirtmek gerekmektedir.

³⁰⁶Ofra Bengio, “Altercating Interest and Orientations between Israel and Turkey: A View from Israel,” *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 45.

³⁰⁷Oran, *Türk Dış Politikası II*, 569.

3.2.1.1 Ortadoğu’da Barış Süreci

Seküler ve Müslüman kimliğe sahip olan Türkiye açısından Ortadoğu’daki mevcut durum daima önemli olmuştur. Zira seküler kimliğin dış politikayı belirlediği dönemlerde bile Müslüman kimliği tamamen yok sayılmamaktadır.

Soğuk Savaş döneminde Arap devletleri ve İsrail arasında sorunlar 4 kez savaşa dönüşmüştür. İlk etapta seküler bir kimliğe sahip olmanın etkisiyle tarafsız kalma çabası içinde olan Türkiye, 1956 Süveyş Krizi sonrası tarafsızlığını bozmuştur. Tel-Aviv’de bulunan diplomatik temsilcilik Maslahatgüzar seviyesine indirilmiş ve İsrail’le gelişmemiş de olsa sorunsuz olan ilişkiler bozulmaya başlamıştır.³⁰⁸

Ortadoğu’daki Soğuk Savaş dönemi ortamının olumsuz etkilediği Türkiye-İsrail ilişkileri, Turgut Özal döneminde yumuşama dönemine girmiştir. Zira Cumhurbaşkanı Özal, ABD’ye yaptığı bir ziyaret sırasında Yahudi lobisi ile de bir görüşme gerçekleştirmiş ve İsrail’e de diplomat göndermiştir. Dolayısıyla İsrail’le ilişkilerin daha iyi bir noktaya getirilmek istendiği ortadadır.³⁰⁹ Ancak 15 Kasım 1988 senesinde Cezayir’de düzenlenen bir FKÖ toplantısı akabinde bağımsızlığını ilan eden Filistin’in tanınması İsrail tarafında bir hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.³¹⁰

Yahudilerle Müslümanlar arası sorunların gelişmesine engel olduğu Türkiye-İsrail ilişkileri açısından Soğuk Savaş’ın sonlanması bir dönüm niteliğinde olmuştur. Ortadoğu’daki menfaatleri İsrail ile Filistin arasındaki sorunlardan etkilenen ABD, 1991 yılında düzenlenen Madrid Konferansıyla beraber bir barış süreci başlatmıştır.³¹¹

Ortadoğu’daki çatışmaların geçici süreliğine bile olsa sonlanması Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi açısından uygun bir ortam hazırlamıştır.

³⁰⁸ Ayça Eminoğlu, “Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı,” *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, no. 15 (2016): 92; Koğ, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” 214.

³⁰⁹ Koğ, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” 215.

³¹⁰ Fatma Sarıaslan, “İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti,” *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 6 (2019): 17.

³¹¹ Eminoğlu, “Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı,” 95; Koğ, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” 216.

3.2.1.2 ABD Faktörü

Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde ABD'nin de önemli bir etkisi bulunduğu ortadadır. Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu bir hale gelen dünyada küresel güç olarak kabul edilen ABD ile iyi ilişkilere sahip olmak Türkiye açısından önemlidir.³¹²

ABD ile iyi ilişkilere sahip olmak isteyen Türkiye, ABD ile yakınlığı bilinen İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesinin, Türkiye-ABD ilişkilerine olumlu yansıtacağına inanmıştır. Nitekim bu doğrultuda Ortadoğu'nun barış sürecine girmesinin de etkisiyle İsrail'le ikili ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği düşünülmüştür.

Diğer taraftan Yahudi lobisinin ABD'deki en güçlü lobi olması da bir diğer belirleyici unsurdur. Zira Yahudi lobisi Türkiye-ABD ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunabileceği gibi Ermeni ve Rum lobilerine karşı da kullanılabilir.³¹³

Aslında bu noktada bir çelişki olduğu düşünülebilir. Zira ABD tıpkı AB gibi Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarının tedariki konusunda bazı kısıtlamalar getirmekte ve Türkiye'nin silah tedarikini zorlaştırmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye'nin ABD'yle karşısına çıkarılan engellerden ötürü sorunlu bir ilişkisinin bulunması beklenirken Türkiye kendisine karşı bulunan tutuma rağmen ABD ile ikili ilişkilerini geliştirmek istemiştir. İsrail'le ikili ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye-ABD ilişkilerine olumlu yansıtacağı düşüncesiyle de İsrail'e yakınlaşmayı tercih etmiştir.³¹⁴

Türkiye'nin ABD ve İsrail karşısındaki bu tutumu bizlere seküler kimliğin dış politika üzerindeki etkisini göstermektedir. Zira Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla birlikte Türkiye'nin tehdit algısı değişmiştir. Bu yeni dönem itibarıyla Müslüman kimliğe sahip komşular Türkiye'nin seküler kimliği açısından tehdit olarak algılandığı için Ortadoğu özelindeki politikalarda ABD ve İsrail, Türkiye açısından önemli hale gelmektedir.

Başka bir ifadeyle Türk dış politikası bu dönem içerisinde seküler kimliğe göre inşa ediliyor olmasaydı, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında İsrail'den ziyade Arap devletleriyle daha iyi ilişkiler geliştirme gayreti içerisinde bulunması gerekirdi.

³¹² Eminoğlu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı," 94.

³¹³ Robert Fisk, "Jerusalem Draws in the Turks to Spy on Arab Foes," accessed May 15, 2022, <https://www.independent.co.uk/news/jerusalem-draws-in-the-turks-to-spy-on-arab-foes-1072911.html>

³¹⁴ Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği," *Uluslararası İlişkiler* 2, no. 7 (2005): 167-168.

Dolayısıyla silah tedariki vb. ihtiyaçları için başka müttefikler aramayı tercih ederdi. Ancak Türkiye'nin seküler kimliği İsrail'i Türkiye açısından önemli bir müttefik haline getirdiği gibi ABD'nin kotaları, Ermeni lobisi girişimleri gibi sorunların çözülmesi açısından iş birliğinin artırılması gerektiğine inanılmıştır.

3.2.1.3 28 Şubat Süreci ve Etkileri

90'lı yıllar itibariyle Türkiye, dış politikasını seküler kimliğinin belirlediği çıkarlar üzerinden inşa etmektedir.

Seküler bir kimlik inşası düşüncesi etrafında gelişen süreç, dini kimliklerin olumsuz etkilerinin bulunduğu yönündeki hakim görüşün de etkisiyle atılan dış politik adımları beraberinde getirmiştir. Nitekim İsrail'le geliştirilmeye gayret edilen ilişkilerde de ülke çıkarlarının tanımlanmasında seküler bir kimliği inşa etme ve benimseme düşüncesi etkili olmuştur. Milli Güvenlik Kurulu tarafından yayınlanan ve Devrim Kanunları olarak isimlendirilen 18 maddelik metin bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir.³¹⁵

Devrim Kanunlarının uygulamaya geçirilmesinin ardından İsrail'le bir dizi karşılıklı ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu süreç İsrail'in Kudüs'te yeni yerleşim yerleri açmasının etkisiyle barış sürecinin duraksama yaşamasına rağmen devam etmiştir. Dini kimlik bağlamında düşünüldüğünde İsrail'le yakınlaşma adına doğru bir zaman olarak görülmeyebilir. Ancak 28 Şubat sonrası inşa edilmek istenen seküler kimliğe göre Suriye, İran ve Irak gibi Müslüman kimliği benimseyen geniş kitlelere sahip ülkeler tehdit olarak algılanmıştır. Dolayısıyla dini kimliklerin hassasiyet noktaları görmezden gelinmektedir.³¹⁶

Türkiye-İsrail arasında gerçekleşen ziyaretlere Arap devletleri tepki göstermiştir. Arap devletlerinden gelen tepkiler üzerine dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem “*İsrail ile aramızda özel ilişkilere yönelik olarak Araplardan gelen eleştiriler uğruna İsrail ile ilişkilerimizi feda etmeye ve düzeyini düşürmeye niyetimiz yok*” şeklinde bir açıklama yapmıştır.³¹⁷ İsmail Cem'in yapmış olduğu açıklama Türkiye'nin İsrail'le iş birliği konusunda ne kadar kararlı olduğunu gözler önüne sermektedir.

³¹⁵ İşyar, *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*, 183-184.

³¹⁶ Sarıaslan, “Türk-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi,” 1072-1073.

³¹⁷ Koğ, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” 223.

Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın iktidara gelmeleri durumunda İsrail'le yapılacak tatbikatların iptal edileceğini açıklamıştı. Erbakan'ın İsrail konusundaki bu tutumu izleyeceği dış politika konusunda endişelere yol açmıştı. Nitekim 28 Şubat sürecinin yaşanmasında da bu durumun etkili olduğu düşünülmektedir.³¹⁸

Seküler kimliği benimseyen güvenlik ve dış politika bürokrasisinin çabası Müslüman kimliği benimseyen ülkeler tarafından da hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Zira bu hoşnutsuzluk Tahran'da gerçekleştirilen İslam Konferansı Örgütü zirvesine de yansımış ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Ankara'ya erken dönmek zorunda kalmıştır.³¹⁹

Dolayısıyla 28 Şubat dönemi Türkiye'de seküler ve dini kimliğin temsilcileri arasındaki bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu durum Türkiye'nin Filistin'e yönelik tutumuna olumsuz etkide bulunmuştur. Çıkar algısı bu kimlik üzerinden tanımlanmış ve uygulanmak istenmiştir. Dolayısıyla Müslüman ülkelerle ilişkiler gerginleşmişken, İsrail'le ilişkilerde yakınlaşma artmıştır.

3.2.1.4 Siyasi İlişkiler

Türkiye-İsrail ilişkilerinde normalleşme girişimleri her ne kadar 1991 Körfez Savaşı sonrasına işaret edilerek ele alınsa da normalleşme yönündeki ilk adımların Turgut Özal döneminde atıldığı bilinmektedir. Zira Türkiye, Tel-Aviv'de bulunan diplomatik temsilciliğini 1990 yılında (Körfez Savaşı sonuçlanmadan önce) tekrardan büyükelçilik seviyesine getirmiştir.³²⁰

Türkiye-İsrail yakınlaşmasında algılanan ortak tehditler etkili olduğu gibi, ilişkilerin daha da geliştirilmesine zemin hazırlayan birçok neden bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi; Türkiye'nin seküler kimliğinin Ortadoğu politikasını belirleyen başat unsur olmasıdır. Zira Türkiye'nin algıladığı tehditler ve ulaşmak istediği çıkarlar seküler kimliğine göre belirlenmektedir.

³¹⁸ Koğ, "Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)," 222; Ali Balcı and Tuncay Kardaş, "Türkiye'nin İsrail'le İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bir Güvenlikleştirme Analizi," *Ortadoğu Yıllığı*, no. 8 (2012): 424.

³¹⁹ "Demirel Tahran'da Sıkıntılı," *Hürriyet*, 9 December 1997, accessed July 22, 2022 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/demirel-tahranda-sikintili-39277678>

³²⁰ Yusuf Ziya Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," *Değişen Dünyada Türk Dış Politikası*, ed. Murat Ercan, (İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2011), 211-212.

Soğuk Savaş dönemi boyunca birçok defa savaşılmış olan Yahudilerle Araplar arasında bölgede istikrarı ve huzuru sağlama adına başlayan diyalog süreci ilişkilerin düzelmesi açısından önemlidir. Hem Araplar hem de Yahudiler bölgede kalıcı bir barış istemekte olup, kalıcı bir barışı sağlamaya yönelik girişimlere sıcak bakmışlardır. Nitekim Türkiye’de, Ortadoğu’da kurulmaya çalışılan barışçıl düzenin bir parçası olmak ve bölgedeki aktörlerle ilişkilerini geliştirmek istemiştir.³²¹

Türkiye’nin İsrail ile olan ilişkilerini geliştirmesinde Yahudi lobisinin gücünden faydalanma düşüncesi de etkili olmuştur. Zira Ermeni lobisinin Türkiye karşıtı çalışmaları düşünüldüğünde Türkiye’nin bir destekçi arayışına girmesi gayet normaldir. Nitekim Türkiye’de bu noktada Yahudi lobisinin desteğinden faydalanmak istemiş ve İsrail ile ilişkileri geliştirmeye yönelik girişimlere sıcak bakmıştır.³²²

1992 yılında, Kudüs’te bulunan ve 1980’de kapatılmış olan Türk başkonsoloslugu yeniden hizmete açılmıştır.³²³ Aynı yıl içerisinde İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Herzog Türkiye’ye, İspanya Yahudilerinin Osmanlı Devleti’ne göç etmesinin 500. senesi olması vesilesiyle bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret Türkiye’ye İsrail’den Cumhurbaşkanlığı düzeyince yapılan ilk ziyaret olması sebebiyle ayrıca önemlidir.³²⁴

Türkiye-İsrail ilişkileri siyasi anlamda 1994 senesi itibarıyla daha da ilerlemiştir. Zira İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizmann bölgesel konuları görüşmek üzere gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başbakanını İsrail’e davet etmiştir.³²⁵

İlişkileri geliştirme adına birçok gerekçenin bulunduğu böylesi bir ortamda Türkiye Başbakanı Tansu Çiller 1994 yılında İsrail’e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Başbakanlık düzeyinde gerçekleştirilen bu ziyaretle iki ülke arası ilişkiler özellikle askeri alanda geliştirilmek istenirken, Filistin ile ilişkiler de göz ardı edilmemiştir. Başbakan Çiller bu

³²¹Oran, *Türk Dış Politikası II*, 568.

³²²Muzaffer Ercan Yılmaz, “Turkey-Israel Relations in the Post Cold War Era,” *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi* 6, no. 10 (2008): 165.

³²³Oran, *Türk Dış Politikası II*, 568.

³²⁴Koç, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)” 218.

³²⁵Koç, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” 219-220.

ziyaretin Filistin’de oluşturacağı olası rahatsızlığı da göz önüne alarak Filistin tarafıyla da bir görüşme gerçekleştirmiştir.³²⁶

Seküler kimliğe göre dış politika yürütüldüğü bu dönem içerisinde İsrail’e Başbakanlık düzeyinde yapılan bir ziyaret sırasında Filistin tarafıyla da bir görüşme gerçekleştirilmesi oldukça değerlidir. Zira bu durum seküler kimliğin dış politikayı belirlediği bir dönemde bile Türkiye’nin Müslüman kimliğinin tamamen görmezden gelinmediğini ve dikkate alındığını göstermektedir.

İsrail ile ilişkileri geliştirme adına böylesi bir fırsatın ortaya çıkmasına rağmen Türkiye’nin bazı çekinceleri bulunmaktadır. Zira Filistin’e ve Lübnan’a yönelik İsrail saldırıları Türkiye’yi tedirgin etmiştir. Oluşan böylesi bir tedirginlik ise Türkiye’nin İsrail’e yönelik olumlu tutumunu etkilemektedir.³²⁷ Ancak yine de ilişkilerin gelişme eğiliminin devam ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri geliştirilmeye çalışırken bazı sıkıntılarla karşılaşıldığı gibi (İsrail’in Lübnan ve Filistin müdahaleleri vb.) Türkiye’ye yönelik gerek ülke içerisinde gerekse dışarıda tepkiler bulunmaktadır. Ülke içerisinde karşılaşılan tepkilerde iktidara gelene kadar Refah Partisi baş roldedir. İsrail’e yaklaşmanın İslam dünyasından uzaklaşmayı beraberinde getirebileceğini ileri süren Refah Partisi, 1997 sonrası iktidara geçtikten sonra ise İsrail ile olan yaklaşma politikasını sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu durum Refah Partisine yönelik muhalif kesimde eleştiriler oluşturabilmekteyken 28 Şubat sürecinin etkilerinin bulunduğu da göz ardı edilmemelidir.³²⁸

Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yönelik eleştiriler Refah Partisi ile sınırlı olmamıştır. Türkiye-İsrail yaklaşmasından rahatsızlık duyan Ortadoğu ülkeleri bu yaklaşmaya tepki göstermişlerdir. 1996 sonrası gerçekleştirilen bütün Arap Birliği zirvelerinde Türkiye-İsrail yaklaşmasından duyulan hoşnutsuzluk dile getirilmiştir.³²⁹

³²⁶Meliha Altunışık, “The Turkish-Israeli Rapprochement in the Post Cold War Era,” *Middle Eastern Studies* 36, no. 2 (2000): 177-178; Yılmaz, “Turkey-Israel Relations in the Post Cold War Era,” 165-166.

³²⁷Oran, *Türk Dış Politikası II*, 570.

³²⁸Oran, *Türk Dış Politikası II*, 574; Yılmaz, “Turkey-Israel Relations in the Post Cold War Era,” 66.

³²⁹Oran, *Türk Dış Politikası II*, 577-578; Borat, *Türkiye İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, 124.

1999 yılı yaz aylarına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İsrail ile ilişkileri daha da geliştirilmesi gerektiği kararlaştırmış ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır.³³⁰

Dolayısıyla Türkiye-İsrail ilişkileri Soğuk Savaş sonrası dönemde olumlu bir gidişat içerisinde. Ancak bazı sıkıntıların yaşandığını da söylemekte yarar vardır. Normalleşme girişimleri olarak da ifade edebileceğimiz gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, İsrail tarafının ilişkilere zarar veren adımları kontrolsüz bir şekilde gelmeye devam etmiştir.

Sözde Ermeni soykırımının 2000 yılı nisan ayı içerisinde İsrailli bir bakan tarafından dile getirilmesi Türkiye-İsrail ilişkilerine önemli bir darbe vurmuştur.³³¹ Zira Türkiye'nin İsrail ile gelişen ilişkilerinde Ermeni lobisine karşı destekçisi olmasını beklediği Yahudilerin böylesi bir tutum içerisinde bulunmaları düşündürücüdür.³³²

Türkiye-İsrail yakınlaşmasına yönelik böylesi eleştirilerin bulunduğu bir ortamda her iki tarafın da birbirini rahatsız eden bazı politik adımları atması ilişkilerdeki olumlu gidişatı durdurmuştur. Bu noktada İsrail, Türkiye-Suriye yakınlaşmasından rahatsızlık duyarken Türkiye ise Filistin'e yönelik gerçekleştirilen İsrail saldırılarından dolayı rahatsızlığını ifade etmiştir. 28 Eylül 2000'de Ariel Şaron tarafından Mescid-i Aksa'ya gerçekleştirilen ziyaret, bir anda barış ortamını sarsmış ve çatışmalar yaşanmıştır. Yaşanan çatışmalarda ise yaklaşık 800 kadar Filistinli İsrail askeri tarafından öldürülmüş ve bu durum Türkiye'yi rahatsız etmiştir.³³³

3.2.1.5 Askeri İlişkiler

Soğuk Savaş'ın son yılları itibariyle Türkiye PKK terör örgütü tarafından gerçekleştirilen saldırıların hedefi haline gelmiştir. Bu durum Türkiye'yi terörü güvenlikleştirme ve terörle mücadele etme adına arayışlara itmiştir. Terörle mücadele hususunda ise güçlü bir istihbarat sistemi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu noktada İsrail'in

³³⁰Oran, *Türk Dış Politikası II*, 574.

³³¹Oran, *Türk Dış Politikası II*, 574.

³³²Tasci, "Turkey-Israel Relations After the End of the Cold War," 5.

³³³Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 219-220.

istihbarat teknolojisinde gelişmiş bir devlet olması, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmesinin sebeplerinden bir diğeridir.³³⁴

Diğer taraftan ABD ve Avrupa Birliği (AB) tarafından koyulan ve Türkiye'ye silah satışını sınırlandıran kotalar, Türkiye açısından İsrail ile ilişkiler geliştirmeyi zorunlu hale getirmişti.³³⁵

Seküler bir kimlik ışığında belirlenen çıkarlarla İsrail'in Müslüman bir müttefik arayışının birleşmesine rağmen Türkiye-İsrail ilişkileri 90'lı yılların ortalarına kadar askeri ilişkiler bağlamında ilerleyememiştir. Öncelikle siyasi ilişkilerin belirli bir seviyeye getirilmesi adına çalışmalar yürüten iki ülke ancak 1994 itibariyle askeri konuları gündemine alabilmiştir.³³⁶ İsrail açısından bu süreç yeni bir ticaret kapısı olarak değerlendirilmektedir.³³⁷

Öncelikle karşılıklı askeri konuların görüşüldüğü ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1994 yılı itibariyle örgütlü suçlarla mücadele konusunda iş birliğini vadeden bir bildiri yayınlanmıştır.³³⁸

Karşılıklı hava sahalarının açıldığı bir iş birliği anlaşması 1995 yılı itibariyle imzalanmıştır. Bu gelişme Arap Birliği'ni rahatsız etmiş ve Arap Birliği tepki göstermiştir.³³⁹

Türkiye ile İsrail arasında yapılan iş birliği anlaşmaları yalnızca Arap Birliği'ni rahatsız etmemiştir. Refah Partisi de Müslüman kimliği açısından tehdit olarak gördüğü bu duruma tepki göstermiş ve derhal feshedilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Nitekim 1996 haziran seçimleri akabinde kurulan Refah Yol Hükümeti Soğuk Savaş sonrası dönem itibariyle gelişmekte olan Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir anda duraksamasına sebep olmuştur. Ancak daha önce de belirtildiği üzere Refah Yol Hükümetinin Ortadoğu politikasının seküler kimlik açısından bir tehdit olarak

³³⁴ Ayhan Kamel, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasi*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014), 223.

³³⁵ Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 214.

³³⁶ Koğ, "Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)," 225-226.

³³⁷ Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 214; Özcan, "Türkiye-İsrail Yakınlaşması: Nedenler, Parametreler ve Gelecek İçin Perspektifler," 10.

³³⁸ Koğ, "Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)," 226.

³³⁹ Tuğba Kalem, "Türkiye-İsrail İlişkileri," *AYAM*, (2021): 5.

değerlendirilmesi kaynaklı yaşanan 28 Şubat süreciyle birlikte İsrail’le ikili ilişkiler tekrar gelişme eğiliminde olmaya devam etmiştir.³⁴⁰

Askeri alanda başlatılan iş birliği, Savunma ve Sanayi İş Birliği Antlaşmasıyla gelişimini devam ettirmiştir. Ayrıca 1998 ve 1999 yılları itibariyle ABD’nin de dahil olduğu tatbikatlar düzenlenmiştir. Üç devletin bir arada düzenlediği tatbikatlardan biri olan ve “*Güvenilir Deniz Kızı*” olarak adlandırılan tatbikat, Arap devletlerinin tepkisini çekmiştir.³⁴¹

Dolayısıyla Türkiye-İsrail ilişkileri 90’lı yıllar itibariyle askeri alanda da gelişim göstermiştir. Seküler kimliğin belirleyici unsur olduğu bu süreç Türkiye açısından içeride ve dışarıda tepkilerin doğmasına sebep olmuştur. Ancak tüm tepkilere rağmen politikasından vazgeçmeyen Türkiye, içerdeki tepkilerin merkezinde bulunan Refah Yol Partisinin iktidara gelmesinin de etkisiyle 28 Şubat sürecini yaşamış ve İsrail’le ikili ilişkiler geliştirmeye devam etmiştir.

3.2.1.6 Ekonomik İlişkiler

Türkiye’nin İsrail’i 24 Mart 1949’da resmen tanımasıyla başlayan Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanmış olan krizlerden ekonomik ilişkiler, siyasi ve askeri ilişkilere göre daha az etkilenmiştir.³⁴²

Türkiye ve İsrail arasında ekonomik ilişkilerin gelişmesi 90’lı yıllar itibariyle turizm sektöründe başlamıştır. 1992 yılına gelindiğinde iki ülke turizm alanında iş birliğini artırma adına Turizm İş Birliği Antlaşması imzalamıştır.³⁴³

Türkiye ekonomik ilişkiler bağlamında yalnızca İsrail’le ikili ilişkileri geliştirmeyi amaç edinmemektedir. Ortadoğu’da bulunan birçok ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesi hedef olarak belirlenmiştir.

Ekonomik alanla ilişkilerin gelişmesinde 24-27 Ocak 1994 tarihinde İsrail Cumhurbaşkanı Haim Herzog tarafından gerçekleştirilen Türkiye ziyareti önemli

³⁴⁰ Koğ, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” 227-228.

³⁴¹ Deniz Tasci, “Turkey-Israel Relations After the End of the Cold War,” *ResearchGate*, (2019): 4; Eminoglu, “1990’lardan Günümüze Türkiye İsrail İlişkileri,” 95.

³⁴² Sarıaslan, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi,” 1070.

³⁴³ Koğ, “Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000),” 234.

olmuştur. Ziyaretin sonucunda iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması yapılması hususunda sürecin başlanması kararlaştırılmıştır.³⁴⁴

1996 yılına gelindiğinde Haim Herzog'un ziyaretiyle başlayan süreç tamamlanmış ve Türkiye ile İsrail arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.³⁴⁵ Serbest Ticaret Antlaşmasının imzalanmasının gecikmesinde Refah Yol Hükümetinin İsrail karşıtı takındığı tutum etkili olmuştur. Müslüman kimliğine göre dış politika belirleme gayreti içerisinde bulunan Necmettin Erbakan kısa süreliğine de olsa, siyasi ve askeri ilişkilerin yanı sıra ekonomik ilişkilerinde duraksamasına sebep olmuştur. Ancak 28 Şubat süreci sonrası durum değişmiş ve 1996'da imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması 1997 yılında yürürlüğe girebilmiştir.³⁴⁶

90'lı yıllar itibariyle Türkiye-İsrail ilişkileri siyasi ve askeri alanların yanı sıra ekonomi alanında da gelişim göstermiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerin birçok alanda gelişim göstermesinde Ortadoğu'da oluşan barış ortamı, ABD'yle iyi ilişkilere sahip olma konusunda İsrail'le yakınlaşmanın katkıda bulunacağı düşüncesi ve 28 Şubat süreci etkili olmuştur. Ancak temel etken oldukları söylenemez. Zira başat faktör, bu etkenlerin ortaya çıkmasında bile katkısı bulunan Türkiye'nin seküler kimliğidir. Seküler kimliğinin Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirlediği bir ortamda İsrail'le ikili ilişkileri geliştirmek gerekli görülmüş ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır.

Dolayısıyla 90'lı yıllar itibariyle seküler kimliğin inşa ettiği çıkarlar Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirlemiş ve kimliklerin dış politika üzerinde doğrudan etkisinin bulunabildiği göstermiştir.

3.2.2 Sorunlar ve Süreçler: 2000'li Yıllar

90'lı yıllarda kontrollü bir şekilde normalleştirilme gayreti içerisinde olunan Türkiye-İsrail ilişkileri 2000'li yıllar itibariyle durgunluk ve zaman zaman da gerginlik dönemlerine girmiştir.

³⁴⁴Borat, *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*, 129.

³⁴⁵Kamel, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasi*, 223.

³⁴⁶Sarıaslan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi," 1078; Koğ, "Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)," 237.

İlişkilerin durgunluk dönemine girmesinde birçok etken bulunduğu gibi öncelikli olarak İsrail’de yaşanan hükümet değişikliği etkili olmuştur. 2000 yılında gerçekleştirilen seçim sonrası Ariel Şaron liderliğindeki hükümet iktidara gelmiştir.³⁴⁷ Ariel Şaron hükümetinin Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemesinin temel gerekçesi Ortadoğu’daki barış sürecinin durdurulmasıdır. İsrail daha önce işgal ettiği Filistin topraklarına yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir. İsrail tarafından gerçekleştirilen bu saldırılara Türkiye tepki göstermiş ve saldırıları kınamıştır.³⁴⁸ Bu durum Türkiye’nin Filistin politikasının belli ölçüde partiler üstü bir niteliğe sahip olduğunu gösteriyordu.

Başbakan Bülent Ecevit, Ariel Şaron’un 8 Ağustos 2001 tarihinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında Filistin’e yönelik saldırıların devam etmesi durumunda sürecin Türkiye-İsrail ilişkilerine etkisinin olacağını kendisine iletmiştir.³⁴⁹

Ecevit iktidarı döneminde Türkiye’nin İsrail’le aşırı yakınlaşmasının ve İslam dünyasıyla uzaklaşmasının, ülke çıkarlarına uygun olmadığı değerlendirilmiş ve bu ilişkilerde yeniden bir denge politikası izlenmesi tercih edilmiştir. Bu süreçte 11 Eylül’ün etkisiyle Amerikan dış politikasına hakim olan terörle savaş bağlamında, İslami kimlik güvenlik sorunu haline gelmiş İsrail’de Ariel Şaron yönetimi tarafından Filistinlilere karşı aşırı şiddet politikalarına yönelmesine yol açmıştır.

Türkiye ilk etapta saldırıların sonlanması adına mekik diplomasisine başvurmuş ve her iki tarafla da belirli bir seviyeye getirilmiş olan ilişkilerini kullanmayı tercih etmiştir. Ancak Türkiye’nin Ortadoğu’da çatışmaları sonlandırmayı amaçlayan bu barışçıl girişimlerine İsrail olumlu yanıt vermemiş ve çatışmalar devam etmiştir. Çatışmaların durdurulmaması üzerine dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer İsrail’i sert bir üslupla eleştirmiş ve Türkiye-İsrail arasındaki kontrollü bir şekilde geliştirilme gayreti içerisinde bulunan ilişkileri sarsmıştır.³⁵⁰

³⁴⁷Özlem Tür, “Türkiye-İsrail İlişkileri Yakın İşbirliğinden Gerilime?,” *Ortadoğu Analiz* 1, no.4 (2009): 23.

³⁴⁸Gencer Özcan, “Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yansımalar ve Gerçekler,” *Ortadoğu Analiz* 2, no. 18 (2010): 40.

³⁴⁹Özlem Tür, “Turkey and Israel in the 2000s: From Cooperation to Conflict,” *Israel Studies* 17, no. 3 (2012): 52.

³⁵⁰Bölükbaşı, “Türkiye-İsrail İlişkileri,” 220.

Çatışmaların durdurulamaması, daha önce iki ülke arası ilişkileri etkileyeceğini söyleyen Bülent Ecevit'in de tepkisini çekmiştir. Öyle ki, Başbakan Ecevit İsrail'i eleştiren bir açıklamasında soykırım kavramını dahi kullanmaktan çekinmemiştir. İsrail'in soykırım kavramına gösterdiği tepkinin akabinde ise Başbakan Ecevit bu kavramı kullanmayı tercih ettiğinden dolayı hissettiği üzüntüyü iletmiş ve büyümesi muhtemel bir kriz sonlandırılmıştır.³⁵¹

Türkiye ve İsrail arasında gerginliklerin yaşanmaya başladığı böylesi bir ortamın oluşmasına rağmen ticari, askeri ve ekonomik alanda ilişkiler geliştirilmeye devam etmiştir. İsrail 20 yıl boyunca Türkiye'den 1 milyar metreküp su satın alacağını açıklamışken, Türkiye'de envanterinde mevcut olan 170 adet tankın İsrail tarafından modernize edileceğini açıklamıştır.³⁵²

Menfaatlerin ilişkileri bir dengede tutmayı gerektirdiği böylesi bir ortamda ilişkilerde bozulmaların başladığını da belirtmekte yarar vardır.

2002 senesinde Türkiye'de seçim olmuş ve günümüze değin iktidarını koruyan Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) seçimi kazanmıştır. Ak Parti yönetimi ilk etapta İsrail ile olan ikili ilişkilerin en azından bozulmaması adına eleştirel açıklamalardan kaçınmıştır.³⁵³ Zira enerji akışından dolayı İsrail ile ılımlı ilişkilerin Türkiye'ye ekonomik katkıda bulunabileceği düşünülüyordu.³⁵⁴

Ak Parti hükümeti özellikle ilişkilerin derinden sarsılmaya başladığı 2009 yılına kadar beklenenin aksine ideolojik yaklaşımlardan uzak durmuştur. Ulusal menfaatler eşliğinde Ortadoğu'yla olan ilişkileri bir dengede götürülme çabası içerisinde bulunan bu politika 2000'li yılların başlarında olduğu gibi inişli çıkışlı bir şekilde devam etmiştir. Dolayısıyla İsrail'le ilişkiler geliştirirken bir dengenin kurulduğunu ve iki ülke arası yaklaşmanın kontrollü olduğunu belirtmek gerekmektedir.³⁵⁵

Ak Parti hükümetinin İsrail'le olan ilişkilerde mutlak bir yakınlıktan ziyade denge kurmak istemesinin temel sebeplerinden biri bölgede artmakta olan aktif aktör sayısıdır.

³⁵¹Kamel, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasi*, 224.

³⁵²Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 221.

³⁵³Tufan Kutay Boran, "Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 44 (2020): 31.

³⁵⁴Yılmaz, "Turkey-Israel Relations in the Post Cold War Era," 168.

³⁵⁵Baskın Oran, *Türk Dış Politikası III*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 440.

Zira Soğuk Savaş'ın bitimiyle bölge büyük ölçüde ABD etkisi altındayken; süreç içerisinde İran, Türkiye, Fransa, Rusya, Çin gibi aktörler de bölgede söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bölgede söz sahibi olan aktör sayısındaki artış ise Türkiye'nin İsrail menfaatleri doğrultusunda hareket etme zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır.³⁵⁶

Türkiye'nin İsrail ile olan ikili ilişkilerde bağımlılığını azaltan gelişmelerden biri de Suriye ile 90'lı yıllarda tehdit oluşturan bazı sorunların çözülmeye başlanmasıdır. Komşularıyla iyi ilişkiler mottosuyla çıkılan yolda Suriye'de olduğu bilinen PKK terör örgütü liderinin yakalanması, Türkiye'nin Suriye kaynaklı algıladığı tehdidin ciddi manada ortadan kalkmasına sebep olmuştur.³⁵⁷

Suriye ile sorunların çözülmesinin yanı sıra İran ile de yakın ilişkiler kurmak isteyen Ak Parti hükümeti, güney komşularıyla bulunan sorunları ortadan kaldırmak ve güney sınırlarını olabildiğince güvenli hale getirmek istemektedir. Türkiye'nin İran ve Suriye ile sorunlu ilişkilerinde düzelme yaşanması ise İsrail tarafında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Türkiye, İsrail'in Suriye ve İran kaynaklı yaşadığı güvenlik kaygılarını giderme adına arabulucu olma gayreti içerisinde olsa da İsrail'in olumlu yaklaşmamasından ötürü arabuluculuk girişiminden sonuç alınamamıştır.³⁵⁸

Nitekim Ak Parti döneminde dış politikayı devletin seküler devlet kimliğiyle siyasi iktidarın İslami/dini kimliği arasındaki sentez belirlemiştir. Bu dönemde Türkiye bir taraftan Batı ile ilişkiler geliştirmeye çalışırken diğer yandan İslami dünya ile ilişkilerine ağırlık vermiştir.

Türkiye'nin Suriye ve İran'la ilişkileri düzeltme adına olumlu sonuçlar elde etmesi PKK'nın bu ülkelerden aldığı desteğin de ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin iki güney komşusundan aldığı desteği bir anda kaybeden PKK terör örgütü yeni destekçi arayışlarına girmiştir. Bu noktada Türkiye ile ilişkileri sarsılmaya başlayan ve aynı zamanda aşırı milliyetçi bir hükümetin iktidarı ele geçirdiği İsrail PKK'yı desteklemeye başlamıştır. Zira Türkiye ile İsrail arasında bulunan karşılıklı

³⁵⁶Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 224.

³⁵⁷Tür, "Turkey and Israel in the 2000s: From Cooperation to Conflict," 50.

³⁵⁸Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 224.

bağımlılığın alternatif müttefikler bulunmasının da etkisiyle önemini yitiriyor olması, İsrail'in de Türkiye karşıtı girişimler konusunda cesaretlenmesine sebep olmuştur.³⁵⁹

Türkiye'nin 2000'li yıllarda İsrail'e olan bağımlılığında azalma yaşanan bir diğer husus da silahların modernizasyonu ve tedariki konusudur.³⁶⁰ Zira 90'lı yıllarda Türkiye özellikle güney komşularından algıladığı tehdidin de etkisiyle modernizasyon konusunda İsrail'le sıkı ilişkilere ihtiyaç duyarken 2000'li yıllar itibariyle bu ihtiyacını giderecek Rusya ve Çin gibi alternatif müttefikler kazanmıştır. Dolayısıyla İsrail'e yönelik bağımlılık ortadan kalktığı gibi İsrail'in Filistin'e yönelik saldırılarına tepki göstermek daha kolay hale gelmiştir.³⁶¹ Bu noktada Türkiye-İsrail ilişkilerine kimliklerin yanı sıra jeopolitik gelişmelerin de etki ettiği görülmektedir.

Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde Türkiye-ABD ilişkilerinin etkisinin bulunduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla 90'lı yıllarda ilişkilerin geliştirilmesi konusunda ABD-Türkiye ilişkileri nasıl bir etkiye sahipse, 2000'li yıllarda yaşanan durgunlukta da aynı şekilde etkili olduğunu belirtmekte yarar var.

Zira 2000'li yıllarda ABD Başkanı Bush, Ortadoğu coğrafyasında tıpkı Irak'ta olduğu gibi güç kullanarak yönetim değiştirme çabası içerisinde olmuştur. ABD'nin güç kullanarak gerçekleştirdiği bu girişimler Türkiye'yi rahatsız etmesine rağmen İsrail tarafından da sahada desteklenmiştir. Dolayısıyla ABD'nin silahlı müdahale yoluyla hükümet değiştirme çabaları, Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilediği gibi Türkiye-İsrail ilişkilerini de sarsmıştır.³⁶²

Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte normalleşme sürecine giren Türkiye-İsrail ilişkileri, 2000'li yıllar da sarsılmaya başlamış ve adeta kriz-yumuşama-normalleşme döngüsü olarak da adlandırılabilir bir döneme girmiştir. Bu dönem yaklaşık 9 yıl kadar devam ederken 2009 sonrası ilişkilerin daha da gerildiği ortadadır. Zira “Davos Krizi, Alçak

³⁵⁹Armağan Kuloğlu, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Gelişmeler,” *Ortadoğu Analiz* 2, no. 17 (2010): 88.

³⁶⁰Tarık Oğuzlu, “Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri,” *Ortadoğu Analiz* 1, no. 4 (2009): 15; Özcan, “Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yansımalar ve Gerçekler,” 39.

³⁶¹Bölükbaşı, “Türkiye-İsrail İlişkileri,” 225.

³⁶²Oğuzlu, “Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri,” 19.

Koltuk Krizi ve Mavi Marmara” gibi olaylar Türkiye-İsrail ilişkilerini ciddi anlamda sarsmıştır.³⁶³

3.2.2.1 Davos Krizi

2008 senesi aralık ayı içerisinde İsrail, Gazze’ye yönelik Dökme Kurşun Operasyonu olarak da bilinen bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bu saldırı Türkiye-İsrail ilişkileri açısından adeta bir dönüm noktası olarak kabul edilmekteyken, normalleşme girişimlerinin de yerini krizlere bırakmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Zira Filistinlilerle dini kimlik bağlamında ortak bir paydada birleşebilen Türk milleti Gazze’ye yönelik gerçekleştirilen saldırılardan ciddi rahatsızlık duymuştur.³⁶⁴

Türk toplumunun Gazze’de yaşananlardan duyduğu rahatsızlık, siyasi liderlerin açıklamalarına da yansımıştır. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Gazze’deki yaşananlarla ilgili olarak “dünya barışına yönelik bir darbe” yorumunu yapmış ve BM’nin müdahalede bulunması adına Genel Sekreter Ban Ki-Moon’a çağrıda bulunmuştur.³⁶⁵

Gazze’de yaşananlara Türkiye’nin gösterdiği reaksiyon BM Genel Sekreterine yapılan çağrıdan ibaret değildir. İsviçre’nin Davos şehrinde 29 Ocak 2009 tarihinde düzenlenen Dünya Ekonomi Forumu’ndaki “Gazze: Ortadoğu’da Barış” başlıklı panel, iki ülke arası büyük bir krize sahne olmuştur.³⁶⁶ Ayrıca Barack Obama’nın başkanlık koltuğuna oturmaya hazırlandığı bir dönemde gerçekleşen bu olay Türkiye-İsrail ilişkileri açısından da bir dönüm noktasıdır diyebiliriz.³⁶⁷

Panelde Başbakan Erdoğan İsrail’i Gazze’de yaşananlardan ötürü sert bir üslupla eleştirmektedirken panelin moderatörlüğünü yapmakta olan Wall Street Journal yazarı

³⁶³Bölükbaşı, “Türkiye-İsrail İlişkileri,” 228-229.

³⁶⁴Gökhan Bacık, “Turkish-Israeli Relations After Davos: A View from Turkey,” *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 31-32; İlker Aytürk, “Between Crisis and Cooperation: The Future of Turkey-Israeli Relations,” *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 57; Oran, *Türk Dış Politikası III*, 442.

³⁶⁵Bölükbaşı, “Türkiye-İsrail İlişkileri,” 229.

³⁶⁶Emre Erdoğan, “Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun “Davos Krizi” ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri,” *Uluslararası İlişkiler* 10, no. 37 (2013): 43.

³⁶⁷Tayyar Arı, *Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu*, (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 223.

David Ignatius, sürenin dolduğunu ileri sürerek Başbakan Erdoğan'ın konuşmasını kesmiştir.³⁶⁸

Panelde Başbakan Erdoğan'a verilen konuşma süresi diğer konuşmacılara verilen süreden oldukça kısa olmuştur. Uygulanan bu eşitlikten uzak muamele Başbakan Erdoğan'ı oldukça sinirlendirmiş ve İsrail Cumhurbaşkanı Peres'e "siz adam öldürmeyi iyi bilirsiniz" şeklinde eleştirel bir çıkış yaparak salonu terk etmiştir.³⁶⁹

Başbakan Erdoğan'ın Davos'ta yaptığı bu sert çıkış hem Türk medyası hem de Türk halkı tarafından beğeni toplamıştır. Gazeteler övgü dolu manşetler atmaktayken İsviçre'den gece yarısı dönen Erdoğan'ı ciddi bir kalabalık karşılamıştır.³⁷⁰ Bu noktada Türk toplumunun en azından bir bölümünün Müslüman kimliği üzerinden İsrail karşıtı duygulara sahip olduğunu anlayabiliriz.

İsrail Cumhurbaşkanı Peres ise tüm bu yaşananlara rağmen Türkiye ile ilişkileri geliştirme arzusu içerisinde olmuştur. Zira Türkiye ile yakın ilişkiler İsrail'in ulusal çıkarları ve güvenliği açısından önemli görülmektedir. Dolayısıyla "gerilen ortamı daha da germeme" ilk etapta İsrail'in tercihi olmuştur.³⁷¹

Davos'ta yaşananlar Türkiye açısından Filistin davasının, Soğuk Savaş sonrası İsrail'le yaşanan normalleşme girişimlerinden daha önemli olduğunu göstermiştir. Zira basın ve halkın tepkisi aynı zamanda beklentilerine de işaret etmektedir. Dolayısıyla Türkiye-İsrail ilişkilerini Filistin'de yaşananları görmezden gelerek yürütmek pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Davos sonrası Başbakan Erdoğan'ın Arap dünyasında artan popülaritesi, 90'lı yıllarda İsrail'le geliştirilen ilişkilerden ötürü Arapların Türkiye'ye yönelik olumsuz görüşlerinin de ortadan kalkması açısından değerlidir.³⁷²

Davos olayı Türk dış politikası kadar iç politikası açısından da önemli kabul edilmektedir. Zira seçimlerden yaklaşık 2 ay önce yaşanan böylesi bir olayın hem basın hem de halk nezdinde büyük beğeni toplaması seçime etkisinin olabileceği yönünde

³⁶⁸Erdoğan, "Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun "Davos Krizi" ve Etkileri Hakkında Değerlendirmesi," 43-44.

³⁶⁹Kamel, *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasi*, 225.

³⁷⁰Erdoğan, "Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun "Davos Krizi" ve Etkileri Hakkında Değerlendirmesi," 44.

³⁷¹Aytürk, "Between Crisis and Cooperation: The Future of Turkey-Israeli Relations," 62.

³⁷²Ufuk Ulutaş, "Turkey-Israel: A Fluctuating Alliance," *SETA*, (2010): 6-7.

görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim yapılan anketler birkaç ay öncesine göre Başbakan Erdoğan'a duyulan güvenin arttığını göstermiştir. Dolayısıyla Davos her ne kadar dış politik bir kriz olarak karşımıza çıksa da iç politika da olumlu karşılık bulduğu ortadadır.³⁷³

İsrail'de 2009 senesi mart ayı içerisinde yapılan seçimlerin akabinde, ağırlıklı olarak aşırı sağcılarının bulunduğu ve Benyamin Netanyahu'nun Başbakanı olduğu bir hükümet kurulmuştur. İsrail'de yaşanan bu hükümet değişikliği, Davos krizi sonrası ilişkilerin daha fazla gerilmemesi Peres'in takındığı tutumun da son bulması anlamına gelmektedir.

Ayrıca Ekim 2009'da İsrail'in de katılması beklenen Anadolu Kartalı tatbikatı Türkiye tarafından iptal edilmiştir. İptal kararının gerekçesi olarak dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Gazze'de yaşananlara işaret etmesi Türkiye'nin Filistin konusundaki hassasiyetine işaret etmektedir.³⁷⁴

Türkiye ile İsrail arasında gerilen ilişkiler aynı zamanda Türk televizyon dizilerinin de gündeminde olmuştur. Kurtlar Vadisi dizisinde kanlı bir İsrail bayrağının gösterilmesi İsrail tarafının tepkisine sebep olmuş ve sahnenin kaldırılması talep edilmiştir. Ancak bu talebin olumlu veya olumsuz herhangi bir yanıt almadığını belirtmek gerekmektedir.³⁷⁵

Türkiye'nin Davos krizi sonrası takınmış olduğu tutum Filistin sorununun bir dava olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Dolayısıyla Türkiye-İsrail ilişkileri Filistin'de yaşananları görmezden gelerek analiz edilemez. Her ne kadar 90'lı yıllarda iki ülke arası ilişkiler belirli bir seviyeye getirilmiş olsa da ortak menfaatlere rağmen ilişkilerin kontrollü bir şekilde geliştirildiği ve özellikle Türk tarafının bazı kaygılarının bulunduğu ortadadır. Nitekim menfaat alanlarının azalış göstermesinin akabinde Türkiye, Filistin'i gündemine almış ve İsrail'le olan ilişkilerinde çatışmaların sonlanması gibi şartlar öne sürmüştür. Başka bir ifadeyle Davos krizi 90'lı yılların

³⁷³Erdoğan, "Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun "Davos Krizi" ve Etkileri Hakkında Değerlendirmesi," 45-46.

³⁷⁴Oran, *Türk Dış Politikası III*, 442-443.

³⁷⁵Oran, *Türk Dış Politikası III*, 443; Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 228-229.

aksine Türkiye'nin Ortadoğu politikasının Müslüman kimliğine göre belirlendiğini göstermektedir.

3.2.2.2 Alçak Koltuk Krizi

Davos krizi sonrası Türk dizilerinde İsrail karşıtı sahnelere yer verilmeye başlanması İsrail'de rahatsızlık oluşturmuştur. Özellikle “Kurtlar Vadisi” dizisinde Mossad ajanlarına yönelik çocuk katili iması rahatsızlığın krize dönüşmesi bakımından kritik eşik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira böylesi bir sahneye tepki gösteren İsrail tarafı Türkiye'nin Tel-Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u Bakanlığa davet etmiştir.³⁷⁶

Oğuz Çelikkol görüşme daveti üzerine gittiği İsrail dışişleri bakanlığından görüşme odasına alınmadan önce uzun bir süre koridorda bekletilmiştir.³⁷⁷ Daha sonra odaya alınan Çelikkol, İsrail Dışişleri Bakanı Yardımcısı Danny Ayalon'un oturduğundan çok daha alçak bir sandalyeye oturtulmuştur. Aynı zamanda Türkiye ve İsrail arası bir görüşme gerçekleştirilecek olmasına rağmen masada sadece İsrail bayrağı bulundurulmuştur.³⁷⁸

Görüşmenin gerçekleştirildiği odaya basın mensupları da davet edilmiştir. Danny Ayalon basın mensuplarına dönerek İbranice “Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğuna ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim” demiştir.³⁷⁹

Görüşme odasında bulunan basın mensupları fotoğraf çekme adına Ayalon ve Çelikkol'un tokalaşmasını talep etmişlerdir. Ancak Danny Ayalon bu teklife olumsuz yanıt vermiş ve alçak bir koltukta oturduğunu vurgulayarak Çelikkol'la tokalaşmamıştır.³⁸⁰

İsrail'in Türkiye'ye karşı takınmış olduğu bu uluslararası ilişkilerin diplomatik nezaket ve eşitlik ilkesinden uzak tutuma Türkiye'nin yanıtı gecikmemiştir. Başbakan Erdoğan

³⁷⁶Umut Uzer, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım,” *Ortadoğu Etütleri* 2, no. 2 (2016): 155-156.

³⁷⁷Uğur Gündüz and İdris Arıkan, “Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough'ın Söylem Analizinden Okunması,” *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E- Dergi)* 3, no .2 (2018): 164.

³⁷⁸Matthew Cohen and Charles Freilich, “Breakdown and Possible Restart: Turkish-Israeli Relations Under the AKP,” *Israel Journal of Foreign Affairs* 8, no. 1 (2014): 4.

³⁷⁹Ayça Eminoğlu, “Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı,” 98.

³⁸⁰Gündüz and Arıkan, “Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough'ın Söylem Analizi ile Okunması,” 164.

yapılan eyleme karşılığının verileceğini ifade ederken, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ise “ya özür dilersiniz ya da büyükelçimizi çekeriz” diyerek net bir tavır takınmıştır.³⁸¹

Türk medyası ve muhalefeti alçak koltuk krizinde tam anlamıyla hükümetinin yanında olmuştur. Muhalefete yakınlığı bilinen gazetelerde dahi İsrail ve Ayalon’a yönelik eleştiriler yapılmıştır. Dolayısıyla Türkiye sınırları içerisinde oluşan genel kanı siyasi görüşlerden bağımsız olarak İsrail tarafının uluslararası ilişkilere aykırı bir tutum sergilediği ve bunun kabul edilemez olduğudur.³⁸²

İsrail, Türkiye’den gelen sert tepkiler sonrası krizi daha da büyütmek adına geri adım atma yolunu tercih etmiştir. Krizin üzerinden henüz 24 saat bile geçmemişken Tel-Aviv’de bulunan Türk büyükelçiliğine yaşanan olay nedeniyle yaşadıkları pişmanlığı ifade eden bir özür mektubu göndermişlerdir.³⁸³

İsrail tarafının kısa süre zarfında özür dilemesi ilişkilerin daha da gerilmemesi adına değerli görülmekteyken, gerilimin bir anda sonlanması pek de mümkün olmamıştır. Zira olayın kasıtlı bir şekilde gerçekleştirildiği düşüncesinin de etkisiyle Türkiye, İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak’ın ziyaret talebine olumsuz yanıt vermiştir.³⁸⁴

Türk kamuoyundaki tek ses olma durumu İsrail tarafında sağlanamamıştır. Zira İsrail’deki muhalif kesime göre Ayalon’un başrolünde olduğu eylem gereksiz olarak değerlendirilmiştir. Ayalon’un yanı sıra Dışişleri Bakanı Lieberman’da böylesi bir krizin yaşanmasına müsaade ettiği için suçlu bulunmuş ve istifaya davet edilmiştir.³⁸⁵

İsrail’in ülke içerisinde dahi yeterli desteği alamamış olması özür mektubunun gönderilmesinde doğrudan etkili olmuştur. Gerçekleştikten kısa süre sonra geri adım atılan bir eylem İsrail’in ulusal menfaatleri uğruna beklenmedik adımlar atmaktan

³⁸¹Gündüz and Arıkan, “Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough’ın Söylem Analizi ile Okunması,” 165; Hüseyin Yeltin, “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefetine ve Kamuoyunun Yaklaşımı,” *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 4, no. 1 (2021): 18.

³⁸²Gündüz and Arıkan, “Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough’ın Söylem Analizi ile Okunması,” 164-165.

³⁸³Yeltin, “Türk-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefetine ve Kamuoyunun Yaklaşımı,” 18-19.

³⁸⁴Cohen and Freilich, “Breakdown and Possible Restart: Turkey-Israeli Relations Under the AKP,” 4.

³⁸⁵Gündüz and Arıkan, “Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough’ın Söylem Analizinden Okunması,” 166.

çekinmeyeceğini göstermiştir. Ayrıca kriz, özür mektubuyla daha da büyümeden sonlandırılrsa da iki ülke arası eleştirel açıklamalar yapılmaya devam edilmiştir.³⁸⁶

İsrail'in dış politikasında alçak koltuk krizinde olduğu gibi adımlar atabiliyor olması Ortadoğu'da yalnızlığının sürekliliğine zemin hazırlamaktadır. Zira uluslararası ilişkilerin eşitlik ilkesinden uzak bir şekilde atılan adımlar daima rahatsızlık doğuracaktır.³⁸⁷

3.2.2.3 Mavi Marmara

Türkiye İsrail ilişkilerinde açılmış en büyük yara Mavi Marmara saldırısıdır. İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Vakfı (IHH), İsrail tarafından abluka altına alınmış Gazze'ye yardım götürmek istemiştir. IHH'nın bu düşüncesi büyük bir krize gidecek sürecin başlangıcı olmuştur.³⁸⁸

Yola çıkan yardım ekibi 31 Mayıs 2010 tarihi gece saat 4:30 civarında İsrail askerinin silahlı ve şiddet içeren müdahalesi ile karşılaşmıştır.³⁸⁹ Uluslararası hukuka aykırı bir şekilde gerçekleşen bu müdahalenin akabinde 9 Türk vatandaşı hayatını kaybederken 50'den fazla kişi de yaralanmıştır.³⁹⁰

Toplam 6 gemiden oluşan yardım ekibinde bulunanların insanların tamamının Türk vatandaşı olmadığını belirtmek gerekmektedir. 32 farklı milletten insanın katıldığı ve yaklaşık 600 insanın oluşturduğu ekipte 342 Türk vatandaşı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu saldırılar yalnızca Türkiye veya Türk vatandaşlarını hedef almamakta olup, uluslararası bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹¹

İsrail'in gerçekleştirdiği bu saldırı iki ülke arası ilişkiler açısından bir milat niteliğindedir. Zira Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk kez Türk vatandaşları başka bir

³⁸⁶Eminoğlu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı," 98-99.

³⁸⁷Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım," 156.

³⁸⁸Fatma Sariaslan, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 74, no. 4 (2019): 1076.

³⁸⁹Douglas Guilfoyle, "The Mavi Marmara Incident and Blockade in Armed Conflict," *The British Yearbook of International Law* 81, no. 1 (2011): 172.

³⁹⁰Yeltin, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefedinin ve Kamuoyunun Yaklaşımı," 19.

³⁹¹Derya Aydın Okur, Meltem Sarıbeyoğlu and Hakkı Hakan Erkiner, "Mavi Marmara Olayının Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi," *Güncel Hukuk* 79, no. 7 (2010): 32.

devletin askeri tarafından öldürülmüştür.³⁹² Buradan da anlaşılacağı üzere Mavi Marmara olayı Türkiye ile İsrail arasında yaşanmış olan en büyük krizdir diyebiliriz.³⁹³

Mavi Marmara olayının gerçekleştiği sırada Başbakan Erdoğan Şili de diplomatik bir ziyaret gerçekleştirme amacıyla bulunmaktadır. Ancak olayın ciddiyetinden ötürü ziyaret ani bir şekilde sonlandırılmıştır. Başbakan Erdoğan olay ile ilgili ilk yorumu ise Türkiye'nin gereken yanıtları vereceği ve sessiz kalmayacağı üzerinedir.

Türk tarafının sert açıklamalarına karşılık olarak İsrail tarafı provokatif açıklamalarda bulunmuştur. Yardım ekiplerinin terörist ve aşırı İslamcı gruplar olduğu, gemide molotof kokteyllerinin yanı sıra kesici aletlerinin de bulunduğu iddialarıyla saldırıyı meşru ve zaruri göstermeyi amaç edinmişlerdir. Nitekim İsrail basını da bu noktada süreci tam anlamıyla desteklerken yalnızca Haaretz gazetesi eleştirilerde bulunmuş ve İsrail'in haksız olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁴

Türk basını ise devlet yetkilileriyle bazı fikir ayrılıklarına sahiptir. İsrail'in gerçekleştirdiği eylemin kabul edilemez ve insanlık suçu olduğu konusunda hemfikir bir görüntüye sahipken, Gazze'ye gönderilen yardım filosunun gitmemesi gerektiği görüşleri bulunmaktadır. Dolayısıyla böyle bir yardım girişiminde bulunmasından ötürü hükümeti hatalı bulan gazetelerin bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir.³⁹⁵

Türk basını tarafından eleştirilen bir diğer husus da filoda gitmesi beklenen milletvekillerinin belirli gerekçeler ileri sürerek yolculuğa katılmamalarıdır. Cumhuriyet gazetesinin gündeme getirdiği bu eleştirel yaklaşımda bir risk ortadaysa filonun yola hiç çıkmaması gerektiği düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Türk basını Gazze'ye yardım amaçlı yola çıkan filonun başına gelenlerden dolayı İsrail'i insanlık suçu işlemekle suçlasa da filonun yola çıkmasının hata olduğu yönünde eleştirel bir tutum içerisinde olduğu da ortadadır.³⁹⁶

³⁹²Eminoğlu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı," 99; Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 230-231.

³⁹³ Arı, *Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu*, 259.

³⁹⁴Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 233; Carol Migdalovitz, "Israel Blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident, and Its Aftermath," *Congressional Research of Service*, (2010): 3.

³⁹⁵Gündüz and Arıkan, "Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough'ın Söylem Analizi ile Okunması," 169.

³⁹⁶Gündüz and Arıkan, "Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough'ın Söylem Analizi ile Okunması," 170.

Türk medyasının bir bölümünün öne sürdüğü eleştiriler aslında ana muhalefet partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu tarafından dile getirilmiştir. Kılıçdaroğlu, Mavi Marmara ile ilgili yaptığı ilk değerlendirme de doğrudan hükümeti suçlu bulmuş ve CHP iktidarında böyle bir olayın yaşanmasına müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir.³⁹⁷

Mavi Marmara olayı uluslararası düzeyde de yankı uyandırmış ve gündemi meşgul etmiştir. Zira Hollandalı Tarihçi Eric Jan Zürcher Mavi Marmara'yı gündemine alan yabancı akademisyenlerden sadece biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zürcher'e göre Mavi Marmara Başbakan Erdoğan'ın planları dışında gerçekleşmiş bir yardım yolculuğu olup, radikal İslamcı gruplar tarafından organize edilmiştir. Zürcher'in yaklaşımı İsrail'in olay sonrası öne sürdüğü bahanelerle benzer doğrultuda olup, Batı'nın Mavi Marmara'yı nasıl değerlendirdiği konusunda fikir sahibi olmamız açısından önemlidir.³⁹⁸

Mavi Marmara konusunda yapılan birçok değerlendirme ve açıklama bulunmaktayken belki de en sert olanı dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'ndan gelmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin artık eskisi gibi olmasının mümkün olmayacağını belirten Davutoğlu, "Bizim 11 Eylül'ümüz" açıklamasıyla da Mavi Marmara'yı 11 Eylül saldırısına benzetmiştir.³⁹⁹

Türkiye'nin Mavi Marmara sonrası takındığı tutum sert açıklamalarla sınırlı kalmamış olup, yaptırımlarla devam etmiştir. Türkiye'nin İsrail'e yönelik ilk yaptırımı hava sahasını İsrail jetlerine kapatmak olmuştur. Aynı zamanda İsrail'le imzalanan bütün askeri nitelikteki anlaşmalar askıya alınırken, 2001'den itibaren Türkiye-İsrail-ABD arasında düzenli bir şekilde yapılan "Güvenilir Deniz Kızı" isimli tatbikattan Türkiye çekilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁷Bulut Gürpınar, "Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, no. 53 (2017): 247.

³⁹⁸Yeltin, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefetine ve Kamuoyunun Yaklaşımı," 20.

³⁹⁹Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 231.

⁴⁰⁰Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 233.

Mavi Marmara sonrası Türkiye'nin ilişkilerin daha da gerilmemesi adına zaruri gördüğü bazı istekleri bulunmaktaydı. Bunlardan ilki İsrail'in yaşanan bu olaydan ötürü Türkiye'den özür dilemesiydi.⁴⁰¹

Resmi kanallar üzerinden dilenmesi beklenen özrün yanı sıra hayatını kaybeden insanların ailelerine tazminat ve Gazze'de uygulanmakta olan ablukanın sona erdirilmesi de Türkiye'nin öncelikli talepleri arasında yer almıştır.⁴⁰²

Türkiye aynı zamanda saldırının araştırılması adına bir komisyon kurulmasını istemiştir. Bu komisyonun sahip olacağı yetkilerin de İsrail tarafından kabul edilmesi Türkiye'nin bir diğer talebiydi. Ancak İsrail'in bu taleplere ilk etapta sıcak bakmadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Türkiye'de taleplerini belirttikten sonra İsrail Büyükelçisini sınır dışı ederek taleplerin gerçekleşmesi konusunda ne denli kararlı olduğunu göstermiştir.⁴⁰³

İsrail tarafına göre Türkiye-İsrail ilişkilerinin tekrardan eski haline gelmesi her iki tarafın da yararına. Zira İsrail açısından hem kaybedilen prestiji yeniden kazanma hem de Türkiye'ye enerji ihracı açısından normalleşme gerekli görülmektedir. İsrail tarafının normalleşme zorunluluğu kapsamında yaptığı bu değerlendirmede bölgedeki güvenliğin sağlanması açısından da gelişmiş Türkiye-İsrail ilişkilerine vurgu yapılmıştır.⁴⁰⁴

Türkiye ile İsrail arasında ortak çıkarlar etrafında birleşerek iyi ilişkiler geliştirmenin mümkün olabileceği bir dönemde yaşanan krizler sonucu sarsılan ilişkiler ABD Başkanı Barack Obama'nın da gündeminde yer almıştır. Ortadoğu'daki menfaatleri adına iki müttefikinin arasında bulunan sorunlardan rahatsızlık duyan Obama sorunların çözülebilmesi adına iki ülke arası görüşmelerin gerçekleştirilmesi gerektiğini Başbakan Erdoğan'a Toronto'daki G20 zirvesinde iletmiştir.⁴⁰⁵

⁴⁰¹Eldar Hasanov, "Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri," *Ormer Perspektif Serileri*, no. 6 (2014): 1.

⁴⁰²Gürpınar, "Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi," 244-245.

⁴⁰³Yeltin, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri:Türk Muhalefedinin ve Kamuoyunun Yaklaşımı," 20-21.

⁴⁰⁴Hasanov, "Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri," 2-3.

⁴⁰⁵Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 233-234.

ABD'nin Türkiye-İsrail ilişkilerini normalleştirme adına atmış olduğu adım sonuç vermiş ve İsrail Sanayi, Ticaret ve Çalışma Bakanı Ben-Elizer ile Ahmet Davutoğlu Brüksel'de bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bu noktada İsrail Dışişleri Bakanı Liberman'ın yerine Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir tutum içerisinde olduğu bilinen Ben-Elizer'in görüşme adına gönderilmiş olması bizlere İsrail normalleşme konusunda istekli olduğunu göstermektedir. Zira Liberman Mavi Marmara'dan yaklaşık 1 sene önce yaşanmış Alçak Koltuk Krizinde yardımcısıyla beraber aktif olan aktörlerden biriydi. Dolayısıyla Türk tarafı açısından sempatik bir kişiliği olduğu söylenemez. Ancak Ben-Elizer açısından durum farklıdır.⁴⁰⁶

Türkiye'nin İsrail'le normalleşme adına öne sürdüğü koşullardan birisi olan uluslararası bir komisyonun soruşturma başlatması, ısrarla üzerinde durulan hususlardan biridir. Nitekim BM nezdinde yapılan girişimler istenilen sonucu vermiş ve Genel Sekreter Ban Ki-Moon'un kararıyla uluslararası bir komisyon kurulmuştur. Bu noktada ABD soruşturmayı BM yerine İsrail'in yapmasını istemekten Türkiye'nin bu teklife sıcak bakmaması ve BM ısrarı, komisyonun BM tarafından oluşturulmasında etkili olmuştur.⁴⁰⁷

Olayın akabinde Türkiye'nin normalleşme şartlarını yerine getirmeye sıcak bakmayan İsrail ise, Türkiye'nin ısrarlı tutumu karşısında geri adım atmış ve BM tarafından bir soruşturma başlatılmasını kabul etmiştir. İsrail'in atmış olduğu bu geri adım ise Türkiye'nin taleplerinin karşılanmaya başlanması anlamına gelmekteydi.⁴⁰⁸

BM tarafından gerçekleştirilen soruşturmanın sonucunda ismini komisyona başkanlık yapan eski Yeni Zelanda Başbakanı Goeffrey Palmer'den alan Palmer Raporu hazırlanmıştır.⁴⁰⁹

Hazırlanan rapor henüz resmi olarak yayınlanmadan önce New York Times gazetesi tarafından basına sızdırılmıştır. Bu ciddiyetten uzak ve güven sarsıcı hadisenin akabinde

⁴⁰⁶Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 234.

⁴⁰⁷Yeltin, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefatinin ve Kamuoyunun Yaklaşımı," 22; Gündüz and Arıkan, "Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough'ın Söylem Analizi ile Okunması " 170.

⁴⁰⁸Bölükbaşı, "Türkiye-İsrail İlişkileri," 235.

⁴⁰⁹Yusuf Aksar, "Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk," *Uluslararası İlişkiler* 9, no. 33 (2012): 24.

Türkiye sert tepki göstermiştir.⁴¹⁰ Nitekim Mavi Marmara olayının Cumhuriyet tarihinde benzeri rastlamanın pek mümkün olmadığı düşünüldüğünde Türkiye'nin tepkisi oldukça normaldir.

Palmer Raporu hazırlandıktan sonra oylama için BM Genel Kuruluna sunulmuştur. İsrail ve ABD'nin olumsuz, AB ülkelerinin ise çekimser oy kullanmasına rağmen rapor resmen kabul edilmiştir.⁴¹¹

Palmer Raporu İsrail'in orantısız güç kullandığını ve bu durumun kabul edilemez olduğunu açıkça ifade etmektedir. Ancak raporda Gazze'de uygulanmakta olan ablukayla ilgili olarak hukuksuz bir durumun olmadığı ve uygulamanın uluslararası hukuka uygun olduğu belirtilmektedir.⁴¹²

Aynı zamanda krizin sonlanması adına İsrail pişmanlığını Türk tarafına bildirmesi ve hayatını kaybedenler için tazminat ödemesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Ayrıca İsrail kabul edilemeyecek düzeyde bir güç kullanmış olmasına rağmen savunma hakkının bulunduğu vurgusu dikkat çekicidir.⁴¹³ Zira Raporda çıkan sonuç Türk tarafının tezlerini neredeyse görmezden gelmiş ve adeta İsrail tarafından hazırlanmış görüntüsü vermektedir.⁴¹⁴

Raporun İsrail savlarına yakın görüntüsü Türkiye'de rahatsızlık oluşturmuş ve tanınmamasına sebep olmuştur. Ayrıca Türkiye bu hoşnutsuzluğun da etkisiyle İsrail'e yönelik 5 maddeden oluşan bir yaptırım paketi hazırlamıştır.

Türkiye'nin İsrail'e yönelik yaptırımlarından ilki ilişkileri ikinci katip seviyesine indirmek olmuştur. Ayrıca Doğu Akdeniz deniz seferleri güvenliği adına gerekli adımların atılacağı açıklanmıştır. İsrail'le daha önce yapılmış olan bütün askeri antlaşmalar askıya alınırken, Gazze'de devam etmekte olan ablukanın tanınmadığı belirtilmiştir. Aynı zamanda ablukanın Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından

⁴¹⁰Sarıaslan, "Türk-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi," 1076.

⁴¹¹Gürpınar, "Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi," 245.

⁴¹²Aksar, "Birleşmiş Milletler (Palmer) Mavi Marmara Raporu ve Uluslararası Hukuk," 30.

⁴¹³Cohen and Freilich, "Breakdown and Possible Restart: Turkish-Israeli Relations Under the AKP," 9.

⁴¹⁴Gürpınar, "Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi," 245.

değerlendirilmesi adına gerekli adımların atılması kararlaştırılmışken, hayatını kaybeden sivillerin de haklarının aranmaya devam edileceği ifade edilmiştir.⁴¹⁵

Bu noktada UAD yoluyla sorunu çözmek çok da mümkün gözükmemekteydi. Zira UAD nezdinde bir sorunun çözülebilmesi açısından her iki tarafında UAD'ye başvurması veyahut da tek taraflı başvuru gerekmektedir. Ancak tek taraflı başvuruda başvurmayan tarafın (yani İsrail'in) itiraz hakkı bulunmaktadır. İtiraz sonrası ise UAD'nin yetkisizlik kararı almasıyla sürecin sonlanması muhtemeldir. Dolayısıyla her iki tarafın da UAD yoluyla bir çözüm arayışı içerisinde olmadığı durumlarda UAD yoluyla çözüm mümkün gözükmemektedir.⁴¹⁶

İsrail tarafı açıklanan yaptırım paketinin akabinde özür dilemeyeceklerini ve Türkiye'nin uluslararası deniz hukukuna uygun hareket etmesi gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Dolayısıyla İsrail Türkiye'nin taleplerini karşılamaya sıcak bakmadığı ortadadır.⁴¹⁷

ABD Başkanı Obama Türkiye-İsrail ilişkilerinin geldiği noktadan rahatsız olmuştu. Nitekim ilişkilerin eski haline gelebilmesi adına İsrail tarafıyla bir görüşme gerçekleştirmiş ve 22 Mart 2013'de İsrail özür dilemiştir. İsrail'in özür dilemesinde BM'nin Palmer Raporu'ndan ziyade İsrail tarafından Mavi Marmara'yı araştırmak için kurulan komisyonun Turkel Raporu etkili olmuş ve İsrail orantısız güç kullanımını kabul etmiştir. Ayrıca hayatını kaybedenler için ödenmesi beklenen tazminat konusu da 2016 senesi Haziran ayı içerisinde çözülmüştür.⁴¹⁸

Mavi Marmara hadisesinin 2010 yılında gerçekleşmesine rağmen özür konusunun 2013 yılına kadar çözülememesinin bazı gerekçeleri bulunmaktadır. Zira İsrail Türkiye'nin her geçen gün Ortadoğu'daki aktörlerle gelişen ilişkilerinden kaynaklı endişeliydi. Ayrıca Türkiye'nin İsrail'le iyi ilişkiler geliştirme konusunda gerçekten istekli olduğundan şüphelidir. Dolayısıyla böyle bir algının bulunduğu ortamda özür

⁴¹⁵Eminoğlu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı," 99-100.

⁴¹⁶ Kamuran Reçber, "İsrail'in Yardım Gemilerine Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi," *Ortadoğu Analiz* 2, no. 19-20 (2010): 23-24.

⁴¹⁷Eminoğlu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı," 100.

⁴¹⁸Yeltin, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefatinin ve Kamuoyunun Yaklaşımı," 24; Ahmet Hamdi Topal, "İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı," *Public and Private and International Law Bulletin* 32, no. 1 (2013): 148.

dilemek İsrail tarafından gerekli görülmemiş ve yalnızca pişmanlık dile getirilmiştir.⁴¹⁹ Sonuç olarak Mavi Marmara olayı bizlere Türkiye-İsrail ilişkilerinin kimliklerden bağımsız düşünölemeyeceğini göstermektedir. Zira Müslüman kimliğinin Türkiye'nin Ortadoğu politikasına doğrudan etki ettiğı bu dönemde Gazze'ye uygulanan ablukaya kayıtsız kalmak mümkün gözökmemektedir. Nitekim İsrail'in yardım filosuna müdahalesiyle de kriz büyürken, kimliksel sorunların tıpkı Soğuk Savaş dönemindeki gibi, ikili ilişkiler üzerindeki etkisi artmıştır.

3.2.2.4 Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti ve Güvenlik

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'e olan ilgisi birçok farklı etken üzerinden açıklanabilmektedir. Zira tarihsel süreçte yaşanmışlar bu bölgeyi Türkiye açısından değerli kılmaktadır. Ayrıca bölgede olduğu bilinen enerji rezervi Türkiye'yi ekonomik menfaatleri bakımından Doğu Akdeniz'e yöneltirken, Kıbrıs Sorunu ve Ortadoğu'daki çatışmalarda güvenlik kaygılarını beraberinde getirmekte ve güvenliğı sağlama adına Türkiye için Doğu Akdeniz'i vazgeçilmez kılmaktadır.⁴²⁰

Tüm bu unsurların Türkiye-İsrail ilişkilerine etkilerine değinmeden önce, Doğu Akdeniz'in sınırlarını ve önemini incelemek Türkiye-İsrail ilişkileri üzerindeki etkilerini analiz edebilmek açısından önemlidir.

Akdeniz Latince "Mediterraneus" kelimesinden türetilmiş olup "Dünyanın merkezi yeri / ölkelerin ortasındaki yer" anlamına gelmektedir.⁴²¹

Doğu Akdeniz ise, Portekiz'den Lübnan'a 3800 kilometre uzunluğundaki Akdeniz'in doğusunda kalan kısımlarını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.⁴²² Yapılan farklı

⁴¹⁹Cohen and Freilich, "Breakdown and Possible Restart: Turkish-Israeli Relations Under the AKP;" 8-9.

⁴²⁰Kemal İnat and Burhanettin Duran, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri," *Doğu Akdeniz'de Ekonomi-Politik Stratejiler ve Türkiye*, ed. Kemal İnat-Muhittin Ataman and Burhanettin Duran, (İstanbul: SETA Kitapları, 2020), 9-11.

⁴²¹İlkay Türkeş, "Doğu Akdeniz'de Uyuşmazlık Teşkil Eden Deniz Alanlarında Gerçekleştirilen Hidrokarbon ve Doğalgaz Çalışmalarının Kıbrıs Sorununa Yansıması ile Soruna Getirdiğı Yeni Dinamikler," *EURO Politika*, no. 11 (2020): 87.

⁴²²Kerstin Sundseth, "Natura 2000 in the Mediterranean Region, 2009," accessed May 9, 2022, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/da3dddb4-a757-459b-8f33-477ff7c8cd3d/>

analizlerde, farklı sayıda ve isimde (Doğu-Batı-Orta) bölgeye ayrılıyor olmasına rağmen doğuda kalan kısmının Doğu Akdeniz olarak adlandırılması ortak noktadır.⁴²³

Tarihsel süreçte Süveyş ve Cebelitarık Boğazlarının varlığından ötürü ticaret yollarının merkezinde bulunan ve büyük güçlerin ilgisini çeken Akdeniz, Birinci Dünya Savaşı akabinde sahip olduğu enerji kaynaklarından ötürü değer görmeye başlamıştır. Dolayısıyla Akdeniz'in deniz ticareti kaynaklı gördüğü ilgi zaman içerisinde barındırdığı enerji rezervinden ötürü varlığını devam ettirmiştir.⁴²⁴

Enerji kaynaklarının varlığı bölgeyi çıkar çatışmalarının merkezi haline getirirken, farklı coğrafyalardan aktörlerin de bölgede söz sahibi olma çabaları ortaya çıkmaktadır. Nitekim günümüz koşullarında Doğu Akdeniz'deki tek etken güç ABD değildir. Zira enerji kaynaklarının cazibesi başta AB, Rusya ve Çin olmak üzere birçok aktörü bölgeye çekmektedir.⁴²⁵

Bölgedeki enerji rekabeti dışardan dahil olan güçlü aktörlerle sınırlı değildir. Doğu Akdeniz'e kıyısı olan her aktör bu enerji rezervlerinden pay elde etmek istemektedir. Kıyıdaş ülkelerin girmiş olduğu rekabet ise kimin hangi bölgede araştırma yapacağı konusunda farklı tezleri ortaya çıkarmaktadır. Böylesi bir durum ise krizleri kaçınılmaz hale getirmektedir.

Doğu Akdeniz'e oldukça geniş bir kıyısının bulunmasından ötürü bölgedeki rekabetin önemli aktörlerinden biri de Türkiye'dir. Zira bölgedeki enerji rezervinin ciddi bir bölümünü erişim açısından merkezi diyebileceğimiz bir konumda bulunan Kıbrıs Adasının garantörlerindendir.⁴²⁶

Kıbrıs Adasının Doğu Akdeniz açısından önemine değinmeden önce üzerinde durulması gereken bir diğer husus da enerji taşımacılığıdır. Petrol ve doğalgaz rezervleri olduğu bilinen Doğu Akdeniz aynı zamanda bir diğer enerji kaynaklarına sahip olan Ortadoğu bölgesine oldukça yakındır. Dolayısıyla Ortadoğu bölgesindeki enerjinin tüketici konumundaki Avrupa'ya taşınabilmesi açısından bir güzergah konumunda olması Doğu

⁴²³Hakan Arıdemir and Çağatay Allı, "Doğu Akdeniz Bölgesinde Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları Analizi," *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi* 4, no. 10 (2019): 192.

⁴²⁴Umut Gedikli and Önder Çalağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi," *Sosyal Bilimler Metinleri* 2017, no. 1 (2017): 122-125.

⁴²⁵Gedikli and Çalağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi," 125.

⁴²⁶Gedikli and Çalağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi," 126-134.

Akdeniz'i değerli kılan hususlardan bir diğeridir.⁴²⁷ Nitekim Dünya  zerindeki denizlerin yalnızca %1'lik bir kısmını oluşturmasına rağmen deniz trafiğinin %30 ila 35'inin Akdeniz'e bulunuyor olması tesadüfi değildir.⁴²⁸

Gerek sahip olduğu enerji rezervi gerekse Ortadoğu'daki enerjinin güvenli şekilde taşınması bakımından önemli bir bölge olan Doğu Akdeniz'de, Kıbrıs adası, sahip olduğu jeostratejik konum nedeniyle hayati öneme sahiptir. Ayrıca enerji rekabetinin yanı sıra Ortadoğu coğrafyasında yaşanan g   mücadelesinin kaderine doğrudan etki edebilecek bir konumdadır. Dolayısıyla Akdeniz'in doğusunda başat bir konuma sahip olmak isteyen her aktör Kıbrıs'ı kontrolü altında bulundurmak istemektedir. Nitekim bu durum da bir g   mücadelesini beraberinde getirmektedir.⁴²⁹

Kıbrıs Adası etrafında olduğu düşünülen enerji rezerviyle ilgili olarak ABD'de yapılan bir araştırma sonucunda adanın İsrail'e bakan kısımlarında yaklaşık 3,5 trilyon metreküp doğalgaz ve 1,7 milyar varil petrol olduğu düşünülmektedir.⁴³⁰

Adanın etrafında olduğu bilinen enerji rezervi Doğu Akdeniz'de yaşanan krizlerin başlıca sebebidir. Zira bölge anlaşmalarla parsellere ayrılmış ve aktörlerin hangi parselde arama yapma hakkının bulunduğu konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu durum krizleri kaçınılmaz hale getirmiştir. Nitekim Türkiye ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve İsrail'in Doğu Akdeniz'de yaşadığı fikir ayrılığının temelini de bu nokta oluşturmaktadır.

GKRY, doğalgaz arama çalışmaları yapılmasına müsaade ettiği 13 parselden 1, 4, 6 ve 7 numaraları parsellerin Türkiye'nin hak iddia ettiği alanda bulunuyor olması iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir.⁴³¹

GKRY'nin Türkiye ve İsrail'i karşı karşıya getiren tutumunun arkasındaki gerekçesi Türkiye ve KKTC'nin görmezden gelinerek Doğu Akdeniz'e kıyısı olan devletlerle yapılan Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmasıdır.

⁴²⁷Merve Aksoy, "Mevcut Enerji Açısından Doğu Akdeniz Bölgesi," *Sosyal Araştırma Merkezi ( NSAMER)*, no. 23 (2016): 1.

⁴²⁸Cihat Yaycı, "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye," *Bilge Strateji* 4, no. 6 (2012): 7.

⁴²⁹Gedikli and  alağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in  nemi," 128-129.

⁴³⁰Gedikli and  alağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in  nemi," 130.

⁴³¹Umut Kedikli and Taşkın Deniz, "Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanlarının Uyuşmazlığı," *Alternatif Politika* 7, no. 3 (2015): 409.

İki kıyıdaş ülke Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) dahil edilmediği MEB anlaşması tartışmalıdır. Zira BM Deniz Hukuku Sözleşmesine göre bir MEB anlaşması tüm kıyıdaş ülkeleri kapsamalıdır. Nitekim Türkiye de bu anlaşmayı tanımadığını belirterek BM nezdinde nota vermiştir.⁴³²

GKRY tarafından uluslararası hukuku hiçe sayarak yapılan anlaşma Türkiye ve KKTC'yi harekete geçirmiştir. 21 Eylül 2011'de ABD'nin New York eyaletinde Başbakan Erdoğan ve KKTC Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu arasında gerçekleştirilen görüşme sonrası bir "Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması" imzalamıştır.⁴³³

KKTC ve Türkiye arasında yapılan bu anlaşma GKRY ve İsrail tarafında hoşnutsuzluk oluşturmuştur. Rum yönetimi katıldığı birçok platformda bu durumun uluslararası hukuk ihlali olduğu yönünde iddialarda bulunmuş ve Türkiye'nin geri adım atmasını beklemiştir. Ancak beklentisinin gerçeklikten uzak olduğu ve karşılanmadığını belirtmekte fayda vardır.⁴³⁴

Doğu Akdeniz'de bir uzlaşma zemininin oluşamamasında geçmişten gelen krizlerin etkisi bulunmaktadır. Zira Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini düzeltmesine Mavi Marmara Olayı engel olurken Kıbrıs sorunu da GKRY ve Yunanistan'la birlikte hareket etmeye müsaade etmemektedir. Aynı şekilde İsrail'in Gazze'ye yönelik askeri müdahaleleri ve Lübnan'la yaşamış bulunduğu bazı anlaşmazlıklar da İsrail adına engellerin kaynağını oluşturmaktadır.⁴³⁵

Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetine dahil olma çabası içerisinde bulunan aktörlerden Rusya'nın da farklı kaygıları bulunmaktadır. Zira bölgede aktif bir şekilde bulunan AB'nin buradan elde edilen enerji sonrası Rus enerjisine bağılılığı azabilir. Bu durum Rus tarafı açısından hoş karşılanmamakta ve İsrail'le ikili ilişkileri geliştirerek bölge de aktif olma çabalarına dönüşmektedir.⁴³⁶

Doğu Akdeniz'de yaşanan tüm bu mücadelenin yanı sıra kesin olan bir gerçek bulunmaktadır. Her ne kadar GKRY ve İsrail, Türkiye'nin dışarıda kaldığı bir enerji

⁴³²Gedikli and Çalağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi," 132-133.

⁴³³Filiz Katman, "Levant Doğu Akdeniz ve Enerji Satrancı," *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, no. 29 (2013): 22.

⁴³⁴Gedikli and Çalağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi," 133.

⁴³⁵Gedikli and Çalağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi," 133.

⁴³⁶Gedikli and Çalağan, "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi," 134.

paylaşımı planlasa da Türkiye Doğu Akdeniz’e en geniş kıyısı olan ülke konumundadır. Dolayısıyla da bu bölgede enerji arama çalışmaları yapması en doğal hakkıdır diyebiliriz.⁴³⁷

Her ne kadar Doğu Akdeniz’deki rekabetin günümüz koşullarındaki durumundan bahsediyor olsak da aslında bir geçmişinin bulunduğu ortadadır. Zira 1979 yılında GKRY ve Mısır birlikte petrol arayışı içerisine girmeyi planlamıştır. Ancak dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’ın böylesi bir gelişmeyi savaş nedeni olarak görebileceklerini açıklaması üzerine GKRY ve Mısır geri adım atmıştır.⁴³⁸

1979 yılında önlenen girişim 2003’te hayata geçirildi ve Mısır’la GKRY petrol arama çalışmalarına başladı. İki devletin başlattığı bu girişime ilerleyen süreçte Lübnan, İsrail ve Suriye dahil oldular. Dolayısıyla günümüz koşullarında Türkiye ve KKTC’nin dışarıda bırakılarak tasarlanan MEB anlaşmasına giden süreç bu şekilde ilerlemişti.⁴³⁹

Türkiye ve KKTC’nin dışarıda bırakılmak istendiği bu girişim ABD tarafından desteklenmiştir. ABD sürecin uluslararası hukuka uygunluğu tartışmasını görmezden gelmiş ve önemli petrol şirketlerini arama çalışması yapması adına 2009’da bölgeye göndermeye başlamıştır. Gerçekleştirilen bu eylem aslında Türkiye ve KKTC’nin yok sayılması, görmezden gelinmesi anlamına gelmektedir.⁴⁴⁰

Türkiye’nin Kıbrıs Adası etrafındaki enerji rezervleriyle ilgili araştırma yapılabilmesi açısından temel beklentisi öncelikle ada kaynaklı sorunların çözüme kavuşturulmasıdır. Nitekim ABD’nin bölgede araştırma çalışmalarına başlayan Noble Energy şirketi, Türkiye ile GKRY-İsrail ittifakı arasında kriz yaşanmasına sebep olmuştur. Türkiye karşı adım olarak Shell ile bölgede arama, üretme ve paylaşma çalışmaları yapma adına bir anlaşma imzalamıştır.⁴⁴¹

Doğu Akdeniz’e atfedilen değer sadece ekonomik gerekçelerden kaynaklanmamaktadır. Zira Doğu Akdeniz güvenlik konuları açısından da oldukça önemli bir bölgedir.

⁴³⁷Gedikli and Çalağan, “Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz’in Önemi,” 134.

⁴³⁸Katman, “Levant Doğu Akdeniz ve Enerji Satrancı,” 19.

⁴³⁹Katman, “Levant Doğu Akdeniz ve Enerji Satrancı,” 20.

⁴⁴⁰Katman, “Levant Doğu Akdeniz ve Enerji Satrancı,” 20.

⁴⁴¹Katman, “Levant Doğu Akdeniz ve Enerji Satrancı,” 20-24.

Bölgede bulunduğu bilinen enerji rezervi kaynaklı birçok aktörün aktif olarak bölgede bulunma çabası Türkiye açısından güvenlik kaygılarını beraberinde getirmektedir. Böylesi bir durum da geliştirilen ve geliştirilmesi muhtemel güvenlik politikalarının gündemine Doğu Akdeniz'i getirmektedir.

Benzer bir durum İsrail açısından da geçerlidir. Zira Soğuk Savaş dönemi boyunca İsrail'e karşı Arapları doğrudan desteklemiş olan Rusya'nın sıcak denizlere inme ve Akdeniz'in doğusunda aktif bulunma çabaları bulunmaktadır. İsrail açısından güvenlik kaygılarını beraberinde getiren bu durum, İsrail'i ABD'nin bölgeye yönelik girişimlerini desteklemeye itmektedir.⁴⁴²

Türkiye güvenlik konuları açısından oldukça önem verdiği Kıbrıs Adasında yaşananlardan ötürü Yunanistan'la karşı karşıya gelmektedir. Bu durum Türkiye'nin AB üyeliği için yaptığı girişimlere doğrudan etki etmiş ve Türkiye'nin bazı haklarından vazgeçmesi veyahut da taviz vermesi beklenmiştir. Ancak Türkiye'nin AB'nin beklediği tavizleri vermeyince üyelik süreci tıkanmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs Türkiye açısından AB üyeliğinden daha öncelikli bir konumdur.⁴⁴³

Sonuç olarak Doğu Akdeniz sahip olduğu enerji rezervinden dolayı birçok aktörün dikkatini çekmekte ve yeni bir rekabet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Oluşan böylesi bir rekabet ortamı Türkiye ve İsrail gibi bölge aktörleri açısından güvenlik kaygılarını beraberinde getirmektedir. Bu durum da Türkiye ve İsrail açısından bölgeyi daha değerli hale getirmektedir.

3.3 Yeniden Normalleşme Girişimleri

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri bölüm içerisinde bahsedilmiş olduğu üzere zaman zaman gelişirken zaman zaman da gerilmiştir. İlişkilerin gerilim veyahut da gelişim yaşamasında kimliklerin etkileri göz ardı edilemezken, dönem koşulları başat konumda bulunan etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁴²İnat, Ataman and Duran, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri," 11.

⁴⁴³İnat, Ataman and Duran, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri," 11.

Ortadoğu’da yaşanan çatışmalar ve Doğu Akdeniz’deki rekabet ortamından ötürü ilişkiler gelişim gösteremezken 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ilişkiler açısından yeni bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁴

Rusya-Ukrayna savaşının başlamasının akabinde birçoğu NATO üyesi olan pek çok batı ülkesi daha önce eşi benzeri görülmemiş bir reaksiyon göstermiştir. Rusya’ya karşı birçok yaptırım kararı alınırken Ukrayna’ya da ciddi anlamda bir yardım yapılması söz konusudur. Nitekim bu yardım girişimlerinden en sonuncusu ve önemlilerinden biri ABD Başkanı Biden’in yakın zamanda imzaladığı 40 milyar dolarlık askeri ve insani yardımdır.⁴⁴⁵

Rusya’ya karşı Batı’nın takınmış olduğu bu tutum Rus gazına da alternatif arayışlarını beraberinde getirmiştir. Böylesi bir durum Ortadoğu’daki enerji rezervini değerli hale getirirken bu enerjinin güvenli yollarla aktarılması da ayrıca önemlidir.

Gerek Ukrayna’da azınlık denebilecek yoğunlukta da olsa bir Yahudi nüfusunun olması gerekse Rus gazına alternatif olma çabaları İsrail-Türkiye ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca savaşın sonlanması adına iki ülkenin de benzer şekilde arabuluculuk girişimlerinde bulunması önemli bir diğer nokta olarak karşımıza çıkmaktayken, savaşın ilerleyen günlerinde İsrail politika değişikliğine gitmiştir.⁴⁴⁶

3.3.1 Isaac Herzog’un Ankara Ziyareti

Rusya’nın Ukrayna’ya karşı gerçekleştirdiği saldırı sonucunda başlayan savaş, 2016’da normalleşme anlaşması imzalanmasına rağmen 2018’de Tel-Aviv’deki Amerikan

⁴⁴⁴Paul Kirby, “Why Has Russia Invaded Ukraine What does Putin Want?,” *BBC News*, 9 May 2022, accessed May 22, 2022 <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>

⁴⁴⁵Seung Min Kim, Julian Duplain, Amy Cheng, Andrew Jeong, Ellen Francis, Marisa Lati, Timoti Bell and Meryl Kornfield, “Biden Signs \$40 Billion Ukraine Aid Bill,” *The Washington Post*, 21 May 2022, accessed May 22, 2022 <https://www.washingtonpost.com/world/2022/05/21/russia-ukraine-war-news-live-updates/>

⁴⁴⁶Michael Liphin, “Turkey, Israel Reset Ties But Pursue Rival Mediations in Russia-Ukraine War,” *Voa News*, 10 March 2022, accessed May 22, 2022 <https://www.voanews.com/a/turkey-israel-reset-ties-but-pursue-rival-mediations-in-russia-ukraine-war/6478186.html>

Büyükkelçiliğinin Kudüs'e taşınması sonrası bozulan Türkiye-İsrail ilişkileri açısından yeni bir dönemi başlatmıştır.⁴⁴⁷

İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog 9-10 Mart 2022 tarihinde Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyareti değerli kılan noktalardan biri gündemin sıcaklığı kadar 2008'de Şimon Peres tarafından gerçekleştirilen ziyaretten bu yana lider düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olmasıdır. Dolayısıyla Rusya-Ukrayna savaşı yaklaşık 14 senedir lider düzeyinde ziyaretin bulunmadığı Türkiye-İsrail ilişkilerinin rotasını bir anda değiştirmiştir.⁴⁴⁸

Gerçekleştirilen bu lider düzeyindeki ziyaret ilişkilerin havasını olumlu anlamda değiştirmiştir. Ancak bu değişimi sadece Rusya-Ukrayna savaşına bağlamak doğru olmayacaktır. Zira Herzog'un gerçekleştirdiği ziyaret savaştan çok daha önce planlanmıştır.

Ayrıca her ne kadar politik ilişkiler bağlamında Türkiye-İsrail ilişkileri birçok gerekçeden ötürü duraksama yaşıyor gibi gözükse de son 5 yıl içerisinde ticaret hacminin ciddi anlamda artış gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla ilişkilerde mutlak anlamda bir duraksamanın bulunduğunu söylemek çok da doğru olmayacaktır.⁴⁴⁹

Isaac Herzog 14 sene sonra gerçekleşen bu ziyaretle ilgili henüz Türkiye'ye ulaşmadan önce bir açıklama yapmıştır. Yaptığı açıklamada Erdoğan'ın daveti üzerine gerçekleştiği belirtilen bu ziyaretin iki ülke arası ilişkiler açısından değerli olduğu yönündedir. Ayrıca Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanacak gelişmelerin bölgenin menfaatine olacağı yönünde ifadesi de oldukça değerlidir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷Kemal Kirişçi and Dan Arbell, "President Herzog's Visit to Ankara: A First Step in Normalizing Turkey-Israel Relations?," *Brookings*, 7 March 2022, accessed May 22, 2022 <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2022/03/07/president-herzogs-visit-to-ankara-a-first-step-in-normalizing-turkey-israel-relations/>

⁴⁴⁸Zeynep Çetinkaya, "İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye Ziyareti Yeni İş Birlikleri Kapılarını Aralayacak", *Anadolu Ajansı*, 8 March 2022, accessed May 22, 2022 <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/israil-cumhurbaskani-herzogun-turkiye-ziyareti-yeni-is-birliklerine-kapi-aralayacak/2527425>

⁴⁴⁹Çetinkaya, "İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye Ziyareti Yeni İş Birlikleri Kapılarını Aralayacak."

⁴⁵⁰"İsrail Cumhurbaşkanı Türkiye'yi Ziyaret Etti", *Voa News*, 9 March 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.amerikaninsesi.com/a/israil-cumhurbaskani-herzog-turkiye-ye-geldi/6476659.html>

Herzog'un yapmış olduğu bu açıklamalar bizlere İsrail'in kimlikler arası yaşanan sorunları bir kenara bırakarak ulusal menfaatleri uğruna Türkiye ile olan ilişkilere önem verdiğini göstermektedir. Nitekim bu düşünceyi destekleyecek yönde açıklamalar gelmeye de devam etmektedir. Bunlardan belki de en önemlisi ilişkilerin saygı çerçevesinde olduğu sürece her konuda anlaşmanın gerekli olmadığını yönündeki açıklamadır. Zira bu açıklama bizlere kimlikler arası sorunlar olsa da menfaatlerimiz uğruna saygı çerçevesinde bu sorunları görmezden gelebiliriz şeklinde bir anlamı barındırmaktadır.⁴⁵¹

Bu noktada bir kez daha ulusal menfaatler kimliklerin önüne geçmektedir. Ancak kimliklerin de Türkiye-İsrail ilişkilerinde göz ardı edilemez öneme sahip olduğu da bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Bu durumu ispatlar nitelikteki en önemli gelişme Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye ziyaretini gerçekleştirmesi için hazırlanan İsrail uçağında İslam dinine özgü sembollerin bulunmasıdır.⁴⁵²

Yıllar sonra gerçekleşen bu ziyaretin Türk tarafındaki yansımaya bakmak gerekirse; benzer şekilde ılıman bir havanın olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira Erdoğan Doğu Akdeniz'deki enerji araştırmaları ile ilgili iş birliği sinyalleri vermiş ve ilişkilerin olumlu yönde ilerlemesi adına bir tutum takınılacağını belirtmiştir. Dolayısıyla Rusya-Ukrayna savaşının hızlandırdığı Türkiye-İsrail ilişkileri tıpkı 90'lı yıllarda olduğu gibi bir normalleşme dönemine girmiştir.⁴⁵³

Bu noktada elde edilen temel sonuç kimliklerin etkilerinden ötürü Türkiye-İsrail ilişkilerinin sürekli bir dalgalanma içerisinde bulunduğudur. Dolayısıyla kimlikler Türkiye-İsrail ilişkilerine etki eden başat unsur olarak gözlemlenmekte olup, yapılacak analizlerde dikkate alınmaları gerekmektedir.

⁴⁵¹"Israel's Herzog Visit Turkey's Meets Erdoğan to Restart Ties", *Daily Sabah*, 9 March 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/israels-herzog-visits-turkey-meets-erdogan-to-restart-ties>

⁴⁵²"İsrail Cumhurbaşkanı Taşıyan Uçaktaki Türkiye Detayları", *Yeni Şafak*, 9 March 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.yenisafak.com/dunya/israil-cumhurbaskanini-tasiyan-ucaktaki-turkiye-detaylari-3768832>

⁴⁵³"Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Herzog Görüşmesinde Enerji İşbirliği Ön Plana Çıktı", *BBC News*, 9 March 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60672177>

3.3.2 Mevlüt Çavuşoğlu’nun İsrail Ziyareti

İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog tarafından yapılan Ankara ziyareti iki ülke arası ilişkilerin yeniden normalleşme dönemine girmesi açısından önemlidir.

Herzog tarafından gerçekleştirilen ziyaretin oluşturduğu ortamın etkisiyle Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da İsrail’e bir ziyaret planlamıştır. Öncelikle Ramallah’a gidip Filistin taraflı bir görüşme gerçekleştiren Çavuşoğlu, Mescid-i Aksa’yı da ziyaret ettikten sonra İsrail Dışişleri Bakanı Yair Lapid’le görüşmüştür.⁴⁵⁴

Çavuşoğlu’nun İsrail ile ilişkilerin normalleşme eğiliminde olduğu bu ortamda öncelikle Filistin taraflı bir görüşme gerçekleştirmiş olması Türkiye’nin güncel Ortadoğu politikasında Müslüman kimliğin konumunu gösteren önemli bir noktadır. Nitekim Yair Lapid ile gerçekleştirilen görüşme sırasında da Filistin konusunun iki devletli ve BM kuralları çerçevesinde çözülmesi gerektiği, Türkiye açısından Kudüs ve Mescid-i Aksa’nın değerli olduğu vurgusu da bu duruma işaret etmektedir.⁴⁵⁵

Türkiye, İsrail’le sorunsuz ilişkiler geliştirme konusunda uygun ortamın oluşması halinde olumlu adımlar atabileceğinin işaretlerini gösteriyorken, Müslüman kimliğinin görmezden gelinemeyeceğini ve Filistin konusunu da bu bağlamda önemsedğini göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye-İsrail ilişkilerin güncel koşullar eşliğinde geliştirilebilmesi açısından Müslüman ve Yahudi kimlikleri arasındaki sorunların çözülmesi elzemdir.

⁴⁵⁴ “Türkiye-İsrail İlişkileri: Çavuşoğlu’nun Ziyareti Normalleşme Sürecine Nasıl Yansıyor?”, *BBC News*, accessed September 4, 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61551391>

⁴⁵⁵ Rina Bassist, “Visiting Israel, Turkish Foreign Minister Rehabilitates Bilateral Ties,” *Al-Monitor*, accessed September 4, 2022 <https://www.al-monitor.com/originals/2022/05/visiting-israel-turkish-foreign-minister-rehabilitates-bilateral-ties>

SONUÇ

Kimlikler, neorealizm ve neoliberalizm gibi klasik uluslararası ilişkiler teorilerinde birer veri olarak kabul edilirler. Kimliklerin birer veri olarak kabul edilişı oluşum süreçleri hakkında değerlendirme yapmayı olanaksız hale getirmektedir. Nitekim 1980 sonrası uluslararası ilişkilerin uğradığı değişim ve gelişimin akabinde ortaya çıkan konstrüktivizm, kimliklerin değişmeyen birer veri olduğu şeklindeki görüşü reddetmektedir.

Kimlikleri bir veri olarak kabul etmemek, kimliklere bakışı ciddi manada değiştirmektedir. Zira kimlikler birer veri olarak kabul edildiğinde üzerinde tartışma yapılmadan, inşa süreci incelenmeden kabul edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımda kimliklerin inşa süreci görmezden gelinmektedir. Oysa konstrüktivizme göre kimlikler bir inşa sürecinin sonucunda ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla konstrüktivizme kimliklerin oluşum süreçleri uluslararası ilişkiler disiplini açısından önemlidir.

Kimliklerin inşa süreçlerinde seçilmiş travma olarak isimlendirilen ve başka kimliklerle olan ilişkilerde yüzyıllar geçse dahi etkisi devam eden olaylar bulunabilmektedir. Seçilmiş travmalar bireylerin sahip oldukları kimliğe yönelik aidiyet duygusu elde etmesinde doğrudan etkiye sahiptir. Nitekim kimlik içerisinde lider konumunda bulunan kişiler üyelerin aidiyet duygularını artırma ve başka bir kimliğe karşı üyeleri örgütleyebilme adına seçilmiş travmaları kullanmaktadırlar.

İsrail-Filistin krizi kimlikler göz ardı edildiğinde 1897 Birinci Siyonist Kongresinin akabinde başlayan ve her geçen gün büyüyen bir sorun olarak görülebilir. Ancak kimliksel arka planın geçmişı çok daha derindir. Hz. İbrahim'in oğullarından Hz. İshak Yahudileri atası kabul edilmektedir. Hz. İbrahim'in bir diğer oğlu Hz. İsmail ise Arapların atasıdır. Dolayısıyla Arap ve Yahudi ırkı aslında aynı soydan gelmektedirler. Yahudiler Hz. İsmail'i Yahudi düşmanı olarak görmelerinden ötürü onun soyundan gelen Araplara karşı bir ön yargıya sahiptirler.

1897 Birinci Siyonist Kongresi sonrası Yahudiler Filistin bölgesine hızla göç etmeye başlamışlardır. Bu gelişmenin ardından aralarında sorun olan iki kimlik aynı bölgede

yaşamaya başlamıştır. Bu birliktelikte kimliklerin ayrıştırıcı yönü ağır basmış, Irgun ve Stern gibi Yahudi terör örgütleri Araplara yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir.

Bu saldırılar 1948 yılında İsrail devleti kurulana kadar devam ederken, İsrail'in kuruluşu sonrası yerini savaflara bırakmıştır. BM'nin Taksim planından rahatsızlık duyan Arap devletleri 1948 yılında İsrail'in kuruluşunun ardından saldırıya geçmiş ve Birinci Arap İsrail Savaşı başlamıştır.

Arap devletlerinin İsrail'e saldırmasında kimliklerin karar vericiler üzerindeki etkisi dikkat çekicidir. Zira hem kendileri gibi Arap hem de Müslüman olan Filistinlilerin bulundukları toprakların BM kararı sonrası Yahudilerle paylaşılması ve akabinde İsrail'in kurulması Ürdün, Lübnan, Mısır, Suriye ve Irak'ın saldırıya geçmesine sebep olmuştur.

Filistinli Arapların yaşamış olduğu sıkıntılar sonrası Arap devletlerinin harekete geçmesi kimliklerin karar vericiler üzerinde etkilerinin bulunduğuna işaret etmektedir. Türkiye bu savaşta tarafsız kaldığı gibi 1949 yılında da İsrail'i tanımıştır. Türkiye'nin İsrail'i tanınması Arap devletlerinin tepkisini çekerken, Türkiye İsrail'i BM üyesi olması sebebiyle tanıdığını açıklayarak tepkileri azaltmak istemiştir. Türkiye'nin böylesi bir tutum içerisinde olmasında batılılaşma tercihi ve seküler kimliği belirleyici rol oynamıştır.

Arap devletleri ve İsrail, 1956 Süveyş Krizi, 1967 6 Gün Savaşı ve 1973 Yom Kippur Savaşı olmak üzere Birinci Arap İsrail savaşından sonra 3 kez daha karşı karşıya gelmişlerdir. Bu savaşlar Araplar ile Yahudiler arasındaki sorunları daha da derinleştirirken, Türkiye'de bulunan Müslüman nüfusun da İsrail aleyhinde protestolar düzenlemesine vesile olmuştur.

73 Savaşı sonrası Arap devletlerinin politika değıştirmesinden ötürü yeni bir Arap-İsrail savaşı yaşanmazken Filistin'e yönelik İsrail saldırıları devam etmiştir. Türkiye, Filistin'de yaşananlara tepki gösterirken İsrail'le olan ilişkilerini de zaman zaman bu durumdan bağımsız yürütmek istese de bu konuda mutlak başarı sağlayamamıştır.

Türkiye'nin Müslüman kimliğinin yanı sıra seküler bir kimliğinin de bulunması Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde daima belirleyici olmuştur. Zira seküler kimliğin

çıkarları ve dolayısıyla dış politikayı belirlediği dönemlerde Türkiye-İsrail ilişkileri gelişmekteyken Müslüman kimliğin belirleyici olduğu dönemlerde gerilemektedir.

1990-2000 arası dönem de seküler kimliğin Türk dış politikası üzerinde belirleyici olduğu bir dönemdir. Bu bağlamda İran ve Suriye kaynaklı algılanan tehditler Türkiye-İsrail ilişkilerinde normalleşme sürecini başlatmıştır. İran'ı dengeleme (Her iki ülke açısından da gerekli görülmektedir) ve terörle mücadele etme hususunda İsrail'in önemli bir müttefik olacağı düşüncesi bu politikayı belirleyen unsur olmuştur. Ayrıca iki ülke arası ilişkilerin gelişmesinde 28 Şubat sürecinin etkilerinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Refah Yol Hükümetinin iktidara gelmesi sonucu askeri, ekonomik ve siyasi gibi alanlarda ilerleme kat eden Türkiye-İsrail ilişkileri bir anda duraksama dönemine girmiş ve bu durumun getirdiği endişe 28 Şubat sürecini tetikleyen unsur olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin bu 10 yıllık periyot içerisinde İsrail'e karşı takınmış olduğu tutum Türkiye'nin Ortadoğu politikasının belirlenmesi noktasında kimliklerin başat unsur olduğunu göstermektedir.

2000 sonrası Türkiye'nin İran'la ilişkileri düzelmeye başlamış ve terör tehdidine karşı İsrail'e duyulan ihtiyaç azalmaya başlamıştır. İsrail'e duyulan ihtiyaçta azalma olması, halkın Müslüman kimliği sahiplenme çağrılarının karar vericiler tarafından daha dikkatli dinlenmesine sebep olmuştur. Nitekim 2002 sonrası iktidara gelen Ak Parti hükümeti Filistin konusunda daha aktif bir politika benimsemiştir.

Başbakan Erdoğan'ın 29 Ocak 2009'da tarihinde gerçekleşen Davos Zirvesinde yapmış olduğu çıkış kimliklerin karar vericiler üzerinde doğrudan etkilerinin bulunabileceğinin en somut örneklerinden biridir. Nitekim zirve sonrası Türkiye'ye gece saatlerinde dönen Erdoğan'ı ciddi bir kalabalığın karşılamış olması da halkın kimlikler konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Davos Krizinin akabinde yaşanan “Alçak Koltuk Krizi” ve “Mavi Marmara Olayı” Türkiye-İsrail ilişkilerinde ciddi gerilemenin yaşanmasına sebep olmuştur. İlişkilerde yaşanan gerileme kimlikler arası sorunların liderler düzeyinde açıkça ve sıklıkla dile

getirilmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla gerileme dönemi Türkiye-İsrail ilişkilerinde kimliklerin dış politika üzerindeki etkinliğini artırmıştır.

Türkiye-İsrail ilişkileri, kimliklerin de etkileriyle gerileme dönemine girerken ekonomik anlamda bazı alanlarda iş birliğinin devam etmesi dikkat çekicidir. Yaşanan krizlerden siyasi ve askeri ilişkiler ciddi şekilde etkilenmekteyken, ekonomik ilişkiler daha az etkilenmiştir.

Bu durum Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir yaklaşım içerisinde olan Isaac Herzog'un Cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiştir. 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması sonrası başlayan savaş, Avrupa ülkelerinin Rus gazına alternatif aramasını beraberinde getirmiştir. Bu noktada Ortadoğu bölgesi ön plana çıkarken gazın Avrupa'ya güvenli bir şekilde taşınması da ayrıca bir öneme sahiptir. Nitekim böylesi bir ortamın ciddi ekonomik getirileri olacağına inanan Herzog, enerjinin Avrupa'ya taşınabileceği en güvenli yol olan Türkiye ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmek için Ankara'ya gelmiştir.

Genel manada çalışmamızın ulaştığı mutlak sonuç kimliklerin karar vericilerin karar alma süreçleri üzerinde doğrudan etkileri bulunduğu gerçeğidir. Türkiye'nin seküler ve Müslüman kimliği olmak üzere iki kimlikli oluşu Türkiye-İsrail ilişkilerinde daima belirleyici olmuştur. Zira Türkiye-İsrail ilişkilerinin zaman zaman normalleşme zaman zaman ise gerileme dönemine girmesi bu durumun somut bir karşılığıdır.

Seküler kimliğinin Türk dış politikasını belirlediği dönemlerde ikili ilişkiler geliyorken karşılıklı bağımlılık da artmış, Müslüman kimliğinin dış politika üzerinde belirleyici unsur olduğu dönemlerde ise azalmıştır. Dolayısıyla kimlikler, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirleyen başat unsur konumundayken belirleyici olan kimliğe göre ilişkilerin gidişatı değişmektedir. Ayrıca halkın karar vericiler üzerinde kurduğu baskı düşünüldüğünde Türkiye-İsrail ilişkilerini Filistin'de yaşananlardan bağımsız değerlendirmek pek de mümkün gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

- Ağır, Bülent Sarper. “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı.” *Güvenlik Stratejileri* 11, no. 22 (2015): 97-131.
- Aka, Assiye. “Kimliğe Teorik Yaklaşımlar.” *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34, no. 1 (2010): 17-24.
- Aksar, Yusuf. “Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk.” *Uluslararası İlişkiler* 9, no. 33 (2012): 23-40.
- Aksoy, Merve. “Mevcut Enerji Açısından Doğu Akdeniz Bölgesi.” *Sosyal Araştırma Merkezi (İNSAMER)*, no. 23 (2016): 1-17.
- Akyol, Cansel Poyraz. “Arap Devletleri Ligi, Ortadoğu ve Bölgesi Üzerine Etkisi.” *Akademik Bakış* 11, no. 21 (2017): 277-302.
- Alptekin, M. Yavuz. “Ortadoğu’nun Sosyo-Kültürel Yapısı ve Büyük Ortadoğu Projesi (BOP).” *TASAM Siyasal ve Sosyokültürel Çalışma Grubu*, (2004): 1-49.
- Altınır, Bilal. “Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği.” *Avrasya Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1, no. 1 (2014): 1-9.
- Altunışık, Meliha. “The Turkish-Israeli Rapprochement in the Post Cold War Era.” *Middle Eastern Studies* 36, no. 2 (2000): 172-91.
- Amkraut, Brian. “İlan Pappé, A History of Modern Palestine: One Lands, Two People.” *Jew History*, no. 20 (2006): 395-7.
- Arıdemir, Hakan, and Çağatay Allı. “Doğu Akdeniz Bölgesinde Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmaları Analizi.” *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi* 4, no. 10 (2019): 188-202.
- Arı, Tayyar. “Filistin’de Kalıcı Bir Barış Mümkün Mü?.” *Akademik ORTA DOĞU* 2, no. 1 (2007): 11-34.

Arı, Tayyar. *Post Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*. Bursa: Dora, 2014.

Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu 1*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2017.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2017.

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Bursa: Aktüel Yayınları, 2018.

Arı, Tayyar. *Yükselen Güç: Türkiye-ABD İlişkileri ve Ortadoğu*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2010.

Arslan, Ümit Çağlayan. “Sanayi Devrimi: Sonuçlar ve Sisteme Etkilerinin Yansımaları.” *Academia*, (2017): 1-16.

Asker, Ali, and Zeynep Gizem Özpınar. “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Gün Savaşı,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 10, no. 1 (2021): 83-106.

Aşkın, Muhittin. “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler.” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, no. 2 (2007): 213-20.

Ateş, Davud. “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi.” *Sosyal Bilimler Dergisi* 10, no. 1 (2008): 213-35.

Auerbach, Jeffrey. “Before the Mandate: British Rule in Palestine, 1920-1922.” *Israel Studies* 26, no. 3 (2021): 5-23.

Avshalom, Rubin. *The Limits of the Land*. Indiana University Press, 2017.

Aydın, Aydın, and Emir Bakıncak. “Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki.” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.17, no. 1 (2016): 95-112.

Aydın, Aydın. “Three Types of Turkish Foreign Policy After the Cold War on the Middle East.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 18, no. 3 (2018): 1-36.

Aydın Okur, Derya, Meltem Sarıbeyoğlu and Hakkı Hakan Erginer, “Mavi Marmara Olayının Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi.” *Güncel Hukuk* 79, no. 7 (2010).

Aytürk, İlker. “Between Crisis and Cooperation: The Future of Turkey-Israeli Relations.” *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 57-74.

Bacık, Gökhan. “Turkish-Israeli Relations After Davos: A View from Turkey.” *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 31-41.

Bacık, Gökhan. “Westfalyan Sistemin Direnişi: 11 Eylül ve Uluslararası Politika.” *Uluslararası İlişkiler* 3, no. 10 (2006): 52-84.

Baharççek, Abdülkadir. “Yeni dünya Düzeni: Barış ve İş Birliği Mi, Çatışma ve Düzensizlik Mi?.” *Bilig*, (1996): 101-5.

Balcı, Ali, and Tuncay Kartaş. “Türkiye’nin İsrail’le İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Bir Güvenlikleştirme Analizi.” *Ortadoğu Yıllığı*, no. 8 (2012): 413-434.

Baldwin, David Allen. *Power and International Relations: A Conceptual Approach*. Princeton: Princeton University Press, 2016.

Ballı, Abdulvehap, and Ali Fuat Gökçe. “Yahudilerin Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu.” *İletişim ve Diplomasi*, no. 5 (2021): 57-80.

Bassist, Rina. Visiting Israel, Turkish Foreign Minister Rehabilitates Bilateral Ties,” *Al-Monitor*, accessed September 4, 2022 <https://www.al-monitor.com/originals/2022/05/visiting-israel-turkish-foreign-minister-rehabilitates-bilateral-ties>

Batuk, Cengiz, and Rabia Mert. “Çatışan Kutsalların Ortasında Şehir: Kudüs.” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17, no. 2 (2018): 129-49.

Baxter, Peter. *Yom Kippur: No Piece, No War, October 1973*. Hawertown: Pen & Sword Military, 2017.

Bengio, Ofra. “Altercating Interest and Orientations between Israel and Turkey: A View from Israel.” *Insight Turkey* 11, no. 2 (2009): 43-55.

Bengio, Ofra. *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*. New York: Palgrave, 2004.

Besalel, Yusuf. *Yahudi Tarihi*. İstanbul: Üniversal Yayıncılık, 2000.

Best, Antony, Jussi M. Hanhimöki, Joseph A. Maioro and Kirsten E. Schulze. *International History of the Twentieth Century and Beyond*. London and New York: Routledge, 2008.

Boran, O. *Türkiye İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1997.

Boran, Tufan Kutay. “Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri.” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 44 (2020): 28-42.

Boz, Erdoğan. “Çerkez Etnik Kimliğinin Yeniden İnşasında Akrabalık.” Master’s Thesis, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Bölükbaşı, Yusuf Ziya. “Türkiye-İsrail İlişkileri.” *Değişen Dünyada Türk Dış Politikası*, edited by Murat Ercan, 197-244. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2011.

Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Bulut, Mevlüt. “Altı Gün ve Yom Kippur Savaşının Modern İsrail Kimliği Üzerine Etkisi.” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 20, (2018): 339-50.

Butterfield, Herbert. *History and Human Relations*. London: Collins, 1951.

Buzan, Barry, and Richard little. “The Idea of “*International System*”: Theory Meets History.” *International Political Science Review* 15, no. 3 (1994): 231-55.

Carley, Patricia. “Turkey’s Role in the Middle East.” *United States Institute of Peace*, (1995): 1-29.

Cerulo, Karen. “Identity Construction: New Issues, New Directions.” *Annual Review of Sociology*, (1997): 385-409.

Cohen, Matthew, and Charles Freilich. "Breakdown and Possible Restart: Turkish-Israeli Relations Under the AKP." *Israel Journal of Foreign Affairs* 8, no. 1 (2014): 1-18.

Coşun, Ali. "Din ve Kimlik." *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0, no. 24 (2014): 5-23.

"Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Herzog Görüşmesinde Enerji İşbirliği Ön Plana Çıktı," *BBC News*, 9 Mart 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60672177>

Çelikpala, Mitat "Güvenlik Topluluğu." *Güvenlik Yazıları Serisi*, no.43 (Kasım 2019): 1-7.

Çetinkaya, Gürdal. "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Eisenhower Doktrini." *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3, no. 2 (2019): 1-14.

Çetinkaya, Zeynep. "İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye Ziyareti Yeni İş Birlikleri Kapılarını Aralayacak," *Anadolu Ajansı*, 8 Mart 2022, accessed May 22, 2022. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/israil-cumhurbaskani-herzogun-turkiye-ziyareti-yeni-is-birliklerine-kapi-aralayacak/2527425>

Çiçek, Oğuzhan. "Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era." *ResearchGate*, (2019): 1-6.

Daban, Cihan. "Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmaların Yönteme Etkisi." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, no .27 (2017): 190-227.

Daddow, Oliver. *International Relations Theory*. London: SAGE Publications, 2009.

Dalbay, Ramazan Saim. "Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 31 (2018): 161-76.

Değirmenci, Gamze. "Batı Şeria Duvarı ve Uluslararası Hukuk." *Bilge Strateji* 3, no. 4 (2011): 203-33.

"Demirel Tahran'da Sıkıntılı," *Hürriyet*, 9 December 1997, accessed July 22, 2022 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/demirel-tahranda-sikintili-39277678>

- Ediz, İsmail. "A Neoclassical Realist Explanation of the Balfour Declaration and the Origin of the British Foreign Policy in Palestine." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34, no. 1 (2019): 99-122.
- Efegil, Ertan. "İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri." *Ortadoğu Analiz* 5, no. 49 (2013): 53-68.
- El-Aseli, Kamil Cemil. "Kudüs." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26, Ankara: İSAM, 2002, ss. 323-338.
- El Awais, Abd Al-Fattah and Muhittin Ataman. *Kudüs, Tarih, Din, Siyaset*. İstanbul: SETA Kitapları, 2020.
- Elder, Hasanov. "Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri." *Ormer Perspektif Serileri*, no. 6 (2014): 1-8.
- Eminoğlu, Ayça. "Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* 7, no. 15 (2016): 89-104.
- Erdem, Tuğba. "Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnik." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 19, no. 1 (2019): 27-36.
- Erdoğan, Emre. "Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun "Davos Krizi" ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri." *Uluslararası İlişkiler* 10, no. 37 (2013): 37-67.
- Erenler, Muharrem. "The Making of Soviet Middle East Policy Vis-a-Vis The Arap Israeli Conflict Between June and October Wars (1967-1973)." *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 2, no. 1 (2013): 115-41.
- Erkaya, Fatma. "Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960)." *KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, no. 11 (2021): 135-74.
- Ersoy, Tuğçe, "İsraili Olmak: Kollektif Bir Kimlik Geliştirmenin Zorlukları." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 5, no. 1 (2018): 73-100.
- Fearon, James D. *What is Identity (As We Now Use The Word)?*. Standford, 1999.

Fisk, Robert. "Jerusalem Draws in the Turks to Spy on Arab Foes," accessed May 15, 2022, <https://www.independent.co.uk/news/jerusalem-draws-in-the-turks-to-spy-on-arab-foes-1072911.html>

Fosse, Marit, and John Fox. *The League of Nations: From Collective Security to Global Rearmament*. New York: United Nations Publications, 2012.

Fukuyama, Francis. *The End of the History and the Last Man*. Free Press, 1992.

Gaddis, John Lewis. "The Long Peace: Elements of Stability in the Postwar." *International Security* 10, no. 4 (1986): 99-142.

Gavron, Daniel. *The Other Side of Despair: Jews and Arabs in the Promised Land*. US: Littlefield, 2003.

Gedikli, Umut, and Önder Çalağan. "Enerji Alanında Bir Rekabet Sahası Olarak Doğu Akdeniz'in Önemi." *Sosyal Bilimler Metinleri* 2017, no. 1 (2017): 120-38.

Gelber, Mark H., and Vivian Liska. *Theodor Herzl: From Europe to Zion*. Conditio Judaica, 2007.

Ghanem, As'ad. *The Palestinian-Arab Minority in Israel, 1948-2000*. New York: States University of New York Press, 2001.

Giritli, İsmet. *Superpowers in the Middle East*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1972.

Gould, Harry D. "The Agent-Structure Debate." *International Relations in a Constructed World*, edited by Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowerts, 79-98. London and New York: Routledge, 2017.

Gözübüyük Tamer, Mine. "Kimlik/Lerin Seyrine Bir Keşif." *Folklor/Edebiyat* 20, no. 77 (2014): 83-99.

Guilfoyle, Douglas. "The Mavi Marmara Incident and Blockade in Armed Conflict." *The British Yearbook of International Law* 81, no. 1 (2011): 171-223.

Gül, Murat, and Bekir Ali Yüksel. “İsrail’in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, On Emir, Vadedilmiş Topraklar ve Üstünlük.” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 1 (2016): 335-52.

Gündüz, Uğur, and İdris Arıkan. “Türk-İsrail Krizlerinin Türk Medyasında Temsil Örneklerinin Fairclough’ın Söylem Analizinden Okunması.” *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E- Dergi)* 3, no. 2 (2018): 151-74.

Gürpınar, Bulut. “Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, no. 53 (2017): 242-53.

Halamis, Aviva. “Demography and the Struggle for Palestine, 1917-1947.” *Israel Studies* 26, no. 3 (2021): 46-65.

Harman, Ömer Faruk. “İshak.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22, 519-21. İstanbul: İSAM, 2000.

Harman, Ömer Faruk. “İsmail.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 23, 76-80. İstanbul: İSAM, 2000.

Henit, Ruth. *The League of Nations*. London: Haus Publishing, 2010.

Herzl Theodor. *The Jewish State*. Translated by Sylvie D’Avigdor. American Zionist Emergency Council, 1946.

Hitman, Gadi. *Israel and Its Arab Minority, 1948-2008*. New York and London: Lexington Books, 2016.

Husan, Shamir. “The Zionist Project and the British Mandate in Palestine.” *Proceedings of the Indian History Congress*, no. 75 (2014): 967-74.

“Impact of the West Bank Barrier,” *United Nation Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East*, 2014, accessed April 3, 2022 https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/905_impact_/905_impact_en.pdf

“Israel’s Herzog Visit Turkey’s Meets Erdoğan to Restart Ties,” *Daily Sabah*, 9 March 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/israels-herzog-visits-turkey-meets-erdogan-to-restart-ties>

İnat, Kemal, and Burhanettin Duran. “Türkiye’nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri.” *Doğu Akdeniz’de Ekonomi-Politik Stratejiler ve Türkiye*, edited by Kemal İnat, Muhittin Ataman and Burhanettin Duran, 9-22. İstanbul: SETA Kitapları, 2020.

“İsrail Cumhurbaşkanı Taşıyan Uçaktaki Türkiye Detayları,” *Yeni Şafak*, 9 Mart 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.yenisafak.com/dunya/israil-cumhurbaskanini-tasiyan-ucaktaki-turkiye-detaylari-3768832>

“İsrail Cumhurbaşkanı Türkiye’yi Ziyaret Etti,” *Voa News*, 9 Mart 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.amerikaninsesi.com/a/israil-cumhurbaskani-herzog-turkiye-ye-geldi/6476659.html>

İşyar, Ömer Göksel. *Türk Dış Politikası Sorunlar ve Süreçler*. Bursa: Dora, 2017.

Kalem, Tuğba. “Türkiye-İsrail İlişkileri,” *AYAM*, (2021): 1-16.

Kamel, Ayhan. *1923’ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2014.

Kantarcı, Şenol. “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı Koalisyonlar Dönemi Mi?.” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 8, no. 16 (2012): 47-84.

Kara, Hidayet, and Bahattin Çatma, “Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda “Türk Kimdir” Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924).” *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5, no. 2 (2017): 339-60.

Karsh, Efraim. *The Arab Israeli Conflict, The Palestine War 1948*. UK: Osprey Publishing, 2002.

Karsh, Efraim. “The Six-Day War: an Inevitable Conflict.” *Begin-Sadat Center for Strategic Studies* 23, no. 3 (2017): 1-11.

Katman, Filiz. "Levant Doğu Akdeniz ve Enerji Satrancı." *Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, no. 29 (2013): 17-26.

Kaya, Sezgin. "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63, no. 3 (2008): 83-111.

Kedikli, Umut, and Taşkın Deniz. "Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanlarının Uyuşmazlığı." *Alternatif Politika* 7, no. 3 (2015): 399-424.

Kemiksiz, Nigar Neşe. "Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları." *Journal of Awareness* 3, no. 5 (2019): 127-44.

Kemiksiz, Nigar Neşe. "Filistin Sorunu." *Akademik ORTA DOĞU* 11, no. 1 (2016): 133-79.

Kılıçoğlu, Mehmet Erkan. "1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu'ya Etkileri." *Vakanüvis-Uluslararası Araştırma Dergisi* 6, no. 2 (2021): 726-57.

Kimmerling, Braunch, and Joel S. Mignal. *The Palestinian People*. Massachusetts: Harvard University Press, 2003.

Kiraz, Sami. "Sosyal İnşacılık Yaklaşımı." *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, edited by Mehmet Şahin and Osman Şen, 209-28. Ankara: Kripto Yayınları, 2014.

Kirby, Paul. "Why Has Russia Invaded Ukraine What does Putin Want?," *BBC News*, 9 May 2022, accessed May 20, 2022 <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>

Kirişçi, Kemal, and Dan Arbell. "President Herzog's Visit to Ankara: A First Step in Normalizing Turkey-Israel Relations?," *Brookings* 7 March 2022, accessed May 22, 2022 <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2022/03/07/president-herzogs-visit-to-ankara-a-first-step-in-normalizing-turkey-israel-relations/>

Koğ, Yusuf. "Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000)." *KARE- Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, no. 12 (2021): 211-247.

Kuloğlu, Armağan. "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Gelişmeler." *Ortadoğu Analiz* 2, no. 17 (2010): 86-93.

Kumaraswamy, P.R. “Who am I? The Identity Crisis in The Middle East.” *Middle East Review of International Affairs* 10, no. 1 (2006): 63-73.

Kuzgun, Meral. “Ortadoğu’daki Global Kriz: Süveyş 1956.” *Türk Kültürüne Hizmet*, edited by İsa Kalaycı and Gökhan Kalkmış, Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.

Lawson, Alan. “The Discovery of Nationality in Australian and Canadian Literatures.” *The Post-Colonial Studies Reader*, edited by Bill Ashcroft, Gareth Griffiths and Helen Tiffin, 167-70. London and New York, Routledge, 1989, ss. 167-170.

Lightbody, Bradley, *The Cold War*. London and New York: Routledge, 1999.

Lipin, Michael. “Turkey, Israel Reset Ties But Pursue Rival Mediations in Russia-Ukraine War,” *Voa News*, 10 March 2022, accessed May 23, 2022 <https://www.voanews.com/a/turkey-israel-reset-ties-but-pursue-rival-mediations-in-russia-ukraine-war/6478186.html>

Louis, William Roger, and Avi Shlaim. *The 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences*. Cambridge Middle East Studies, 2012.

Louis, William Roger. *The British Empire in the Middle East, 1945-1951: Arab Nationalism, The United States, and Postwar Imperialism*. UK: Oxford University Press, 1948.

Mayer, Ann Elizabeth. “Law and Religion in the Muslim Middle East.” *The American Journal of Comparative Law* 35, no.1 (1987): 127-84.

McSweeney Bill. *Security, Identity and Interest: A Sociology of International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Mengüaslan, Hikmet. “Yom Kippur’dan İkinci Lübnan Savaşı’na: İsrail’de Devlet Toplum İlişkisi ve Savaş’a Bakış.” *Yeni Fikir Dergisi* 10, no. 21 (2018): 102-14.

Mert, Rabia. “İslam Geleneği Açısından Kudüs.” *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 2 (2017): 257-72.

Migdalovitz, Carol. “Israel Blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident, and Its Aftermath.” *Congressional Research of Service*, (2010): 1-17.

Murat, Turgay. “İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Türk Basınına Yansımaları.” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29, no. 2 (2019): 449-68.

Oğuzlu, Tarık. “Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Dinamikleri”, *Ortadoğu Analiz* 1, no. 4 (2009): 14-21.

Olgun, Kenan. “Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı.” 38. *ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, no. 5 (2007): 2231-255.

Onat, Hasan. “İslam Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği.” *İlahiyat Akademi Dergisi*, no. 5 (2017): 1-36.

Onuf, Nicholas. “Constructivism: A User’s Manuel.” *International Relations in a Constructed World*, edited by Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowerts, 58-78. London and New York: Routledge, 2017.

Oppong, Steward Harrison. “Religion and Identity.” *American International Journal of Contemporary Research* 3, no. 6 (2013): 10-16.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası I*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası II*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası III*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Oran, Baskın. “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51, no. 1 (1996): 353-70.

“Ortadoğu’da Dini Kimlikler ve Türkiye.” *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, 13.11.2018, Accessed December 19, 2021 <https://www.ankasam.org/ortadoguda-dini-kimlikler-ve-turkiye/>

Öke, Mim Kemal. *Siyonizmden Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*. İzmir: Ufuk Kitapları, 2012.

Özcan, Gencer. “Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yansımalar ve Gerçekler.” *Ortadoğu Analiz* 2, no. 18 (2010): 36-44.

Özdal, Barış, and R. Kutay Karaca. *Diplomasi Tarihi 1*. Bursa: DORA, 2020.

Özdal, Barış, and R. Kutay Karaca. *Diplomasi Tarihi 2*. Bursa: DORA, 2021.

Özel Özcan, Merve Suna. “Westphalian Devletler Sistemi Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi.” *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 5, no. 1 (2019): 49-62.

Özgül, Esin. “1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin’e Yahudi Göçü.” Master’s Thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2018.

Özkul, Osman. “Türk Kimliğini Oluşturan Ortak Değerler.” *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 4, no.8 (2015): 166-85.

Özlük, Erdem. “Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 64, no. 3 (2009): 197-220.

Özügurlu, Meltem Bostancı. “Soğuk Savaş Sonrası Değişen Dünya Koşulları ve Yeni Oluşan Konjonktürde ABD’nin Yeri.” Phd diss., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Prower, Joshua, Bernard Wasserstein, Michael Dumper, Buzzy Gordon, Prowne Gordon and Henry Steward. “Jerusalem.” *Britannica*, 6 Oct 2021, accessed February 2, 2022 <https://www.britannica.com/place/Jerusalem>.

Puchala, Donald J. *Theory and History in International Relations*. New York: Routledge, 2003.

Rai, Selina Kaur. “What Were the Causes and Consequences of the 1948 Arab-Israel War?.” *E-International Relations*, (2014).

Reçber, Kamuran. “İsrail’in Yardım Gemilerine Müdahalesinin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi,” *Ortadoğu Analiz* 2, no. 19-20 (2010): 16-24.

Reimer, Michael J. *The First Zionist Congress: an Annotated Translation of the Proceeding*. New York: Suny Press, 2019.

Renda, Kadir Kağan. “Turkey’s Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?.” *Insight Turkey* 13, no. 1 (2011): 89-108.

Robins, Philip. *Turkey and the Middle East*. New York: Council on Foreign Relations Press, 1991.

Sariaslan, Fatma. "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 74, no. 4 (2019): 1065-102.

Schmidt, Brian C. *International Relations And The First Great Debate*. New York and London: Routledge, 2012.

Schulson, Michael. "Why Jerusalem is so Important to Muslims, Christians and Jews?." *The Washington Post*, 14 May 2018, Accessed February 28, 2022 <https://www.washingtonpost.com/news/acts-of-faith/wp/2017/12/06/questions-about-jerusalem-you-were-afraid-to-ask/>

Semercioğlu, Harun. "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 16, no. 63 (2017): 1339-60.

Seung, Min Kim, Julian Duplain, Amy Cheng, Andrew Jeong, Ellen Francis, Marisa Lati, Timoti Bellaand and Meryl Kornfield. "Biden Signs \$40 Billion Ukraine Aid Bill," *The Washington Post*, 21 May 2022, accessed May 22, 2022 <https://www.washingtonpost.com/world/2022/05/21/russia-ukraine-war-news-live-updates/>

Shemes, Moshe, and Moshe Tlamim. "The IDF Raid on Samu': The Turning-Point in Jordan's Relations with Israel and the West Bank Palestinians." *Israel Studies* 7, no. 1 (2002): 139-67.

Siniver, Asaf. *The Yom Kippur War*. United Kingdom: Oxford University Press, 2013.

Slater, Jerome. *The US, Israel, and the Arab-Israeli Conflict 1917-2020*. New York: Oxford University Press, 2021.

Smith, Christian Reus. "Constructivism." *Theories of International Relations*, edited by Scott Burchill and Andrew Linklater, 188-12. New York: Palgrave, 2005.

Sundseth, Kerstin. *Natura 2000 in the Mediterranean Region*, 2009, accessed May 9, 2022 <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/da3dddb4-a757-459b-8f33-477ff7c8cd3d/>

Şatana, Nil. "Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem." *Uluslararası İlişkiler* 12, no. 46 (2015): 11-33.

Tasci, Deniz. "Turkey-Israel Relations After the End of the Cold War." *ResearchGate*, (2019): 1-7.

Tessler, Mark. *A History of the Israeli-Palestinian Conflict*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2009.

Tokgöz, Habip. "İsrail Devletinin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm." *Anasay*, no. 1 (2017): 183-95.

Topal, Ahmet Hamdi. "İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı," *Public and Private and International Law Bulletin* 32, no. 1 (2013): 103-154.

Tsiddon-Chatto, Yoash. "Israel-Arabia: Eye to Eye With The Future." *Ariel Center For Policy Research*, no. 112 (2001): 1-54.

Türkeş, İlkay. "Doğu Akdeniz'de Uyuşmazlık Teşkil Eden Deniz Alanlarında Gerçekleştirilen Hidrokarbon ve Doğalgaz Çalışmalarının Kıbrıs Sorununa Yansıması ile Soruna Getirdiği Yeni Dinamikler." *EURO Politika*, no. 11 (2020): 86-107.

Türkiye-İsrail İlişkileri: Çavuşoğlu'nun Ziyareti Normalleşme Sürecine Nasıl Yansıyor?, *BBC News*, accessed September 4, 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61551391>

Tür, Özlem. "Turkey and Israel in the 2000s: From Cooperation to Conflict." *Israel Studies* 17, no. 3 (2012): 45-66.

Tür, Özlem. "Türkiye-İsrail İlişkileri Yakın İşbirliğinden Gerilime?." *Ortadoğu Analiz* 1, no.4 (2009): 22-9.

Twigge, Stephen. *Images of the National Archives Cold War*. Philadelphia: Pen&Swords Book, 2020.

Ulutaş, Ufuk. "Turkey-Israel: A Fluctuating Alliance." *SETA*, (2010): 1-11.

Uzer, Umut. “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım.” *Ortadoğu Etütleri* 2, no. 2 (2016): 137-68.

Ünal, Derviş Fikret. *Turkey Relations with Israel: in the 2000s, A Constructivist Perspective*. Ankara: Astana Yayınları, 2017.

Vamik, Volkan. “Seçilmiş Travma, Yetkinin Politik İdeolojisi ve Şiddet.” *Academia*, accessed December 5, 2021. https://www.academia.edu/17928522/Secilmis_Travma

Varble, Derek. *The Suez Crisis 1956*. UK: Osprey Publishing, 2003.

Viotti, Paul R., and Mark V. Kauppi. *International Relations Theory*. Pearson, 2012.

Waltz, Kenneth, and George H. Quester. *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*. Translated by Ersin Onulduran. Ankara: A.Ü.S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.

Weissbrod, Lilly. *Israeli Identity: in Search of A Successor to the Pioneer, Tsabar and Settler*. New York: Routledge, 2013.

Wendt, Alexander. “Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics.” *International Organization* 46, no. 2 (Spring 1992): 391-425.

Wendt, Alexander. “Constructing International Politics”, *International Security* 20, no. 1 (1995): 71-81.

Wilkins, Veronica B. *Industrial Revolutions*. Minneapolis: Pogo Books, 2020.

Williams, Raymond. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press, 1985.

Wilmer, Franke. *The Social Construction of Man, the State, and War*. New York: Routledge, 2002.

“World Population Review.” *Israel Population 2021*, Accessed December 18, 2021 <https://worldpopulationreview.com/countries/israel-population>

Yalçın, Osman. “1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekatı.” *Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi* .4, no. 5 (2021): 53-104.

Yalvaç, Faruk. “Uluslararası İlişkilerdeki Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar.” *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, edited by Ramazan Gözen, 37-71. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Yamaç, Müzehher, and Hazel Carthmill. “The Balfour Declaration.” *Balkan Journal of Social Sciences* 7, no. 13 (2018): 134-43.

Yanık, Cemalettin. “Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi.” *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 20, (2013): 225-37.

Yaycı, Cihat. “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye.” *Bilge Strateji* 4, no. 6 (2012): 1-70.

Yeltin, Hüseyin. “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefedinin ve Kamuoyunun Yaklaşımı.” *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* 4, no. 1 (2021): 1-32.

Yıldırım, Yusuf. “İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları.” *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18, no. 41 (2011): 3840-84.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. “Turkey-Israel Relations in the Post Cold War Era.” *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi* 6, no.10 (2008): 162-71.